İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER i

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASET NEDİR?

Siyasetin Tanımlanması 3

Siyasetin Tarih İçinde Kazandığı Anlamlar 6

Siyasal Alışkanlıklar veya Siyasal Davranışlar Kazanma 11

Siyaset Eğitimi 13

Türkiye'de Siyaset Öğretisi 15

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİYASAL KÜLTÜR

Türkiye'de Siyasal Kimlik 18

Türkiye'de Siyaset Faaliyetin Üslupları 21

Çağdaş Demokrasi Türleri ve Türkiye'nin Demokrasi Tercihi 23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ANAYASALAR

1921-1924 Kuruluş Anayasaları 27

Müdahale Anayasaları 29

1. 1961 Anayasası 29
2. 1982 Anayasası 31

Ulus Aşırı Anayasallaşma Dönemi (Dünyaya Uyum Yasaları) 33

1. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, CEDAW ve Kopenhag Kriterleri 33
2. Anayasanın 10. Maddesi ve Kadınların Durumu 36

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİYASAL YAŞAMIN AKTÖRLERİ

Siyasal Partiler ve İşlevleri 39
Partilerin İdeolojik Konumları ve Örgütlenme Biçimleri 41
Türkiye'de Siyasal Partiler 44
Siyasal Partilerde Üç Gelenek ve Bir Etnik Etkileşim: Üç Artı Bir 46
Gelenek-Dışı Gelenek: ANAP 49
Türkiye'de Siyasal Partilerin Son Durumu 49
Türkiye'de Siyasal Partilerin Sorunları 51

Aracı Kurumlar / Sivil Toplum Örgütleri 55
Sivil Toplum Kavramı 56
Aracı Kurumlar / Sivil Toplum Örgütleri Türleri 60

Türkiye'de Sivil Toplum 60
Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Aracı Kurumlar / Sivil Toplum 61
Cumhuriyet Döneminde Aracı Kurumlar / Sivil Toplum 62
Türkiye'de Sivil Toplumun Sorunları 65

BEŞİNCİ BÖLÜM

SEÇİM DENEYİMLERİ

Demokrasi ve Seçim 69

Seçim Sistemleri 70
Çoğunluk Sistemleri 71
Nispi Temsil Sistemleri 72

I. Meşrutiyet'ten Günümüze Seçimler 75

Türkiye'de Seçim Yasaları 77

Seçim Sistemi Tercihleri ve Tartışmaları 80

Kadınlar ve Seçimler 81

ALTINCI BÖLÜM

YASAMA - YÜRÜTME İLİŞKİLERİ

Kuvvetler Ayrılığı 84

Demokratik Hükümet Sistemleri 86

Türkiye'de Parlamenter Hükümet Sisteminin Özellikleri 88

Yasama Organı: Meclis 89

Yürütme Organı: Hükümet ve Cumhurbaşkanı 93

Türkiye'de Yasama-Yürütme İlişkilerinin Tarihçesi 94

YEDİNCİ BÖLÜM

SONUÇ: KADIN VE SİYASET

Kaynakça 109

Ekler 112

GİRİŞ

Türkiye'de siyasetin anlamı özellikle son 20-30 yılda yeni olumsuz değerler kazanmıştır. Bu durum kısmen dünya siyasetindeki sorunlarla ilgilidir. Askeri çatışmalarla, askeri harcamalarla kötüye giden dünya ve özellikle bölge (Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkaslar, Orta Asya) siyasetinin de bunda payı vardır. Türkiye siyasi iktidarları da özellikle 1990lı yıllarda bu eğilim içinde olmuş ve parçası olmak istediği Avrupa Birliğindeki genel siyasal değerlerin dışında davranarak askeri harcamaları ve operasyonları, eğitim ve sosyal hizmetlerin açık farkla önünde tutmuştur. Gündemin belirlenmesi, önceliklerin tespit edilmesi ve mali kaynakların buna uyumlu olarak ayrılması siyasal kararların en temel aşamalarıdır. İşte, bu açıdan 1970lerden buyana ülkemizde siyasal uygulamanın olumsuz bir yönde seyrettiğini kabul edebiliriz. Türkiye'nin otoriter siyasal kültürü ve sistemi soğuk savaş mantığı içinde mutlak ittifak yaptığı ABD tarafından da desteklenmiştir. Askeri ve coğrafi özellikleri bu ittifakın da gereği olarak yasakçı, militarist rejimi güçlendirmiştir. Ak ile kara, dost ile düşman siyasal hayatın her alanında tek tercih durumu haline gelmiştir.

Dünyadaki güçlü ülkelerin siyasetinden olumsuz olarak etkilenmesi bir yana ülkemizde siyasal davranış geleneğinin demokratik anlamda sağlam olmayışı bu olumsuzluğu daha da arttırmıştır. Türkiye'de siyasal faaliyetin demokrasiye daha kararlı ve kapsamlı bir şekilde yaklaşması ancak son birkaç yılda olmuştur. Henüz cılız olan bu gelişmeyi teşvik etmek hiç şüphe yok ki siyasal eğitimin en önde gelen uğraşı olmalıdır.

İşte bu nedenle elinizdeki kitapta sadece Türkiye'nin siyasi sistemini değil, aynı zamanda Türkiye siyasal kültürünü de kısaca ele alacağız. Giriş niteliğindeki kitap siyasetin genel anlamı ile Türkiye siyasal kültürü üzerindeki tarihsel etkileri özetleyerek sistemin nasıl çalıştığını belli başlı kurumların işlevleriyle birlikte açıklayacaktır.

Daha özel olarak, siyasal kültür ve sistemimizi kadın bakış açısıyla, kadınların siyasete katılımını yaygınlaştırmak amacıyla değerlendireceğiz. Çünkü ülkemizde en çarpıcı temsil adaletsizliği, kadınların genel olarak siyaset dışında ve kamu alanı dışında bırakılmış olmalarıdır. Temsil adaletsizliği derken kadınların hayatın her alanını ilgilendiren konularda siyasal anlamda karar alma ve kararlara katılma yönündeki son derece elverişsiz konumlarından söz ediyoruz. Yoksa karar alma mekanizması dışında tüm

mesleklerde ve meslek addedilmeyen çoğu ağır emek gerektiren uğraşlarda kadın iş gücünden fazlasıyla yararlanılmaktadır. İnsanoğlunun dünyasında siyasal anlamda en büyük fark cinsiyet farkıdır. Kadının kamu alanındaki elverişsiz konumunu erkeğin konumuyla dengelemek çatışma yaratan bütün diğer sosyal farkları da kapsayacağından en öncelikli en acil siyasal önlem olarak düşünülmelidir. Unutulmamalıdır ki, nesil farkı da dahil olmak üzere, dil, din, etnisite, kültür farklılıkları, yani siyasette çatışma yarattığına inanılan tüm farklılıklar, cinsiyet farkından sayısal olarak her yerde daima daha küçüktür.

Bu küçük kitapçık, kadınları karar alma alanına özendirme amacıyla, bir **bilgilendirme-iletişim** aracı olarak planlanmıştır. Kitapçıkta siyaset biliminin bazı temel kavramları ele alınacak ve Türkiye siyasal yaşamının çok genel bir görüntüsü verilmeye çalışılacaktır. Bu amaçla, öncelikle siyasal faaliyetin, doğrudan farklılıkların varlığına dayandığını ve farklılıkların yarattığı çelişkiler ve çatışmalarla anlam kazandığını bilerek Türkiye'nin oluşumuna katkıda bulanan idari, sosyoekonomik ve sosyokültürel arka plan sunulacaktır. Bundan sonra, sırasıyla modernleşme atılımları, anayasacılık, partiler ve diğer aktörler, seçim sistemleri ve yasama – yürütme ilişkileri ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASET NEDİR?

Siyaset nedir? Siyasal hayat gündelik hayattan nasıl farklıdır? Siyasal faaliyet sadece siyasal kurumlarda mı olur? Siyaset adında bir çalışma alanı neden vardır? Siyaset bilim midir? Siyaseti neden seversiniz ya da neden sevmezsiniz? Bir yurttaş olarak ve bir kadın olarak siyasetin dışında kalmak ne anlama geliyor? Dışında kalmamak için nasıl bir hazırlık gerekiyor?

* * *

Siyaset ile ilgili bu kitapçık aslında kısa bir giriş dersi olarak görülebilir. Bu derste hem siyasetin ne olduğunu, hem de ne olması gerektiğini ele alacağız. Siyasal dilin nasıl bir dil olduğunu, siyasal iletişimin nasıl sağlandığını, siyaset eğitiminin ve siyasal toplumsallaşmanın ne anlama geldiğini tartışarak siyasal kültürü tanımlayacağız. Siyasal kültür toplumların farklı kültürleri gibi yöreden yöreye, ülkeden ülkeye değişim gösterir. Farklı kurumlarla farklı deneyimler, farklı liderlik anlayışları ve farklı siyasal kültürler yaratmıştır. Siyasal kültürü bu ilk bölümde tanımladıktan sonra Türkiye'de siyasal kültürün arka planına ve nasıl bir karaktere sahip olduğuna bakacağız ve bu çerçevede siyasal deneyimin ülkemizdeki özelliklerini ele alacağız. Kısaca Türkiye'de siyasal hayatın kısa tarihini, anayasal gelişmeleri, siyasal partileri ve resmi ve gayri resmi siyasal kurumları, seçim deneyimlerini, meclis (yasama) ve hükümet(yürütme) ve mahkemelerin (yargı) ilişkilerini, yerel yönetimleri ve kadınların siyasal ve toplumsal kurumlardaki katkılarını özetlemeye çalışacağız.

Siyasetin Tanımlanması

Önce siyaseti (politikayı) tanımlamaya çalışalım. Doğaldır ki bu denli karmaşık bir çalışma ya da sorun alanını tek bir biçimde tanımlamak zor olacaktır. Birçok yerde; ders kitaplarında siyaset farklı vurgularla tanımlanabilir.

1- Esas olarak bir **hükümet etme sanatı** olarak görülebilir. Ama bu yetersizdir çünkü sadece hükümetin nasıl işlediğini anlamak bize, toplumsal bir varlık olan insanın

yetki ve güç ilişkilerini her alanda görmemizi sağlamaz, çünkü toplumlar teknik ve bilgi yönünden ilerledikçe siyasal faaliyetin alanı çok daha genişlemiştir. Siyasal etkinlik hükümetlerin dışına taşmıştır veya hükümet etme eylemi tek merkezli olmaktan çıkmıştır.

2- Siyaset bazı durumlarda bir **kamu alanının yönetimi** olarak ele alınabilir. Bilindiği gibi kamu alanı genel ve kolektif örgütlenmiş olan alandır ve topluluğun her bireyini genel anlamda ilgilendirir. Kamu alanı özel alandan ayrılmıştır. Bu ayırım daha ilk çağlarda yapılmış ve bu yolla da özellikle kadınlar kamu alanının dışında tutulmuştur yani siyasal alandan uzaklaştırılmıştır. Bu yaklaşım aile ve bireyin bazı ilişkilerini özel alana itip siyaseti ancak kamusal alanda kurulan ilişkilerle tanımlar. Siyasetin yapıldığı önemli bir alana dikkat çeken bir tanımdır, önemlidir ancak yetersizdir.

3- Üçüncü olarak siyaset, **taviz verme ve uzlaşma süreci** olarak değerlendirilebilir. Siyaset çatışmalarla ve anlaşmazlıklarla baş etme süreci ve yolları olarak görülebilir. Pazarlık, görüşmeler, alış-veriş, çıkar, fayda, maliyet gibi kavramlar siyasetin bu anlayışını açıklayan kavramlardır. Bu kavramlardan da anlaşıldığı gibi siyasetin böyle bir süreç olarak görülmesi esas olarak bireylerin tavır ve tepkilerini ele alır. Bu durum bireyselci ve bugüncüdür, siyasal alışkanlıkların zaman ve mekân içindeki oluşumunu ve nedenlerini izlememize olanak vermez. Karşılıklı etkileşimi ve işbirliğini tam olarak açıklayamaz. Ancak siyasal davranış biçimlerini tarif ettiğinden daha geniş çalışmalar için önemli veriler oluşturur.

4- Dördüncü olarak siyaset sadece **iktidar** kavramıyla açıklanabilir. Bu tür bir tanımlama, iktidar kavramının köküne odaklanır ve mesela iktidarın kökünü bir ırk, etnik grup, sınıf, şeref, asalet, veya erkek cinsiyeti olarak görür. İktidarın kökünü tek bir nedene bağlamak birbirine eklemlenen güçleri/etkenleri ayrıştırmamızı zorlaştırır ve zaman içinde oluşan değişikliklere dinamik yaklaşmamızı engeller. Tabii ki iktidarın kökenini araştırmak çok önemlidir ancak bu daha çok siyaset felsefesi ve ideolojilerin oluşumu ile ilgilidir ve genel bir siyaset tarifi için yeterince esnek ve kapsayıcı değildir.

Bu açıklamaların her biri döneme ve yerine göre önem kazandığından kendi içlerinde mantıklı olmakla birlikte siyasal alanın bütününü kapsamadıklarından her birindeki temel değerleri ve özellikleri bir arada düşünmek durumundayız. Dolayısıyla:

Siyaset, hükümet etme sanatı, kamu alanı yönetimi, taviz verme ve uzlaşma süreci ve kuvvetin (iktidarın) kendisi olarak adlandırdığımız dört yaklaşımın bir bütünüdür. Öncelikle şunu belirtmeliyiz: siyaset seçimlerle, parti örgütleriyle, devlet yapılarıyla veya anayasalarla sınırlı bir alan değildir. Siyaset yetkinin varlık gösterdiği her yerde ve her koşulda mevcuttur. Özel alanın siyasi yanı gizlenemez. Kadınlar tüm sorunları ile iyi bildikleri bu özel alanı siyasete taşımakla sorumludurlar.

Örneğin aile içinde bir annenin veya bir babanın ev içinde öncelikleri, yani gündemi belirlemek için veya bir konuda karar vermek için ya da çocuklarına bazı davranış biçimlerini kazandırmak için kullandığı yetki/otorite bir siyaset alanı yaratır.[1] Başka bir deyişle farklı seçim veya arzular var oldukça yetki sahibi olan kişi ya da grup bir çeşit ikna yöntemi kullanır ve diğerleri üzerinde etki ve belki denetim sağlayabilir.

İnsanlar birlikte yaşamaya başladığı andan itibaren daima işbirliği, çalışma, paylaşma dürtüleriyle ihtiyaçlarını bir arada elde etmişlerdir. Çünkü daima arzular, çıkarlar, ihtiyaçlar farklı olduğundan çatışma halleri var olmuştur. Ama aynı şekilde ve belki de daha kuvvetli olarak işbirliği halleri yaşanmıştır; insanlar birlikte yaşama alışkanlığını terk etmemiştir. Dolayısıyla anlaşmazlıkları çözmek, azaltmak, en azından birlikte yaşanabilir seviyeye getirmek için işbirliği yolları aramışlardır. İşbirliği yapma dürtüsü topluluk halinde yaşayan insanların doğal bir özelliğidir.

Siyaset tanımını kısaca şöyle yapalım: ***Siyaset*** *insanlar arasındaki farklılıkların ve benzerliklerin yarattığı anlaşmazlık ve işbirliği dürtülerini dengelemeye çalışan yetki ve iktidar sürecidir. Siyaset bir süreçtir, tek bir hedefle, iktidarı elde etmek için kuvvete kilitlenmekle açıklanamaz. Ele geçirmek, üretmek, yaratmak, paylaşmak insanların doğal dürtüleridir; üretmeyi ve yaratmayı özendirmek ele geçirme dürtülerini ehlileştirir ve düşlediğimiz siyasal faaliyet paylaşarak katılımla gerçekleşir.*

Siyasal faaliyetin geçiciliği hiç unutulmamalıdır, siyasal ahlak dahi belli bir geçiciliğe sahiptir. İşte bu açıdan da günümüzde elverişsiz koşullarda bulunan grup ve topluluklar siyasal süreci sağlıklı kılmak için çeşitli ayrıcalıklarla donatılmalıdır. Kadınlarla ilgili pozitif ayrımcılık bu nedenle zorunludur.

---

[1] Ailenin reisi son yıllara kadar baba/koca idi, yasa yeni değişti, uygulama yasalardan daha yavaş yaygınlaşır. Bazı ailelerde varlığını sürdüren kadın "iktidarı"na da ancak kadın kamu alanına sızmadığı müddetçe izin verilir

Siyasetin Tarih İçinde Kazandığı Anlamlar

Siyaset, diğer bir deyişle, **Politika** kavramı Yunan şehir devletlerini tarif eden örgütlü bir toprak / alan anlamına gelen "polis" den türemiştir. Eski Yunan şehir devletlerinde demokrasi ve politika aynı anlama geliyordu. Her ikisi de şehir devletlerinin yönetimini ve toplumsal hayatını anlatıyordu. Yurttaş olan herkes (kadınlar, çocuklar, köleler ve yabancılar hariç – yani, yalnızca yetişkin erkekler) siyasal faaliyete katılıyordu. Yurttaş olanlar için doğrudan demokrasi vardı, yurttaşların ayrıca bir temsilciye ihtiyaçları yoktu. Eflatun ve Aristo'nun siyaseti açıklayan ve yönetme biçimlerini sınıflandıran (monarşi, oligarşi, demokrasi) öğretileri modern dönemlerde başka düşünürler tarafından yorumlandı.

Orta çağlarda siyaset dinin etkisinde gelişiyordu. Din adamları yetki ve iktidara sahip kişilerdi, toplumların yaşantısını her alanda örgütleyen onlardı. Bu durum hem Avrupa'daki Hıristiyan dinli toplumlarda hem de Doğudaki Müslüman ve diğer dinli toplumlarda böyleydi. Hatta Araplar tarafından kuzeye (Iran, Kafkasya) ve kuzey doğuya (Orta Asya) yayılan İslam dini bu toplumlar için aynı zamanda siyasal bir örgütlenme geleneğini taşıyordu. Tek tanrılı dinlerin bu vasfı dünyevi olan alanı uhrevi yetki ile örgütleme vasfı idi.

Rönesans devrinde siyaset özellikle Makyavelli düşüncesiyle pragmatik bir yönetim sanatı anlayışına yaklaştı. Çünkü Makyavelli değişik yönetimlerin değişik toplumlar için uygun olabileceğini gözlemlemişti. *Prens* adlı eseri bir rönesans şehri olan Floransa'daki yönetme sanatını tarif ediyordu. Siyasi kurumlar böylece ekonomik hayatın ve askeri faaliyetin biçim değiştirmesiyle yeniden şekillendi. Daha sonra Hıristiyan dünyasındaki reform hareketleri modern devletin yaratılmasına ve siyasal yetki ve iktidarın dünyevi alana taşınmasına neden oldu.

Böylelikle siyasal faaliyetin aktörleri artık din adamları ve sonra kral, prens, hükümdarla kısıtlı kalmadı; kitleler de siyasal hayatın içine girdiler. Bu atılım Avrupa'da protestan ayaklanmalarıyla baş göstermişti. Başta İngiliz (1689), Fransız (1789) ve Amerikan (1776) devrimleriyle anayasallaşma kitlelerin lehine sağlandı. Her iki devrim de bir yüzyıl önce İngiltere'de kurulmuş olan anayasal monarşiye özenerek insanların doğuştan eşit ve özgür olduklarını ve yaşamlarını böyle sürdürmesi gerektiğini savunan anayasalar oluşturdu. Özgürlük ve demokrasi yolunda adımlar atıldı ve cumhuriyetçilik geleneği başladı. İşte böylece siyaset artık ayrıcalıklı liderlerin değil aynı zamanda

kitlelerin de faaliyeti haline geldi. Çoğunluğun yönetimini[2] ifade eden cumhuriyetçilik Avrupa'da yaygınlaşmaya başladı. Bununla beraber halkı temsil etme anlayışı da bazı kurallarla belirlendi.

Avrupa'da siyaset ve siyasetle ilgili faaliyetler Orta çağda ve modern çağın başlarında özgün deneyimleri içinde gelişirken Doğuda da, İslam dünyasında da siyasetin açıklanması ve faaliyetin dönüşümü ve ihtiyaçları bazı siyasetçiler ve düşünürler tarafından ele alınıyordu. Gazali olsun Farâbî olsun İslam düşünürlerinin hiç biri siyasal faaliyet ile İslam'ın ilkelerini birbirlerinden kesin çizgilerle ayırmamışlardır, yani ahlaki gereklilikle siyasal faaliyet birbirini beslemiştir ve insanın gelişimi bu bağlılıkta görülmüştür[3]. Farabi'ye göre uygulamalı bilimler siyaset ve ahlak bilimleri idi. Selçuk Nazırı Nizamülmülk'ün 11. yüzyılda yazdığı *Siyasetname* isimli eser, devletin idaresini, sultanların kanunlarını ve Selçuklu toplumunun gelenek ve göreneklerini açıklıyordu. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu üzerinde etkisi olduğuna inanılan kurumlar da bu eserde tarif buluyordu. En önemlisi bu eserde hükümdarın halkın farklı kesimleriyle ne şekilde ilişki kurması gerektiği, yozlaşmalara yöneltilen eleştirilerle veriliyordu. Bu eser aynı zamanda bir nasihatname idi.

Bir İslam düşünürü olarak Ibn Haldun'un 14. yüzyılda siyasal düşünceye katkısı büyüktür. O insan toplumları hakkında bilginin kaynağının tarih olduğunu vurgulamış ve sosyal olayların deneyime, gözleme ve akıl yürütmeye dayandığına dikkat çekmiştir. Bu anlayışıyla siyasi iktidarın dini iktidardan farklı olduğuna işaret ediyordu, daha doğrusu teokratik devlete karşı olduğunu belirtiyordu. Ibn Haldun'un gerek Batı toplumlarında gerekse Doğu toplumlarında önemli etkileri olmuştur.

Osmanlı dönemi için de 17. yüzyılda yazılan *Koçi Bey Risalesi*nden söz edebiliriz. Bu Risale özellikle siyasal yozlaşmaya karşı yazılmıştı Osmanlı yönetiminin başarılı dönemlerine atıf yaparak yönetimin 17. yüzyılda bazı sosyal sınıfları nasıl ihmal ettiğini vurguluyordu. *Koçi Bey Risalesi* bir çeşit siyasal faaliyet raporu olarak ele alınabilir ve bu çerçevede 17. yüzyıl Osmanlı siyaset faaliyetinin alanı hakkında bilgi edinilebilir.

---

[2] Çoğunluk yönetimi de kısa bir süre sonra baskıcı olabileceğini göstermiştir. Mutlak çoğunluk çağdaş siyaset faaliyetinde ciddi problem yarattığından azınlık hakları önem kazanmaya başlamıştır.

[3] Abdul Rashid Moten, *Political Science, An Islamic Perspective,* Londra, Macmillan Pres, 1996.

Tüm bu eserler yönetimin nasıl olması gerektiğini anlatırken işbirliği, temsil, ve katılım kavramlarına dolaylı da olsa değiniyorlar ve bu kavramların dışında bir yönetimin anlamsızlığına işaret ediyorlardı. Kısaca şunu belirtmeliyiz ki hiçbir toplum siyasetten uzak kalmamıştır ve topluluk halinde yaşadıkları özgün üslupları bu faaliyetlerine yansıtmışlardır.

17. yüzyıldan başlayarak Avrupa'da modern devlet, yani hakim ulusun oluşturduğu ulus-devlet kurulduktan sonra, siyasi sınırları belirli örgütsel yapıları olan anayasaları yazılan birçok devlet oluştu. Toplumsal ve ekonomik ilişkiler geliştikçe ve özellikle de iletişim araçları çoğaldıkça siyasal faaliyetin alanları daha kolay tanımlanır hale geldi ve siyasetin öğretisi içinde siyasal düzeyler ayrıştırıldı.

Modern dünyada siyasetin faaliyet türleri ve alanlarını belirlemek ve açıklamak, yani siyasal faaliyetin hangi düzeyleri içinde yaşadığımızı bilmek, siyasal dünyayı daha yakından ve iyi anlayabilmemizi sağlar.

* Siyasal faaliyetin bugün gözleyebildiğimiz **türleri**ni şöyle sıralayabiliriz:

- **parti faaliyetleri:** bu faaliyet bir kurum içinde sağlanır, meclis içi faaliyetler, devlet bürokrasisi içi faaliyetler de kısmen bu türdendir. Bunlara kısaca siyasi resmi kurum içi faaliyetler denebilir.
- **topluluk faaliyeti**, kurum dışı olabilir; genellikle ufak bir grubun ufak bir alandaki faaliyetidir ya da büyük bir topluluğun bir konuda ya da bir alandaki faaliyetidir.
- **devrimci faaliyet**, genellikle bir örgüt gerektirir ve düzende radikal değişiklik öngörür.
- **protesto hareketleri**, genellikle geçici bir örgütlenmeye ihtiyaç duyar ve belirli bir faaliyeti durdurmayı veya yönlendirmeyi amaç edinir.
- **şahsi iletişimciler** şahsi gayretle parti aktivistleriyle, devletle, bürokrasiyle ilişkiler kurarlar.
- **oy verenler**, temsilcilerini seçerler.
- yukarda saydığımız kurum veya örgütlere sempati duyan şahıs veya gruplar
- **pasif vatandaşlar** ise siyasal faaliyet üzerinde dolaylı etki yaratabilirler.[4]

Siyasal faaliyetin hangi **düzeyler**de yapıldığı da önemlidir; siyasal faaliyet düzeylerini ayrıştırmak bizi siyasete yakınlaştıracak ve kendimizi hangi düzey ile

[4] Sözü geçen sınıflandırma için bkz., Andrew Heywood, *Politics*, London: Macmillan, 1997.

bağdaştırmak istediğimizi gösterecektir. Siyasal faaliyetin düzeyleri dediğimizde kastedilen siyasal faaliyet türlerinin hangi büyüklükteki grup için yapıldığıdır; yani bu demografik açıdan bir büyüklük ve küçüklük meselesidir.

Siyasal faaliyet şu düzeylerde gerçekleşir:

Aile bireyleri arasındaki yetki ve ikna gücünün bazı siyasal tercihler üzerinde belirleyici olması Bireyleri siyasal faaliyete hazırlayan en ufak birim ailedir ve ilk anlaşmazlık, çözüm arama, yetki kullanma ve iktidar deneyimleri bu birim içinde olur. Aile özel mülkiyet alanı gibi görüldüğünden çoğu siyasal ideoloji tarafından siyaset dışına itilmiştir oysa ailedeki yetki çatışmaları cinsiyet ve nesil farkı açısından en tayin edici çelişki ve çatışmaların yaşandığı alandır.

Mahalle halkının bazı ortak konularda birlikte karar almasını sağlayacak küçük, geçici veya kalıcı örgütlenmeler. Doğu toplumlarında daha etkin olan bu birliktelik türü siyasal faaliyetin alt birimlerine destek de oluşturur. Baskıcı ve totaliter rejimler mahalle örgütlenmeleri vasıtasıyla top yekûn denetim sağlama yolunu kullanmışlardır.

Yerel yönetim genellikle birçok açıdan merkezi hükümete bağlı fakat bazı konularda özerk de olabilen, seçimle işbaşına gelen bir belediye başkanına ve meclisine sahip olan, genellikle yerel sorunlarla ilgilenen ve merkezi hükümetin uzağında ve çalışma alanı dışında kalan konuları ele alan idari/siyasi bir yapıdır.

Bölge, siyasi sınırları olan bir ülkenin içinde kültürel, coğrafi farklar gösteren ve birkaç yerel yönetimden oluşan yarı idari, yarı yasal bir yapı olarak değerlendirilebilir. Bu tür ülke içi bölgeler özellikle federal sistemler içinde önemli siyasal bir anlam taşırlar çünkü ancak federal sistemlerde bölge adına yasal manada farklı uygulamalar söz konusu olabilir. Bölgesel veya yerel düzeyde ikinci bir hükümet devreye girer.

Ulus – sınırları belirli, vatandaşlarının demografisi belirli olan ve merkezi yetkinin dünya çapındaki siyasette temsilci/aktör olduğu yapıdır, bu alanda faaliyet göstermek, tüm ulusu ilgilendiren seçilmiş konularda faaliyet göstermek demektir.

Farklı ulus-devletlerden oluşan bölge, buna uluslararası/bölgesel örgütler/ilişkiler de denebilir. Genellikle coğrafi anlamda birbirlerine komşu olan birkaç ulus-devletin veya hükümetin ya da onlarla beraber bir veya daha fazla federal devletin bazı örgütlenmeleri ortaklaşa yapması ve bunun uluslararası sistemde kabul görmesi yani meşru olması bu düzeydeki faaliyeti tanımlar.

Dünya – çapında siyasal oluşumlar, siyasal fikir hareketleri, antlaşmalar ve örgütlenmeler olarak görülebilir. Dünya siyasetinde faaliyet gösteren ülkelerin aynı bölgede ve kıtada olması gerekmez. Bütün dünya halklarını ilgilendiren bazı konularda siyaset yapılır.

Evren **–** insan hakları gibi tüm insanların en temel ortak hakları, bunların doğal kuralları ve yasal çerçevesi evrensel siyasal faaliyet olarak adlandırılabilir.

Siyasal faaliyet düzeylerinin en küçüğü olan aile ile en büyüğü olan evren bir açıdan birbirlerine çok benzerler. Her iki düzeyde de siyasetin nasıl olması gerektiği üzerinde durulur. Karşılık beklememek ve idealizm en çok bu düzeylerde ifade bulur. Aynı nedenle en çok aile ve dolayısıyla kadının özgün işlevi ve evrensel çapta da ancak insan hakları ilkeleri siyasetin dışına itilmeye çalışılır. Bu noktalarda siyaset bir zafiyet olarak gösterilmek istenir. Çatışma ortamlarını beslemek ve anlayış yoluyla değil zor yoluyla boyun eğdirerek çözüm aramak kadın vasıflarından yani karşılık beklememe halinden uzak tutulur.

Aslında bu düzeyler arasında faaliyetin niteliği açısından önemli farklar yoktur, niceliği açısından önemli farklar vardır. Bir bakıma herhangi bir anlaşmazlığı çözmek ya da herhangi bir durumu değiştirmek için yetki kullanımı ile harekete geçen her insan veya insan topluluğu siyasal faaliyetin içindedir. Ancak edilgen konumda olan taraf, bu faaliyetin farkında olmayabilir çünkü iradi bir katılım sergilememektedir. Ama gene de siyasetin içindedir ve bir konuda pasif olan kişi başka bir konuda irade sergileyebilir. Siyasal faaliyet değişen konuların değişen kişi ve toplulukların iradi sürecidir. İradi bir katılım sergilemek isteyen kişilerin ise yaptırma yeteneklerinin hangi siyasal düzeyde daha etkin olabileceğini iyi belirlemeleri gerekir. Katılmak istediği siyasal faaliyet düzeyini en etkin olabileceği alanlar arasından seçebilir. Etkinliğini ve ayrıca meşru anlamda aktör olabilmeyi amaçlayan kişiler karar verme yeteneklerini ve kendine güvenlerini sınamalı ve geliştirmelidirler.

Yaptırım gücü siyasette çok önemlidir, yaptırım gücü olan doğrudan yönlendirme becerisi ve yetkisi sahibidir: örneğin, bazı ülkelerde **yerel yönetimler** merkezi hükümetin izni olmadan vergi uygulayabilirler, ödemeyen cezalı sayılır ya da hizmet alamaz. **Ulusal düzey**de ise merkezi hükümet zam yapar ve herkes bunu ödemek zorunda kalır. **Uluslararası** bazı kararlarla bir ülkenin hükümetine ve dolayısıyla halkına ekonomik ambargo uygulanabilir. Hatta hükümet dışı bir aracı kurum veya

sivil toplum kuruluşu örgütlenerek çevreye zarar verecek bir enerji tesisinin yapılmasını engelleyebilir.

Bir tek şahıs bile kararlı bir siyasi hedef güderek çevresindeki insanları bazı uygulamalarda seferber edebilir. Bu tür liderlik yeteneğine sahip kişilerin siyasal faaliyetini kamu alanına çekmek yararlı olacaktır. Siyasal öğretiler, kişisel yaptırım güçleri olan insanları siyasal faaliyetin içine doğru teşvik eder ve gerekli yetkiyi elde etmesine yardımcı olur. Buna en son çarpıcı örnek olarak Irak'ta ölen bir askerin annesinin ABD'de savaşa karşı eylemidir(Sheehan-2005) ***Yaptırım gücüne yatkın, ikna kabiliyeti olan insanları ve özellikle de kadınları saydığımız siyasal düzeylerden birinde yetki ile donatmak siyasal öğretimin önemli hedeflerinden biridir. Temsil adaletini sağlamanın en sağlam yolu temsili en zayıf olan kesimler arasındaki yetenekleri siyasal temsil yarışına özendirmek ve siyaset alanına katmaktır.***

Devletlerin kararları yasa ile bağlı bulunduğundan onların yaptırım gücü daha fazladır. Yasa ile her açıdan korunmayan daha ufak çaplı örgütlenmelerin yaptırım gücü daha zayıftır. Ancak işaret etmek istediğimiz şudur: Yaptırım gücü çok olan da az olan da hiç olmayan da siyasetin içindedir. Aralarındaki fark etken ve edilgen konumlarda bulunmaları, belli bir yöre ve belli bir zaman çerçevesinde kabul gören yani **meşru** rejimlerin hangi düzeye daha fazla ağırlık vermiş olduğu ile ilgilidir. Şöyle ki, ademi-merkeziyetçiliğe yani yerel farklılıkların yerel politikalar gerektirdiğine inanan bir hükümet bu düzeydeki politikacılarına veya katılımcılara yetki ve sorumluluk vermeye gönüllüdür. Ulusal düzeydeki siyasete ağırlık veren bir hükümet ise kararlarını merkezi esasla belirler ve siyasetin ana faaliyet alanı merkezdedir, yani başkenttedir. Bu durumda karar süreçleri merkez dışında pek paylaşılmaz. Sivil toplum örgütlenmesinin, çıkar ve baskı gruplarının çok önemli olduğuna inanan bir hükümet de bu gruplarla birlikte karar almaya özen gösterir, dolayısıyla karar düzeylerini daha yaygın daha geniş bir duruma getirmeyi planlar. Başka bir deyişle yetkiyi ve sorumluluğu paylaşmaya isteklidir. Paylaşılan alanlarda yaptırım gücü daha yaygın paylaşılmayan siyasal alanlarda yaptırım gücü son tahlilde daha dardır.

Siyasal Alışkanlıklar veya Siyasal Davranışlar Kazanma

İşte bu her düzeydeki siyasal faaliyet **siyasal alışkanlıklar/davranışlar edinme süreci** ile anlam kazanır. Ömür boyu süren bu eğitime **siyasal toplumsallaşma**

diyoruz. İlk yaşlarımızda ailemiz vasıtasıyla tanıdığımız bir siyasal tercih, örneğin evde okunan gazete, izlenen TV istasyonu, yapılan sohbetler ilk siyasal eğitim, ilk siyasal paylaşım deneyimidir; yani siyasal tercihimiz topluluk vasfı kazanarak oluşmaya başlar. Bu süreç içinde siyasal bir dil de kullanmaya başlarız. Daha sonra bu eğitim okulda, akranlar arasında, üniversitede, örgütler içinde ya da medyanın aracılığıyla devam eder. Siyasal iletişim dilinin anahtar kavramları şunlardır: tercih, anlaşmazlık, pazarlık, ikna, uzlaşma, yetki, karar, örgütlenme, iktidar sorumluluk ve paylaşma ve işbirliği. Tüm bu anahtar kavramların altyapısı farklılık gerçeği ile paylaşma fiilinin birlikte tutulmasıdır.

Her bir insan, siyasal eğitimi boyunca yani siyasal toplumsallaşması sürecinde mutlaka ailesinin ya da yakın çevresinin tercihini benimsemeyebilir ama bu etkilerle ve tepkilerle yetişmiştir ve çoğunlukla bu etkilerle kendi seçimini yapar. Siyasal fikirlerle yakınlık kurabilir. Bu eğitim, insanın siyasal tavırlarını şekillendirdiği gibi yasaları, yasal ve kurumsal esasları o insana öğretir. İnsanların sorunlarla baş edebilmesi için bazı önlemlere ulaşması gerekir, dolayısıyla insanlar bu önlemlere ulaşabilmek ve onları yürürlüğe koyabilmek için **iktidar** yakalamaya çalışırlar. Ancak iktidar mutlaka kuvvet ve baskı anlamına gelmez. Politik iktidar, yaratıcı bir denge adaleti olarak da görülebilir.

İktidarı iki türlü tarif edebiliriz:

** İktidar kuvvet yoluyla başkalarını denetlemek ve onlara istediğini yaptırmak olarak görülebilir.*

** İktidar, aşamalı bir ikna yöntemi uygulayarak, karar aşamasını karşılıklı etkileşim içinde oluşturmak anlamına gelebilir.*

Çağdaş siyasal düşünceler ve siyaset felsefesi ikincisine daha yatkındır ve onun üzerinden dallanmaktadır.

Siyasal faaliyet toplumsal işleri ve toplumsal olayları düzene koymakla ilgilidir ve bunu yaparken insanların veya gurupların sahip olduğu denetim kapasitesi ile de ilgilidir. Siyasal iktidara yakınlık duymaya başlayan insanlar çocukluklarından beri edindikleri siyasal eğitimi tüm etki-tepki özellikleriyle genel bir davranış haline getirdiklerinde bir siyasal kültürün parçası haline gelmiş olurlar. Aile, mahalle, okul, iletişim araçları, üniversite, toplumsal örgütler ve hareketler içinde benimsenen siyasal

değer ve davranış üslubu ve içeriği siyasal kültürdür. Ulusal ve bölgesel çaptaki siyasal kültür de rejime damgasını vuran karar alma biçim ve üsluplarıdır.

Siyaset Eğitimi

Siyasal deneyimleri ve kültürleri çalışarak toplumlar arasında karşılaştırma yapmak, daha geniş çapta çözümler ve kararlar üretebilmek için genel kurallar oluşturmak ise siyasetin bir öğreti alanı olarak şekillenmesi ve yöntem kazanması demektir. Kısaca eskilerden beri yazılmış olan siyaset yasaları-dersleri, nasihatnameler, raporlar modern toplumlarda ve özellikle de 19. yüzyıldan sonra bir disipline dönüştürülmüştür ki buna **siyaset bilimi** ya da **siyasal çalışmalar** denilmektedir. Bu dal son yüzyılda özgün yöntemlere sahip olmuştur, özgün kavramları vardır, dolayısıyla kendine has bir iletişim dili oluşturmuştur. Dünya deneyimlerinden ilham alarak belli genellemeler yapılmış, genel siyaset kuralları belirlenmiş ve sistemler rejimler için sınıflandırmalar yaratılmıştır.

Siyasal çalışmalarda başlıca iki okul vardır: **geleneksel** ve **deneysel** (ampirik)

Siyaset Avrupa ülkelerinde 1970li yıllara kadar daha çok tarihi ve hukuki esaslarla ve geleneksel yöntemle çalışılırken örneğin ABD'de deneysel davranışçı yöntemlere ağırlık verilmiştir. Avrupa kıtası daha ziyade siyasetin **nasıl olması gerektiği** üzerinde yoğunlaşmışken ABD bu alanda esas olarak siyasetin **nasıl olduğu** (davranış anlamında nasıl yapıldığı) üzerinde durmuştur. Geleneksel okul bazı değerler ve ideallerle deneyimleri ve tarihi bilgileri aktarırken, deneysel okul günümüzde siyasal davranış biçiminin ne olduğunu vurgular.

ABD'nin siyaset bilimi çalışmalarına önemli katkıları olmuştur. Bu ülkede 19. yüzyılın sonundan beri faaliyet gösteren siyaset bilimi derneği bulunmaktadır. Özellikle 1950lerde ve 1960larda istatistik ve psikoloji disiplinlerinin yadımı ile yapılan niceliksel (kantitatif) siyaset bilimi çalışmaları karşılaştırmalı siyasal parti ve örgüt çalışmaları, meclis üyeleri üzerine yapılan çalışmalar ve daha sonraları bölge ve alan çalışmaları siyaset çalışmalarının hayli geniş olan kapsamını çoklu yöntemlerle inceleme özgürlüğünü de getirmiştir. Deneysel davranışçı okulda davranışların analiziyle belirlenen çıkarlar genel kural haline de getirilmiştir.

Yüz yıllık siyaset çalışmalarının yarattığı yöntemler çeşitli yönleriyle eleştirilmiş, özellikle de son elli yılda her iki okulun da gerekli olduğu, hem bugünkü durumun ve

siyasal davranışların hem de tarihten coğrafyadan etkilenen özelliklerin, yasaların ve değerlerin birlikte ele alınması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Bilim, düzenlilik, devamlılık, gözlem, deneyim ve test edilebilecek eski ve yeni bilgi gerektirir. Her bilim dalı kendine has yöntemlere sahiptir ve özgün varsayımlara ve teorilere dayanır. Bu genellemeler de ileride olacaklar hakkında belli bir fikir edinme becerisi yaratabilecektir. Dolayısıyla siyasal çalışmaların deneyimlere, teorilere ihtiyacı olduğu gibi ileriyi görme yeteneğine de ihtiyacı vardır.

Siyaset eğitiminde geçmişte yaşanmış ve günümüzde var olan tecrübenin, aktörleriyle ve karar alış biçimleriyle sistemli, tutarlı, ayrıntılı ancak tarafsız bir biçimde aktarılması gerekir. Örneğin dünyanın bazı bölgelerinin tecrübeleri verilirken bazı bölgelerin hiç hesaba katılmaması veya çok özensiz olarak tanıtılması siyaseti bilim olmaktan çıkarır. Siyaset eğitiminin esnekliği, ayrıntılı ve fakat tarafsız oluşu siyasi kültürlerin şekillenmesinde de önemli rol oynar.

Tanınmış Romalı siyasi düşünür Çiçero siyaset ile diğer disiplinler arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamıştır: "Ancak iyi bir siyasi yargı (bunun için bilgi ve yetenek gereklidir), kısıtlı kaynaklara sahip çıkmak için rekabet eden diğer bilim dallarına ve özellikle de toplumsal grup çıkarlarına kabul edilebilir bir öncelik temin edebilir". Çiçero'nun bu açıklamasına göre siyaset öğretisi tüm öğretilerin üzerindedir ve diğer tüm öğretiler yöntemlerini ancak siyaset biliminin açtığı yollardan geliştirebilir. Bu açıdan baktığımızda,

Siyaset gerçekten de disiplinler arası veya başka bir deyişle öğretiler arası bir daldır. Farklılığı, değişimi, kıt kaynakların paylaşımını, işbirliğini ve çatışmayı bir arada içerdiğinden sürekliliği olan büyük genellemeler yapmaya müsait bir dal değildir. Ancak geliştirdiği yöntemler sosyal bilimlerin bütün yöntemlerini de kullanmaya müsaittir.

Tarih coğrafya, sosyoloji, ekonomi, felsefe, ahlak, istatistik, psikoloji bilimlerinin yardımı olmadan siyaset tam olarak incelenebilir bir dal olamaz. Dolayısıyla bazen bu dallara ait tüm yöntemleri kullanmak zorundadır. Siyaseti hem pratik hem de ahlaki nedenlerle öğretmek gerekiyor. Başka bir deyişle hem neyin nasıl yapılabileceğini bir an evvel tespit edebilmek hem de bunu yaparken adalet ve dengenin sağlanmasına yani yerel özgün ve genel evrensel ahlaki temel kurallara uymak gerekmektedir.

Siyah ile beyaz arasındaki uzlaşmazlığın dışındaki bütün çözümler politik nitelik taşır. Ne var ki doğa bilimcileri ve plastik sanatlar erbabı böyle bir uzlaşmazlık olduğuna bile inanmazlar. Siyah ile beyaz örneğin kirlilikte, matlıkta veya parlaklıkta birbirleriyle uzlaşabilirler. Siyaset felsefesi, siyasal düşünceler sistemini geliştirmek için gereklidir.

Türkiye'de Siyaset Öğretisi

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde siyaset çalışmaları yüksek eğitim düzeyinde Devletler Tarihi, Devletler Hukuku dersleriyle öğretilmeye başlanmıştı. Modernleşme dönemi ile 1853'de kurulmuş olan Mektebi Mülkiyeyi Şahane'de bu dersler bürokrat/siyaset adamı yetiştiren meslek okulu dersleri gibi siyaset çalışmalarını zenginleştirmiştir. Önceleri iki yıllık olan bu eğitim süreci daha sonradan fakülte haline gelecek ve Siyasal Bilgiler Fakültesi oluşacaktır. Fransa'daki Ecole Superiore Normale geleneği ile örtüşen bu eğitim, aslında politika alanını devlet ve hükümet idaresi sınırları içinde gören bir anlayışın ürünüdür.

Zamanla siyasetin faaliyet alanları yaygınlaşmış ve siyaset bilimi dersleri içinde hem siyasal kurumlar hem teori hem dünya politikaları hem yerel yönetimler hem sivil toplum politikaları hem siyasal ve toplumsal hareketler karşılaştırmalı ve veya özgün biçimleriyle ele alınmaya başlanmıştır. Ve bu bölümlerden mezun olan insan sadece kaymakam veya diplomat adayı değil birçok siyasal toplumsal faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlarda görev alabilecek şekilde yetiştirilmeye başlanmıştır. Siyaset bilimi fakülte ve bölümlerinde tamamlayıcı disiplinler de öğretilmekte ve bu çalışmalar ikinci üçüncü yabancı dil eğitimiyle pekiştirilmektedir.

Türkiye'de de siyaset çalışmaları geleneksel tarihsel yasal öğretinin yanı sıra seçmen davranışları parti örgütü çalışmaları ile zenginleşmiş ve siyaset felsefesi ve düşünce tarihi ve alan çalışmaları ile yaygınlaşmıştır. Dünya ile birçok açıdan bütünleşen siyaset çalışmalarının ağırlık verdiği konular veya yaklaşımlar üniversiteden üniversiteye değişecek kadar zenginlik kazanmıştır. Böylelikle siyasetin eğitimi yetki ve iktidar süreçlerinin her alanda her düzeyde gösterdiği farklılıkları ve üslupları öğretebilecek bir vasıf kazandığından çözüm ve öneri bolluğu tüm dünyada yaşanan çelişki, anlaşmazlık ve çatışma bolluğu ile paralel bir duruma gelmiştir.

Bugün Türkiye'de 1950lerde fakülte haline gelen Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi dışında bu alanda fakülte yoktur. Siyaset Bilimi ve Uluslar arası İlişkiler veya Kamu Yönetimi Bölümleri İktisadi İdari Bilimler Fakülteleri içinde Bölüm olarak varlıklarını sürdürürler. Son yirmi yılda devlet üniversitelerinin ve son on yılda da vakıf üniversitelerinin sayısının çok artması sonucu Siyasal Bilgiler bölümlerinin de sayısı artmıştır. Ancak bu bölümler Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa gibi büyük şehirlerimizde tam anlamıyla eğitim vermektedir.

Siyaset eğitimi açısından Avrupa ülkeleri, ABD ve Kanada ile Türkiye arasında bazı farklar vardır: Türkiye'de siyasi iktidarlar özel olarak da milli eğitim bakanlıkları, yurttaşlık ve siyaset eğitimini, savunma/güvenlik/asayiş konularından ibaret olarak değerlendirmiştir. Ulusal menfaatlerin demokrasi geleneği yaratmaktan ziyade baskıcı ve sorgulamayan bir düzen yaratmak olduğunu düşünen iktidarlar bazı devri geçmiş (demode) yöntemler ve konularla siyaset ve yurttaşlık eğitimini sürdürmüşlerdir. Örneğin ortaokullarda yurttaşlık bilgisi derslerinde sosyal ve ekonomik haklar ve siyasal haklar arasında dengesizlik bulunmaktadır, siyasal haklar sadece seçme ve seçilme hakkı olarak öğretilmektedir, temsil hakları konusunda ise yurttaşlık eğitimi, aynı seçim sistemimiz gibi gerçeklerle yüzleşmekten çok uzaktır.

Kısaca siyasetin hem maddi hem de manevi esasları, hem maddi hem de manevi hedefleri vardır. Bunları birbirinden ayırmak insan topluluklarının bir arada yaşamasına hizmet edebilmek açısından kesinlikle mümkün görünmemektedir. Kamu alanı ile özel alanı birbirlerinden tamamı ile koparmak, maddi ile manevi değerleri uzlaşmaz sanmak, kadın ile erkeğin bu alandaki ortaklığına izin vermemek siyasetin muhtevasını bozmaktadır. Bugün eksiklikleri artık çok belirgin olan temsili demokrasinin belki de en büyük atılımı, kadınların siyaset alanındaki yetkisini arttırarak sorumlulukları paylaşması ile gerçekleşecektir.

***Siyasal kültür**, siyasal faaliyette davranış ve değerlerin, geçmişteki ve günümüzdeki deneyimlerle, siyasal eğitimle ve toplumsallaşma ile anlam kazandığı bir tavırlar bütünüdür.*

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİYASAL KÜLTÜR

Türkiye'de siyasal kültürü oluşturan etkenler genel olarak Osmanlı siyasi rejimi, Osmanlı modernleşme aşamaları, cumhuriyetin kuruluşu ve yasal çerçevesi, demokratikleşme aşamalarıdır. Bu tarihsel aşamalarda siyasal faaliyet içindekilerin yönelimlerini, seçkinci-otoriter, askeri-pragmatik örgütlenme üslupları, tek adam ve kahraman tutkusu belirlemiştir. Devrimci darbeci faaliyet biçimi özgün değer yargıları ve bazen de farklı inançlarla donatılmıştır.

Bir yandan da siyasal dilde ve iletişimde demokrasi hayranlığı ve arayışı hep olmuştur; II. Dünya Savaşı sonrası tüm dünyada demokratikleşme hareketlerinin yaygınlaştığı sırada Türkiye'de de genel oy, çok partili rejim kabul edilmiş, 1950lerin sonuna doğru hükümet dışı mesleki örgütlenmeler başlamıştır ancak haklar ve özgürlükler, çoğulcu yönetişim, siyasal kültürümüze yerleşecek oranda gelişim gösterememiştir.

Genel anlamda siyasal kültür üzerindeki etkenler şöyle sıralanabilir:

- Siyasal toplumsallaşma biçimleri: aile ya da geleneksel otorite yoluyla yani geleneksel yolla, siyasal partiler yoluyla, baskı ve çıkar grupları yoluyla, aracı sivil toplum örgütleri yoluyla siyasal davranış kazanma yolları.
- Siyasal değerlerle siyasal sistemin oluşum aşamaları arasındaki ilişki: yasal çerçeve, seçim sistemleri, temsil üslupları, yasama yürütme ilişkileri ile geleneksel siyasal değerler birbirleri üzerinde karşılıklı etki yaratmıştır.
- Önderlik ve yetkiye karşı tutum: kuvvetli otoriter lidere yatkınlık, tek adam arayışı, veya çoğul ademi-merkeziyetçi paylaşılan otoriteye yatkınlık veya bu tutumdan uzaklık- yani bu konuda halk geleneği ve beklentisi göz önünde tutulur. Tüm dünyada önderlik ve otorite ezici çoğunlukla erkekten beklenmiştir.

- Kişilerin ve grupların siyasal kimlik odakları: din, dil, tarih, kültür, coğrafya, etnisite, ideoloji gibi farklılıklar içinde ideallerin ve kimliklerin esas olarak nelere dayandığı, siyasal kültürü etkileyen etmenlerden biridir.[5]
- Bu etkenleri şöyle bir sıraladıktan sonra açıkça görülmektedir ki, gerek siyasal toplumsallaşma ve siyasal değerlerin kazanılması gerekse yetkiye karşı tutum ve kimlik odaklarını, kısıtlanmış rollerle meşgul edilen kadın kimliğinden daima uzak tutulmuştur.

Türkiye'de Siyasal Kimlik

Türkiye'de siyasal kimliğin tarihi arka planında çok çeşitli kültürler vardır. Bunlardan bazıları idari/yönetim üslubunu ve kurumlarını, bazıları sosyal ve ekonomik eğilimleri, bazıları ise sosyal ve kültürel tercihleri birinci dereceden etkilemiştir.

Ülkedeki kurumlar ve yönetme üslubu açısından en belirgin etki önce Bizans sonra ise Bizans'ı da miras alan Osmanlı imparatorluklarından gelmiştir. Bu imparatorluklarda merkezdeki otorite mutlaktır ancak bu otorite, çevreye en ücra bölgelere tek tip olarak yerleşme eğilimi taşımaz. Farklı kültürel yönetimler özerk varlığını sürdürebilmiştir. Çünkü imparatorluk idareleri modern anlamda merkeziyetçi değildi, yani siyasi sınırlar içinde her yerde aynı eğitim dilini aynı eğitim programını ve aynı tarz yerel idareleri dayatma yoktu. Siyasi sınırlar ise daha çok askeri sınırlar şeklinde sürekli değişim gösteriyordu. Zaten bu idarelerde en önemli değerlerden biri askere ve orduya verilen değerdi çünkü her iki imparatorluk da fetihlere ve yeni topraklardaki insanların kendilerine tabi olmalarına dayanıyordu. Askerin önemi Osmanlıya ağırlıklı olarak Orta Asya'dan göç eden Selçuklu Oğuz Türklerinin geleneklerinden geliyordu. Hem Bizans idari/askeri geleneği hem de Selçuklu idari/askeri geleneği Osmanlıları bir fütuhat anlayışıyla donatmıştı.

Toplumsal ve ekonomik açıdan Bizans/Osmanlı etkilerinin ve yarattıkları siyasal kültürün yanı sıra Selçuklular, Kafkas halkları, Orta Asyalı halklar, Mezopotamyalılar sayılmalıdır. Orta Asya'dan göç eden Türk boyları Anadolu'da, doğu Türklerine oranla daha merkezi bir ekonomi, daha yerleşik bir yaşantı geliştirmişlerdir. Gerçekten de, Orta Asya'daki Türkler göçer ekonomilerini daha yaygın bir biçimde sürdürmeye

---

[5] Bkz., *Aynı yerde*.

devam ederken, Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik hayat belli bir yerleşiklik içindeydi. Ayrıca merkezi vergilendirmeye tabi idi. Yerleşik sosyal ekonomik yaşantı, çok daha önceden beri bu yörede yaşantılarını sürdüren Kafkasya ve Mezopotamya kültürleriyle (başlıca Kürt, Ermeni, Süryani ve daha sonra Arap) göçer ve yerel ve sınır ekonomisiyle birliktelik kazanmıştır.

Siyasal kültürü şekillendiren önemli bir etken de inanç ve kültür alanıdır. Osmanlı döneminde inançta Arap, dilde edebiyatta hem Arap hem de İran/Fars etkisi büyüktür. Mimari açıdan Roma/Selçuklu etkisi belirgindir, ayrıca farklı yörelerde ağırlık kazanan başka etkenler de mevcuttur örneğin Helen medeniyeti gibi. Gerek Kuzey (Gürcü / Ermeni/Azeri, Kafkasya / Asya) gerek Doğu (Farsi, Ermeni, Kürt) gerekse Güney (Arap dünyası) in birlikte var olduğu Doğu Anadolu, Osmanlı modernleşme hareketi içinde özgün bir dönüşüm yaşamıştı. Burada Avrupa'nın etkisi kuvvetle gündeme gelir. Batılılaşma (askeri, idari ve eğitim alanında) veya modernleşme bu karmaşık ve çeşitli yapıyı denetleme ve merkezileştirme çabasıdır. 19. yüzyılda Hıristiyan azınlıkların haklarını özellikle doğu bölgelerinde sorgulayarak "Doğu sorunu"na dikkat çeken Avrupa devletleri Osmanlı anayasal reformları üzerinde önemli bir etki bırakmıştır.

Önderlik ve yetkiye karşı halkın tutumu noktasında Türkiye Cumhuriyet geleneğinde özellikle tek ve kuvvetli önder fikri benimsenmiştir, Osmanlı döneminden de devralınan bu gelenek tabii ki monarşik imparator ya da sultanın varlığı ve idaresi ile ilgilidir. Halifelik de İslam dünyası içinde yarattığı etkiyle Osmanlı siyasetine ayrı bir güç vermiştir. Bunun dışında yerel eşrafa, yaşlılara sorgusuz sualsiz itaat kısmen saygıdan yani kolektif doğu toplumsal değerlerinden kısmen de yöneticilerin halkı toprağa bağlayarak tebaa olarak görmesinden gelmektedir. Ayrıca Anadolu kültürü içinde çok eskilerden beri efsanevi kahramanların, olağan üstü görünmez güçlerin, evliyaların ve benzeri pagan kuvvetlerin varlığı da önemlidir.

Türkiye'de kimlik odakları dönemsel olarak çeşitlilik göstermiştir. Osmanlı döneminde dini özelliği ön plana çıkaran ama aynı zamanda çok dinli idari yapıyı da içinde barındıran Osmanlılık, özellikle 19. yüzyılda bir siyasi kimlik haline gelmiştir. Modernleşme yolunda dönüşüm geçirdiğinde yani Osmanlının son dönemlerinde İslamcılık ve Osmanlıcılık vurguları tartışılmıştır ve Cumhuriyete geçerken ve cumhuriyetin ilk on yıllarında Türklük ve dolayısıyla Türkçülük özellikle

vurgulanmıştır.[6] Bu tartışmalar ve vardığı sonuç Avrupa ülkelerindeki siyasal kimlik odağının etnik esasa dayanmasıyla bağlantılıdır.

Cumhuriyet döneminin ilk on yıllarındaki Türklük vurgusu vatandaşlık vurgusuyla pekiştirilmiş ve laiklik ilkesi benimsendiğinden İslami bir kimlik vurgusu ile dikkat çekmemiştir. 1950lerde köylülük ve mesleki kimlikler de yer yer ön plana çıkmıştır ancak siyasal örgütlenmeye damgasını vuracak bir sınıf bilinci ve bununla bütünleşen bir ideoloji siyasal örgütlenmenin ana niteliği olmamıştır.

Sosyal ve ekonomik bölünme veya ayrışma daha çok merkez ve çevre arasında olmuştur. Merkez yani yönetici elit, onun üslubu ve dili ile çevre, yani yönetilen tebaa, onun kültürel ve yerel gereksinimleri ve çıkarları karşı karşıya duruşun esasını oluşturmuştur. Bu yüzleşmeler çoğunlukla çevrenin pasifleştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Çevrenin örgütlü hareketle bazı kazanımlar elde etmesi sınıfsal, etnik, dinsel veya dilsel bir nitelik taşımamıştır. Avrupa'da ise toplumsal ve ekonomik "karşı karşıya gelişler –devlet ile kilise, ulus kurucular ile yereller, üretim araçlarına sahip olanlar ile olmayanlar" şeklinde orta çağdan beri sürmüştür. "19. yüzyıldan önce Osmanlı İmparatorluğunda, katmerli karşı karşıya gelmenin ve bütünleşmenin bu ayırt edici özellikleri eksik gibi görünmektedir. Daha doğrusu temel karşı karşıya gelme tek boyutluydu ve her zaman, merkez ile çevre arasındaki bir çatışma olarak ortaya çıkıyordu"[7] Günümüzde hala siyasi idare yani merkez daima öndedir, resmilik karşıtı kültür ise çevredir.

1970lerde yeniden kuvvetlenen İslam kimliği ile geleneksel sağ parti oluşumu varlığını hissettirmiş ve bu vasıf özellikle entelektüel düzeyde ve ders kitaplarında Türk-İslam sentezi olarak yankısını bulmuştur. 1990ların başında Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte ülke dışındaki Türkler yeni bir kimlik vurgusuyla dış politika yapma eğilimi getirmiştir ve 2000li yıllarda bu da etkisini kaybederek yerini daha çok Avrupa kimliğine vermeye başlamıştır. Ancak bu dalgalanma hala İslam, Türklük ve çok kültürlülük şeklinde sürmektedir. Ve görüldüğü gibi bu etkenler arasında kadın bakış açısının rolü pek ortada yoktur Ancak son yıllarda kamu alanında ve siyasal alanda kendine yer edinmek yolunda bir kadın hareketi yeşermeye başlamıştır.

---

[6] Bkz., Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976.

Türkiye'de Siyaset Faaliyetin Üslupları

Siyasal kültürümüzün belli başlı özelliklerini ve üsluplarını ise yine etkenlere bağlantılı olarak şöyle sıralayabiliriz:

1. **Monarşik yapının yarattığı kültür:** imparator, sultan, halifenin mutlak otoritesi, iktidarını sorgusuz uygulayabilmesi ve kapasitesinin pek sorgulanmaması aslında genel anlamda kahramanlık kültü ile de bağlantılı görülmelidir. Osmanlı döneminde de Cumhuriyet döneminde de tek bir insandan beklenti, kuvvetli liderin tek olarak her şeye karar verebilmesi, kararların ferman niteliğinde olması dikkat çeker. Şef mantığında da (1940larda) kahramanlıkta da sorgusuz sualsiz üstünlük görülür ve bazı olumlu vasıfların bu tür kişilerin dışında daha fazla yaygınlaşamayacağı varsayılır.

   İşte bu nedenle kadınların siyasal, toplumsal, kültürel-edebi bazı parlak deneyimleri de tek ve olağanüstü veya olağandışı kadın anlayışıyla verilmektedir. (Örnek: kadınların da tek-tek kahraman gibi öne çıkışı Afet İnan, Sabiha Gökçen gibi insanların tarihi işlevleriyle dikkat çekmiştir.) Bu tip kadınlardan toplum içinde çok olduğu görmezlikten gelinir ve karar alma sürecindekiler, olağanüstü kahramanlar gibi gösterilir. Daha sonra da sadece Çiller gibi vitrin kadınlar öne çıkarılmıştır. En yaygın olanı siyasetçi eşine hizmet eden ve simgesel hayır cemiyetlerinde aktif olan destek kadınlardır. Monarkın eşi en ideal kadındır. Tek adama hizmet eder ve ülke yararına olduğuna inanır.

2. **Siyasal kültürde pragmatizm:** Çok eski dönemlerden beri Türkiyeli idareciler ve hükümdarlar duruma uygun mümkün olan hızlı kararlar çıkarmaya yatkındırlar. Kitabına uydurmak deyimiyle açıklanacak bir biçimde olması gerekeni değil olabileni hızla geçici veya dar bir menfaat açısından karara bağlamak pragmatik bir üsluptur. Bu üslup bazen olumlu neticeler de verir ama bir alışkanlık halini alması çoğunlukla, kararların geniş ve kalıcı yarar sağlamasını engeller. Bu yaklaşımın altında faydacılık da

---

[7] Şerif Mardin, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi* (derleyenler: E. Kalaycıoğlu ve A.Y. Sarıbay), İstanbul, BETA, 1986, s. 109-132

görülebilir örneğin dünyadaki dönemsel siyasi rüzgârlara uyum sağlayabilmek için benimsemeye çalışmadan karar üretmek gibi...Uzun vadeli ilkeli karar alma alışkanlığı çok az dikkat çeker.

3. **Elitist/Seçkinci siyasal kültür:** Aslında birinci özellikle örtüşen bir siyasi vasfımızdır. Daha ileride göreceğimiz gibi kadro partileri de bu şekilde oluşmuştur. Birçok siyasal karar ve siyasal faaliyet seçkinci bir tavırla çok az kişi ve kurumla paylaşılarak alınmaktadır/yapılmaktadır. Tepeden inme kararlara yatkın bir siyasal kültürümüz vardır ki, bunun gereği olarak bazı çok az sayıdaki insanların birçok konuyu halkın ezici çoğunluğundan daha iyi bildiği varsayılır; halkın iyiliğini de ancak bu çok seçkin kişilerin anlayabileceğine inanılır. Türkiye'de bu seçkinci siyaset yapma üslubu sadece resmi siyasal yapılarda ve örgütlerde değil resmi olmayan mesleki kuruluşlarda, sivil toplum örgütlerinde de çok yaygındır. Birçok dernekte, günümüzde, demokrasinin en ileri düzeydeki savunucularında bile "ebedi şeflik" anlayışı sürmektedir. Kanımızca kimlik odaklanması da daha çok Türklük olarak bu elitizme yamanmış bir özelliktir.

4. **İtaat- kul/kabul:** Aslında bütün doğu toplumlarında görülen yönetene kul olma anlayışı, kuvvet önünde eğilme tutumu Türkiye'de de siyasal bir gelenektir. ***Hayranlık sorgulamayı engeller, şahsi çıkarı kaybetme endişesi de itaati ve kulluğu özendirir. Bu durum kadın ile erkeğin karar alanlarını paylaşamamasının da bir sebebidir.*** Tebaa anlayışı sorumlu bir vatandaş anlayışından daha güçlüdür çünkü çözümlerin ve kararların bir topluluk adına alındığına inanılır ve halktan veya "diğerlerinden" daha iyi bildiğine inanılan siyasi lider tipi çok yaygındır. Bu durum katılım sorunu yarattığı için sorumlu vatandaş özelliklerine sahip olmak da zorlaşır. Yapıcı eleştiri ve katılım yerine itiraz, şikâyet türünde tepkiler doğurur ve kabul etme hali bir tartışma sonucu varılan uzlaşma noktası olamaz-kulluk anlayışıyla devam eder. Ancak çoğul örgütlenmenin yaygınlaşması ile **rıza** anlayışı gelmiş kullukla kabul geleneği bazı alanlarda zayıflamıştır.

5. **Yetki ve sorumluluk paylaşamama:** En önemlisi, yetkiyi elinde tutan ve sorumluluğu kendi dışına itmeye çalışan bürokrat tipinin yaygın oluşudur. Yetkiye düşkün idareciler sorumlulukla yetkinin bir siyasal terazi

oluşturduğunu görmezden gelmeye alışmışlardır ve bu durum özellikle resmi kurumlarda iletişimi en başından kestiği için katılımcı sorgulayıcı ve hak arayıcı vatandaş türü pek yetişmemiştir. Siyasi kültürdeki bu sorumsuzluk hiçbir gücü olmayan çaresiz "vatandaş" türü yaratmıştır. Çaresiz, sızlayan vatandaş kul-kabul yaklaşımına çok yatkındır. Sorumlu ve katılımcı vatandaş anlayışı yeni yeni gelişmektedir. Hükümet dışı örgütlenme ve yerel yönetimlerin katılımı özendirmesi, uluslar arası yasal arayış olanaklarının artması sorumlu ve katılımcı vatandaş tipinin yaygınlaşmasına çok yardımcı olmaktadır.

Siyasal kültürümüzde devletin yeri, otoriteye aşırı saygı ve onun yüceltilmesi, Osmanlının askeri ve bürokratik bir İmparatorluk olması nedeniyle aracı kurumların yeşerememesi ve tüm bunların Cumhuriyet dönemine yansımaları, bürokratik ve askeri geleneğin siyasetteki ağırlığı çok belirgindir. Bu durum birçok sıradan vatandaşta, yani aktif siyasetin dışında olanlarda ***otoriter, seçkinci ve ayrıcalıklı konumlarını kaybetmemek için var olan siyasal düzenin koruyucusu rolüne aday olma hali****ni oldukça yaygın duruma getirmiştir.*

Tarihsel olarak Cumhuriyet kurulduğu zaman da siyasi önder aynı zamanda askeri önder aynı zamanda kültürel lider aynı zamanda eğitimin lideri aynı zamanda ekonominin lideri olarak görülüyordu. Tek parti rejiminin 1930larda pekiştirilmesi bu geleneği kuvvetlendirdi, hatta bir dönem şeflik anlayışı yerleşti ve daha sonra çok partili döneme geçiş koşulları ideolojik düşüncelerden ziyade şeflik yatkınlığını besleyerek örgütlenme alışkanlığını yaşattı. Daha başka bir deyişle, sayısı artan partiler kendi örgütleri içinde birlikte karar verme gibi demokratik ilkeleri teşvik etmediler. Kendi parti şefleri eski tarzda tek öndere alışkanlığını sürdürdüler. Parti içi demokrasi de hala gelişme yolunda değil. Ama bütün bu siyasal davranış alışkanlıkları ve siyasal değerler, demokrasi arayışının yeşermediği anlamına gelmiyor. Türkiye'de siyasal faaliyet içinde demokrasi bir tercih olarak hep belirtilmiştir ve bu duruma geçmek için gayret sarf eden kesimler çok çeşitlilik göstermiştir.

Çağdaş Demokrasi Türleri ve Türkiye'nin Demokrasi Tercihi

Demokrasi sözcüğünün kökü Yunanca iki kelimeden türemiştir (demos=halk + kratos=idare/yönetim) ve daha önce de işaret ettiğimiz gibi klasik çağda yani Atina demokrasisinin geliştiği M.Ö. 4. ve 5. yüzyıllarda politika ile aynı anlama geliyordu.

Kısaca şehrin yönetimi şehrin yurttaşları tarafından doğrudan yapılıyordu. Yurttaşlar mutlaka erkek olmak zorundaydı, kadınlar yurttaş değildi. Yani,

Demokrasi kavramının doğduğu dönem aynı zamanda kadınların dışlanmışlığının da belirgin hale geldiği ya da kabul görerek meşrulaştığı bir dönemdi. Demokrasi kavramının kadınların haklarını da kapsaması, ancak siyasal faaliyetin haklarla ve hürriyetlerle geniş ölçüde bağdaştığı ve bu kuralların garanti altına alındığı özgürleşme ve anayasallaşma dönemlerinin olgunlaşmasıyla olmuştur.

Temsili politikanın veya temsili demokrasinin kaçınılmaz olduğu modern çağda kadınların da temsil hakkı çok yavaş olmakla birlikte gelişmeye başlamıştı. Bir bakıma kadının politikaya girişi halk olarak sayılmasıyla bağlantılıdır. Ancak o zaman demokrasi kadınların temsilini de içselleştirebilirdi. Fakat görülen o ki, bütün dönemler erkek iktidarıyla devam ede geldi. Halkın ve yurttaşın tanımları zaman içinde kısmen daha adil bir konum kazanınca kadın da mağdurlar kesimlerinden diğer insanlarla birlikte siyasete dolaylı olarak katılmaya başladı.

Bugün dünyamızda kendini anti-demokratik olarak ilan eden ülke yoktur. Demek ki demokrasi dışında kalmak siyasal sistemler tarafından uygun görülmemektedir yani demokrasi evrensel bir değer haline gelmiştir. Demokrasinin yorumları ve içerikleri ise ülkeden ülkeye farklılık gösterir Liberal demokrasiler, Halk demokrasileri bunlardan sadece birkaçıdır. Demokrasi kavramının dışına düşmemek gayreti, tamamen rejimlerin meşruiyetini koruma kaygılarıyla ilgilidir. Demokrasinin dünya çapında en azından lafzen bir siyasal kültür unsuru olarak işlenmesi ulusal siyasal kültürlerin demokrasi yorumlarıyla bir çok ihlale uğramaktadır.

Demokrasinin uygulanışında en çok etkili olan fikir kuvveti **ideolojiler**den gelir. İdeolojiler sistemli, mantık bağı olan ilkeler bütünüdür. İşlevleri hem siyasal faaliyete yön vermek hem de gelecek ile ilgili bir çerçeve sunmaktır. En belli başlı siyasal ideolojiler liberalizm, muhafazakârlık ve sosyalizmdir. **Liberalizm** bireyi üstün tutar, ekonomiye devlet müdahalesi istemez, serbest pazar ekonomisine inanır, bireyler arasında ve ekonomide rekabete önem verir. **Muhafazakârlık** bireyin gücünün sınırlı olduğuna inanır, gelenekseldir ve inançlara değer verir, radikal değişimler kabul etmez, toplumsal düzeyde yumuşak geçişleri öngörür. **Sosyalizm** toplumu önde tutar, bireyin kurtuluşunun toplumsal ekonomik düzenleme olduğuna inanır ve bunu sınıf gerçeğine dayar, eşitliğe ve sosyal adalete önem verir. Basit bir biçimde tarif ettiğimiz bu temel ideolojilerin çeşitlemeleri

içinde demokrasi modelleri oluşmuştur. Son elli-altmış yıl içinde dünyada örneklerini gördüğümüz demokrasi modelleri şöyle sıralanabilir:

1. **Çoğulcu bakış açısı:** Bu bakış açısı demokratik/siyasal faaliyetin ana unsurları olarak değişik grupları görür. Ne tek tek bireyleri ne de kolektif olarak halkı esas alır. Farklılıkların ancak farklı gruplar halinde örgütlenmesi yoluyla siyasal faaliyete demokratik olarak katılımın sağlanacağına inanılır. ABD ve Batı Avrupa ülkeleri, Yeni Zelanda, Avustralya ve Hindistan bu tür demokrasiler olarak sayılır.
2. **Seçkinci bakış açısı:** genel olarak bireylerin lider kuvvetine inanan, ya da seçilmiş kişilerin oluşturduğu önderliğin demokrasiyi sağlayacağına inanan görüştür. Bu bakış açısı Eflatun'un "filozof kral" anlayışından beri önemini yitirmemiştir. En kâmil insan en ideal demokrasiyi yerleştirebilir, bu süreci "diğerleri" ile paylaşması ikincil dereceden önemlidir. Elitler arası demokrasi bazı batı ülkelerinde demokrasinin gerçekleşmesinin öncül kuralıdır. İnsanların çok azının gerekli önder vasıflarına sahip olduğunu düşünen bu bakış açısı çoğulculuğun da seçkinci olması gerektiğine inanır. Türkiye de alışageldiği "tek adam", çok mecbur kalındığında da "tek kadın" yaklaşımı yerine bu anlayışa yaklaşmıştır.
3. **Korporatist bakış açısı:** devlet içinde faal olan siyasetçilerin meslek grupları ya da baskı gruplarından birkaçıyla işbirliği halinde ülkeyi yönetmesi; bu baskı grupları içinde ordu da yer alabilmektedir. Korporatizm, hükümet ile diğer seçkin ekonomik veya askeri kesimlerin çoğunluk aleyhine sürdürdüğü işbirliğidir. Latin Amerika ülkelerinde bu tür demokrasi örnekleri çok görülmüştür. Türkiye'de de özellikle CHP'nin sınıfları tanımayan iş bölümü ve dayanışmayı ön planda tuttuğu dönemlerinde korporatizm denenmiştir.
4. **Yeni Sağın bakış açısı:** klasik liberal ideolojide olduğu gibi refah toplumu anlayışına karşı çıkan, devlet müdahalesini uzakta tutan serbest pazar rekabetinin dinamiğine inanan bir demokrasi anlayışıdır. Ekonomide liberalizm yanı sıra kültürel sosyal ve eğitsel konularda muhafazakârlık Özal iktidarları sırasında çok belirgin bir hale gelmişti. Şimdi de Yeni Sağ tipi demokrasi anlayışı önemini korumaktadır. Yeni Sağ ekonomi konusunda liberalizmi, kültür ve siyaset konularında ise muhafazakarlığı kullanır. Yeni muhafazakarlık yeni sağın son 20-25 yılda özellikle İngiltere ve ABD'de öne geçmiş şeklidir.

5. **<u>Marksist bakış açısı</u>:** ekonomik anlamda üretim biçimlerinin ve dolayısıyla sınıfların oluşturduğu bir yönetim biçiminin demokrasiyi getireceğine veya yaşattığına inanan bakış açısıdır. Demokrasinin garantisini ortak mülkiyette ve sosyal adaletin bu şekilde uygulanmasında görür.[8] Marksizm, üretim araçları, üretim biçimi ve üretim ilişkilerinin doğrudan siyasi iktidarı şekillendirdiğine inanır.

Türkiye'nin, bu sayılan demokrasi türleri arasındaki tercihi seçkinci, korporatist ve yeni sağ eğilimlerinin birleşimiyle şekillenmiştir. Bu bileşim içinde mağdur durumda olan veya dışarıda bırakılanlara fazla siyasal aktivite hakkı tanınmaz. Bu dışarıda bırakılanlar arasında en büyük grup kadınlardır, ikincil olarak da Kürtleri sayabiliriz.

Bugün demokrasiden ne anlamalıyız? Bugün dünya sorunlarının odaklandığı nokta sosyal ekonomik uçurumların arttığı gerçeği ile doğrudan bağlantılıdır. Dolayısıyla

Siyaset sadece farklılıkların değil büyük gelir farklarının yarattığı uçurumların çatışmalara neden olmasıyla da ilgilidir. Bu açıdan baktığımızda siyaseti yani demokrasiyi temsil ve adalet odaklı olarak yeniden tanımlamakta yarar olabilir. Temsili demokrasinin sıkıntılarını dikkate aldığımızda adaletin en sağlam teminatının siyasal katılım sorumluluğu ile elde edileceğini düşünmek yanlış olmaz. Dolayısıyla katılımcı demokrasinin kazanımları üzerinde durulmalıdır.

Özellikle kadınların siyasal faaliyete girmesi için temsil ve adalet ilkelerinin titizlikle izlenmesi gerekmektedir. İşte tam da bu açıdan siyasal kültürün demokratikleşmesi ile anayasa yapma geleneği ve anayasaların muhtevası bizleri çok yakından ilgilendirir. Çünkü anayasalar, temsil ilkesinin, icraat mekanizmasının ve adalet ilkesinin, kuvvetler arasında nasıl sağlanacağını gösteren ve yaptırım gücü en üst konumda olan bir sembol metindir.

Siyasal kültürümüzün önemli bir sürdürücüsü olan ve demokrasi türleri arasındaki seçimimizi etkileyen asker ve sivil bürokrasinin, meclis ve yürütme üzerinde yarattıkları etkileri, anayasallaşma geleneğinde de birebir izleyebiliriz.

---

[8] Bkz., Heywood, *a.g.y.*.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ANAYASALAR

Anayasalar bir ülkenin siyasal kültürünü, yani yetki ve iktidar anlayışını, birey ve devlet arasındaki ilişkilerini, siyasetin ve toplumun örgütlenme modelini kısa ve özlü bir biçimde tarif eden ve yetkili siyasi kurumların işlev ve sorumluluklarını açıklayan metinlerdir. Anayasaların doğuşu da, keyfi ve mutlak idareler karşısında toplumların yaşama haklarını garantiye almak için siyasal/yasal açıdan bir üst kurala bağlanmak ihtiyacı ile ilgilidir. Kısacası anayasalar siyasal kuvvetleri birbirinden ayırma yöntemiyle gerçekleştirilmek istenen bir siyasal sınırlama tarihinin uzantısıdır. Tüm aşırılıkları sınırlaması beklenen bu en üst siyasi egemenlik metni modern ulus devlet tarihi içinde birçok çelişkili aşamadan geçmiştir. Etnik/ulus üstünlüğünü sınırlama mücadelesi halen sürmektedir. Önce İngiltere'de (1689) sonra da Amerika (1776) ve Fransa'da (1789) Haklar Bildirgesi olarak kaleme alınan metinler klasik liberal ideolojinin (özgür ve eşit doğan bireylerin fırsat eşitliğini de teminat altına almak) de bir çeşit geçmişini tasvir etmektedir.

Türkiye'de anayasacılık, Osmanlının son döneminde yani 19. yüzyılda modernleşme ve reform hareketleriyle başladı. Reform gerektiren alanlarda (ilk başta askeri sonra maarif ve idari) belirli kuralların konması, dünyadaki gelişmelere ayak uydurabilmek ve Osmanlı devletinin devamını sağlayabilmek açısından önemli görülmüştür. Böylece Birinci ve İkinci Meşrutiyet yani anayasal monarşi sistemine geçilmiştir. Anayasal reformlarla seçme seçilme, meclis kurulması ve toplanması için gerekli değişiklikler belli bir denetim altında yapılmaya başlanmıştır. Ve nihayet Saltanat rejimi karşısında cumhuriyet fikirlerinin gelişmesiyle 1920lere gelinmiştir.

1921-1924 Kuruluş Anayasaları

İlk cumhuriyet anayasası olan 1921 anayasasının en belirgin özelliği, meclis üstünlüğüne dayanması idi. Bu Anayasayı kabul eden kurul, teritoryal ilkeye dayanan *vilayet* ve *liva* temsilcilerinden ve son Osmanlı *Meclisi Mebusan* üyelerinden katılanlarla

oluşmuştu. Seçilmiş olan bu kurul Birinci Büyük Millet Meclisidir. Bu Meclis için "Kurucu Meclis" terimi ad olarak bile benimsenmemiştir.[9]

İkinci Meclisin yani 1923-27 döneminin olağan yasa ile yaptığı 1924 Anayasası da yine meclisin milleti temsil etmesine dayanan parlamenter rejimi tarif eder, kurulan hükümet meclis hükümetidir ve bu anayasada kuvvetler birliği vardır, kuvvetler ayrılığı yoktur yani yasama yürütme ve yargı alanları tek elde toplanmıştır ve birbirlerini sorgulama ve denetleme özelliğine sahip değillerdir. "1921 ve 1924 anayasaları Türklerin tarihinde ilk kez 'ulusal egemenlik' kavramını, parlamentonun varlığı ile kaynaştırılmış bir biçimde, temel hukuk kuralları arasına geçirmekteydi. Fransız Devriminden kaynaklanan klasik siyasal düşüncenin etkisiyle, ulus ve devlet egemenliklerini aynı şey saymakta, çoğunluğun iradesi ile genel iradeyi bir tutarak ulusal iradeyi de bundan ibaret görmekteydi".[10] Mümtaz Soysal'ın bu değerlendirmesi ulusal irade kavramının sorunlarını çok iyi yansıtır.

Çoğunluğun azınlık üzerindeki baskısının anayasal bir ilke olarak kabul edilmesine rağmen toplum kesimlerinin çoğunun Kurtuluş Savaşına yaygın katılımı neticesinde 1924 anayasasının bazı maddeleri ülkenin sosyal kültürel çoğul yapısına uygunluk taşıyordu ve daha sonraki anayasalara oranla belirgin bir biçimde esnekti. "Tek partili bir meclis henüz tek partili bir rejim anlamına gelmiyordu. Muhalefet canlı ve tartışmalı bir biçimde görüşlerini dile getirebiliyor, yeni bir siyasi partinin bir muhalefet partisinin kuruluşuna doğru yol alınıyordu".[11]

1924 anayasası üzerinde bazı değişiklikler yapılarak hem tek parti döneminde hem de çok partili dönemde, 1961 yılına kadar kullanıldı. 1928 yılında Anayasadan "devletin dini İslam'dır" ibaresi çıkarıldı, 1934 yılında milletvekili seçmek ve seçilmek hakkı kadınlara tanındı, 1937 yılında Cumhuriyet Partisinin altı oku yani, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik, inkılâpçı oluşu anayasaya girdi, ayrıca ekonomik alanda devletçilik ilkesini kuvvetlendiren tedbirler alındı. Ve böylelikle tek partinin, Cumhuriyet Halk Partisinin öncü rolü ve rekabetsiz oluşu vurgulanmış oldu. 1937 ve sonrası yapılan değişiklikler Türkiye'nin baskıcı otoriter geleneğinin önemli bir aşamasıdır, hatta

---

[9] Taha Parla, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 11*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s. 48.

[10] Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1986, s. 49.

[11] Cemil Koçak "Tek Parti Yönetimi" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm Cilt 2*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 119.

sıçrayışıdır. Hukuki açıdan da kuvvetler birliğinin pekiştirilmesidir. Başka bir deyişle Sultanlık, Padişahlık iktidarını sınırlamak için yola çıkan anayasacılık girişimi Cumhuriyet kurulduktan 10 yıl sonra yeni bir iktidarı bu kez cumhuriyetçiliği kuvvetler birliği ile koyu devletçi yapısına sokmuş oldu. Bu gelişme süresince başta tartışmalarla, parti içi muhalefetle beraber alınmış bazı kararlar muhalefetsiz ortamda perçinlenmiş oluyordu. Korporatizme doğru kayış da kuvvetlenmişti.

1924 Anayasasında yapılan iki değişiklik haklar açısından çok önemlidir: Birincisi Anayasayı belli bir dine bağlamaktan kurtarmak ve ikincisi kadınlara seçme ve seçilme hakkını tanımak. Ancak henüz iki dereceli seçim uygulandığından kadınlara tanınan bu hak seçkinci özelliğini koruyordu. Yani genel ve gizli oy, açık sayım prensibi benimsenmemişti ve seçimlerde oy verecek kişiler parti merkezi ve mahalli parti mutemetleri tarafından belirleniyordu. Yine de bazı Avrupa ülkesinde görüldüğü gibi kadınların oy hakkı sahip oldukları mal mülk hesabına bağlanmamıştı. Kadınlar resmi anlamda vatandaş tanımına kavuşmuşlardı ancak bunu uygulama biçimleri bazı erkeklerinki gibi kısıtlı idi, her kadın her erkek oy sahibi değildi. Ayrıca kadınlar o zaman da ancak olağan üstü vasıflarla karar verici erkekler arasına girebiliyorlardı. Bu da genellikle erkek karar vericilerin kendilerine bir şekilde bağlı olan kadınları bu tür vasıflarla taçlandırdıkları durumlarda oluyordu.

Müdahale Anayasaları

1. 1961 Anayasası

1961 Anayasası içerdiği demokratik haklar ve kuvvetler ayrılığı ilkesine rağmen bir müdahale anayasasıdır ve ilk kez seçimle başa gelmemiş bir kurucu meclis tarafından yapılmış anayasadır. Türkiye siyasal kültüründe önemli bir yer tutan askeri bürokrasi ve kısmen de ayrıcalıklı sivil bürokrasi 1950 yılında iktidara gelen Demokrat partinin kendilerini dışlayan “tek parti iktidarı”na duydukları tepkiyi “demokrasiyi koruma kollama görevi”ni yerine getirmek şeklinde yorumlamışlardır. Bu tepkinin, 27 Mayıs 1960 askeri darbesine yol açtığını söylemek mümkündür. 1961de ilk kez meclis dışında bir kurul tarafından karara bağlanan yeni Cumhuriyet anayasası ise kuvvetler ayrılığını getirmiştir. Ayrıca seçim sistemi değiştirilerek çok partili rejimin ve temsil sisteminin garanti altına alınmasına özen gösterilmiştir.

1961 Anayasasının yapılışındaki en temel özellik, seçilmiş bir meclis tarafından yapılmamış oluşu ve uzman bilimsel bir ekibin yaptığı bu anayasanın halk oylamasına sunularak kabul edilmiş oluşudur. 1960 sonunda karara bağlanan "Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun"la Türkiye'de anayasacılığa "kurucu meclis" kurumu getirilmiştir.[12] Olağanüstü durum anayasaları veya müdahaleci anayasalar böyle başlamıştır.

Demokrasiyi yeniden kurmak amacıyla asker ve sivil bürokratların anayasa yapması, başka bir deyişle önceki hâkimiyeti yıkmak için risk alıp Demokrat Partinin keyfi idaresini sınırlayıcı bazı haklar getirerek daha sonra yeni hâkimiyeti pekiştirme düşüncesi barındırmaktadır. Risk alınırken bir yandan da siyasete güven olmadığı açıkça görülüyordu; Milli Birlik Komitesinin çalışmalarının niteliğinin bir çeşit bilim/teknik "tarafsızlığı"na dayandığı anlaşılmaktadır. Anayasada askeri müdahalelere olanak sağlayan ibareler bulunduğundan demokratikleşme atılımları 1971 değişiklikleriyle tamamen askıya alınmıştır. 1971 değişiklikleri askeri müdahalelerin cumhuriyet geleneğinin bir parçası olarak görülmesinin vardığı önemli bir aşamadır ve Türkiye'de demokratikleşme atılımlarını önemli ölçüde sekteye uğratmıştır. Bu özellikle partilerin ideolojik yelpazesinin sağ kanatta çeşitlenmesi ile neticelenmiştir. Sol kanat neredeyse yok olmuştur.

Müdahale anayasasından ne kast ediyoruz? Birincisi müdahale anayasası bu anayasanın hangi şartlarda kimler tarafından yapıldığını anlatmaktadır. Yani bir askeri ya da sivil darbe sonucu yapılmış anayasa toplumların doğal sosyal ekonomik ve siyasal gelişmelerinden ziyade dayatılan durumları açıklar. Kısacası seçilmiş bir meclis tarafından yapılmamış olan anayasalardır. İkinci olarak ise müdahale anayasaları (1961 ve 1982) yarattıkları kurallarla gelecekte müdahale yapılmasını kolaylaştıracak esaslar içerir. Daha açık bir deyişle müdahale anayasaları hak ve özgürlükleri temin eden demokratik gelişmeyi garanti altına almaktan ziyade vesayet demokrasisini garantiye almayı seçen anayasalardır. Otoriter rejimlere olan itimat veya askere, orduya olan itimat rekabetçi siyasete olan itimattan daha yüksek görülmüştür. Bunun bir sebebi de siyasal partilerin eşit koşullarda rekabet yapmak yerine ayrıcalıklı koşullarda hükümranlık sürme eğilimlerinin ağır basmış olmasıdır.

---

[12] Parla, *a.g.y.*, s. 43-44.

2. 1982 Anayasası

1982 anayasası ise bu sefer siyasal hayatı tamamen iptal ederek ülkeyi, "demokratikleştirme" iddiası gibi ters mantıklı ve baskıcı bir geleneği devam ettirmiştir. 1982 Anayasası, askeri otoriteyi birinci planda tutan siyasi otoriteyi dışlayan hatta gayri meşru konuma iten ve temel hak ve özgürlüklere yaygın kısıtlamalar getiren bir anayasadır. Ve Kurucu bir kurul tarafından yapılarak halk oylamasıyla yürürlüğe girdiği ilk zamanlardan itibaren eleştirilmiştir. Bu eleştiriler nedeniyle ve yeni yaratılan partilerin tamamen güdümlü olması nedeniyle sonraki hükümetler anayasa değişikliklerine gitmiştir. 1988'de seçmen yaşı 18'e indirilmiş, aynı yıl yine halk oylamasıyla siyasi yasaklılar üzerindeki yasak kaldırılmıştır. 1989'da yerel yönetim seçimleri 5 yıldan 4 yıla indirilmiş, 1993de radyo ve televizyon yayıncılığı devlet tekelinin dışına çıkarılmıştır. Bütün bu değişikliklere rağmen bu anayasanın getirdiği bazı kalıcı müdahaleler vardır ki bu da yine Türkiye siyasal kültürünün bir tezahürüdür:

1982 Anayasası, daha önceki anayasada Bakanlar Kuruluna güvenlik konularında tavsiye yapma yetkisi olan sivil ağırlıklı bir Milli Güvenlik Kurulu yerine askeri kesime daha fazla ağırlık veren bir MGK tasarlamış ve yürürlüğe koymuştur. "Aynı anayasa toplumsal ve siyasal yaşamın odağında yer alan birçok kurumun üst yönetim kurullarına asker üyelerin atanması usulünü getirmiştir… Bu durumu kolaylaştıran etmenler arasında da güneydoğuda savaş, Körfez Savaşından sonra başlatılan Kuzey Irak operasyonları, ABD'nin bölgeyle ilgili stratejisinde Türkiye'nin askeri gücünün büyük önem kazanması da sayılmalı…".[13] 1961 Anayasasında var olan sivil yargının etkisi azaltılarak askeri yargının ağırlığı arttırılmıştır. Kanun hükmünde kararnameler hakkında dava açılmasını da engelleyen yine bu anayasa olmuştur.[14] Milli Güvenlik Konseyi, kendi seçtiği danışma kurulunun hazırladığı yasama metinlerini kolaylıkla ret veya kabul edebilmekte idi. Son dönemde Avrupa Birliği ile bütünleşme gayreti içinde bu konuda alınan tedbirler ve yasal değişiklikler, TSK'nin siyaset üstü siyaset yapma alışkanlıklarının ne oranda terk edilebileceğini gösterecektir.

---

[13] Ümit Cizre, "Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel bir Analiz", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm, Cilt 2*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 170-171.

[14] Parla, *a.g.y.*, s. 51.

Militarist erkek egemen bir siyasal kültür içinde çok doğal olarak kadının siyasete katılımı gibi konular gündemin hayli gerilerinde kalmakta ve en doğal en yaygın insan toplumu özelliği (kadın erkek farkı) siyasetin ana eksenine yerleşememektedir. En önemlisi bu yolda teminat olarak görülebilecek anayasal adımlar atılamamıştır.

Müdahale anayasaları Türkiye'de en çok siyasal kültürde zaten var olan militarizme hizmet etmiştir: 1970lerde OYAK kurulmuş, askeri harcamalar artmış, askeri değerler siyasetin önüne geçmeye zorlanmıştır.

Müdahale anayasalarında demokratik prensipler bulmak çelişkili bir durum olarak görülebilir ancak ülkemizde bu gerçekleşmiştir yani 1961 anayasası kuvvetler ayrılığı, demokratik kazanımlar getirmekle birlikte daha sonraki askeri müdahaleleri gerçekleştirme kolaylığını da getirmiştir. Bu anayasanın ilk kez sağladığı nispi temsil sistemi neticesinde farklı eğilimleri olan farkı ideolojiden partiler meclise girebilmiş ve yaratılan ortam sonucu çeşitli sendikal hareketler ve baskı grupları kısacası farklı aracı kurumlar yaratılabilmiştir. Ama aynı zamanda bu anayasanın verdiği imkânlarla 1971 askeri müdahalesi kolaylaşmış ve gelişmeye başlayan demokratik oluşumlar sekteye uğramıştır.

Türkiye'de 1961 Anayasası ile elde edilen kuvvetler ayrılığı genel siyasal hayat için çok önemli bir ilkedir. Kuvvetler ayrılığı olmadan yasama yürütme ve yargı birbirlerini denetleyemez biri ya da diğeri üstünlük sağlayarak baskı rejimi kolaylıkla yaratabilir. Henüz demokratik örgütlenmeleri oluşmamış, yöneten ve yönetilenler arasında işlev yapan aracı kurumlar/sivil toplum örgütleri yaygınlaşmamış ve temsil adaleti sağlanmamış bir ülkede yürütme veya yasama üstünlüğü önemli problemler oluşturmaktadır; yargının bağımsızlığı bazen tehlikeye girebilmektedir.

Türkiye'de anayasa geleneği demokratikleşme sürecini tersten etkilemiştir. Şöyle ki müdahaleci anayasalar siyasete güveni giderek azaltmış ve siyaset sürekli halk tarafından en çok güvenilen kurum olarak görülen[15] ordunun ve dolayısıyla bir baskı grubu olarak askeri kuvvetlerin denetimine açılmıştır. Aynı araştırmaya göre Silahlı Kuvvetlere duyulan güven partilere duyulmamaktadır. Son dört yılda durum yavaş da olsa değişmektedir. Bu değişimin hala çok büyük güvensizlikler yaşayan siyasal partiler lehine olması pek beklenmemelidir. Çünkü siyasal partiler, ideolojileri ne olursa olsun parti içi demokrasi

[15] Yılmaz Esmer, *Devrim, Evrim, Statüko: Türkiye'de Ekonomik, Siyasal ve Kültürel Değerler*, İstanbul: TESEV Yayınları,1999.

uygulamamaktadırlar. Ancak uyum yasalarıyla ülke içi sivil toplum dinamizmi ile anayasada yapılacak değişiklikler demokratikleşmenin bu alanda daha hızlı gelişebileceğinin işareti olabilir.

Ulus Aşırı Anayasallaşma Dönemi (Dünyaya Uyum Yasaları)

1. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, CEDAW ve Kopenhag Kriterleri

Özellikle 1982 Anayasasının ilk günlerden eleştirilere hedef olması ve hakları ve özgürlükleri kısıtlayan özellikleri ve 40 yıldır üyesi olmak istediği Avrupa Birliğinin demokratikleşme ve siyasal alanda paylaşım atılımları, Türkiye'nin son hükümetlerini uyum yasalarına yaklaşma yönünde harekete geçirmiştir. Tüm dünyada küreselleşmenin etkileri ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığın daha açık bir biçimde görülmeye başlanması ülkemizde de, değiştirilmesi gereken bir Anayasayı bir üst yasa ile uyumlaştırma çabası olarak değerlendirilebilir. Bir üst yasa ile yani ulus aşırı bir yasa ile uyum gereksinimi Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildiri (1948) ile başlamıştır. İnsan Haklarına dayalı olma ilkesi de 1961 Anayasasına girmiştir. Yargı bağımsızlığı ilkesi güçlenmiş ve ilk kez Anayasa Mahkemesi de kurulmuştur.

1982 Anayasasında yukarıda belirtilen nedenlerle gelen bazı insan hakları ve özgürlükler kısıtlamaları da 1980lerin ikinci yarısında insan hakları ve özgürlükler alanında sivil toplum örgütlenmelerine yol açtı. Bu kurumların uluslararası kurum ve yasalarla bağ kurma mücadeleleri de yeniden ulus aşırı yasalara uyum ihtiyacını kuvvetlendirdi. Usulüne göre onaylanmış olan uluslararası anlaşmalar Türkiye'de de yasa değerinde sayılmaktadır. Ancak belki de biraz bu nedenle bazı anlaşmalar ya geç imzalanmış ya da imzalanmamıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile ILO'nun bazı sözleşmeleri Türkiye tarafından 1980lerin sonunda imzalanmıştır.

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) da imzalanmış ve 1985'de resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşme, kadın ile erkeğin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal her alanda haklarının eşit olarak korunmasının teminat altına alınmasını bunu engelleyici bütün ulusal cezai yasaların ortadan kaldırılmasını öngörmektedir. En önemlisi bu sözleşmenin, siyasal alana, karar

alanlarına uzak tutulmakta olan kadınların bu alanlara girişini devlet ve hükümetler tarafından teşvik edecek ve temin edecek hükümler içermesidir.[16]

1982 Anayasasının 10. maddesi, yani kadın ile erkeğin kanun önünde eşitliğini belirten maddede 2001 yılında değişiklik yapılmış ve "Aile Türk toplumunun temelidir" cümlesine "ve eşler arasında eşitliğe dayanır" ibaresi eklenmiştir. 2004 Mayısında yapılan son Anayasa reformu paketinde yine 10. madde ele alınmış ancak "pozitif ayrımcılık" veya 'olumlu önlem' kavramları Anayasa komisyonunda kaldırılmış ve "devlet, kadın-erkek eşitliğinin uygulanmada sağlanması için önlem alacak" ibaresi kabul edilmiştir. Oysa "yasa önünde eşitlik" ilkesinin yeterli olmadığı bilinmektedir ve bu yönde kadın örgütleri ve diğer bazı sivil toplum örgütleri uzun süredir mücadele etmektedirler. Bu bağlamda kadın örgütleri bir araya gelerek parti ve seçim yasalarında değişiklik önermekte ve her cinsiyete asgari % 30 temsil ve katılım hakkı getirilmesini hedeflemektedirler.[17]

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Birleşmiş Milletler İhtisas Örgütlerinin kadın hakları ile ilgili sözleşmeleri ve nihayet CEDAW ve Kopenhag Kriterleri Türkiye'nin ulus aşırı anayasal uyum deneyiminin önemli aşamalarıdır. Özellikle CEDAW ile birlikte kadın haklarını savunan sivil toplum örgütleri ve Baroların özel birimleri bu uygulamaları eksikleri ve yanlışları yakından takip etmektedirler.

En yakın olduğumuz ve uluslar üstü bölgesel bir işbirliğini örgütlemiş olan Avrupa Birliğine bir öz eleştirel süreç içinde yakınlaşmamız doğaldır. Böylelikle içinde olduğumuz son anayasallaşma dönemi Avrupa Birliği uyum yasalarının uygulamaya yatkınlaştırılması ve 25 farklı ülkeyle paylaşılacak bazı ortak siyasal faaliyete girme hazırlığıdır. Bu son anayasal süreç diğerlerinin eksikliklerini gidereceği gibi yeni siyasal hayatı sadece iktidara kilitlenmekten kurtaracaktır. Daha doğrusu iktidarı daha çok sosyal adalet ve özgürlükleri sağlayan güç olarak görmemizi sağlayabilecektir.

Kopenhag Kriterleri üye ülkelerden şu **üç** temel şeyi beklemektedir:

---

[16] KA-DER, *Kadın Siyasetçinin El Kitabı*, İstanbul. KA-Der Yayınları, s. 80-91; Ayrıca, CEDAW'ın son Türkiye Raporu sonrasında dile getirdiği tavsiyelerin bir özeti için bkz., Burçin Belge, "Encourage Women for More Active Participation", http://www.bianet.org./2005/02/01_eng/news54593.htm, 17.02.2005.

[17] İnci Özkan Kerestecioğlu, "1990larda Kadın Hareketi: Demokrasi ve Eşitlik Talebi", Fatmagül Berktay (der.), *Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar* içinde, İstanbul: KA-Der Yayınları 2004.

- Demokrasi, hukuk devleti ve insan haklarını, azınlıkların korunmasını güvence altına alacak kurumlar;
- İşleyen piyasa ekonomisinin Birlik içinde işleyen rekabetçi baskılarla ve piyasa güçleriyle baş edebilme kapasitesi;
- Üyeliğin getireceği yükümlülükleri üstlenebilme yeteneği.

Bununla birlikte, ya da diğer yandan, AB'nin "Avrupa entegrasyonunun ivmesinin azalmasına izin vermeden yeni ülkeleri kabul edebilme kapasitesine sahip olması" beklenmektedir.[18]

Ulus aşırı ilkelere uyum sağlamak Tanzimat döneminde, Meşrutiyet döneminde ve II. Dünya Savaşı sonrası dönemde kendisini açıkça gösterdiği gibi mutlaka dış müdahaleler sonucu adım atmak ve bağımsız iradeyi kullanamamak anlamına gelmez. Önceki dönemlerde ulusal içe kapanıklık, kendi kendine yetmek veya infiratçılık (izolasyon) bir egemenlik gösterisi olarak anlam taşıyordu. Uluslararası sistem ulus devletlerin kendi kendine yeterek siyaset yapmasına yani bir anlamda tek başlılığa veya ikili ilişkilere daha çok önem veriyordu. Ancak bugün olumlu anlamda ülkelerin birbirlerine bağımlı olduğunun dünyaca kabul görmesi Kopenhag Kriterlerine uyum sağlamanın aynı şey olmadığının bir tezahürüdür. Ulus aşırı yasalara uyum sağlama sürecini artık bir egemenlik sorunu olarak görmemek gerektiği için bu alanda daha hızlı adımlar atılmaya başlanmıştır.

Türkiye'deki modernleşme sorunları içinde devamlılık gösteren bazı eksiklikler bugünkü koşullarda Kopenhag Kriterlerine uyum sağlama sorunlarıyla karşılaştırılabilir.[19] Tüm dünyada ve özellikle Avrupa Birliği üyesi ülkeler arasında karşılıklılık ilkesi eskiye oranla hatırı sayılır bir ilerleme göstermiştir. Dolayısıyla bir bölgesel yakınlaşma, bütünleşme, birlikte ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal faaliyette bulunma akdi, bir üst düzeyde yani daha kalabalık bir nüfusla, çoklu iradeyle beraber uluslar arası bölgesel düzeyde siyasal faaliyete girme sözüdür. Karşılıklı olarak yasalara ve yasal süreçlere uyum sağlamak her iki tarafın ya da her çok tarafın kararlılığına, başarısına bağlıdır. Bu yeni veya eski kimliği benimseme tutarlılığı da -küreselleşmenin olumlu anlamında- dünya barışına hizmet etme gücüne sahip olacaktır.

---

[18] Elizabeth Bomberg ve Alexander Stubb, *European Union: How does it Work?*, New York: Oxford University Press, 2003, s. 182.

[19] Erhan Doğan, "Modernite, Türkiye ve AB", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Aralık 2004.

2. Anayasanın 10. Maddesi ve Kadınların Durumu

Anayasaların mantığı ile ilgili olarak "azınlık", "çoğunluk", "haklar" ve "sınırlama" kavramlarına yeniden bakarsak bugün dikkat edilmesi gereken noktalar ana başlıklar olarak şöyle sıralanabilir:

1. çoğunluk temsilinin siyasal erk ve sosyal güvenlik açısından yeterli olmadığı;
2. azınlık kavramının "az" olmak değil elverişsiz konumda olmak anlamı taşıdığı;
3. hukukun sadece bireysel haklarla değil elverişsiz konumda olan topluluk hukuku olarak ele alınması ve adil kavramının bu noktaya taşınması gerektiği;
4. sınırlama anlayışının da sadece birey hak ve özgürlüklerinin teminatı için değil aynı şekilde elverişsiz konumda olan topluluk hak ve özgürlüklerinin teşvik ve temini için gerekli görülmesi.

Dolayısıyla siyasetin alt yapısı olan farklılıkları hukuki alanda tek tek birey farklılıkları şeklinde görerek onların hak ve özgürlüklerini dengelemek yeterli olmamaktadır. Grup veya topluluk olarak avantajlı olmayan kesimlerin yasalar tarafından negatif ve pozitif haklarla donatılması gerekmektedir. İşte azınlık kavramı bu noktada "avantajlı olmayan" şeklinde yorumlanmalıdır. Böyle ele aldığımızda sosyal olarak şu farklılıklar önemli bir siyasi temsil gereksinimi içindedir: a. *Cinsiyet farkı* (kadın ve erkek arasındaki fark siyasete birebir yansımaktadır ve kadınlar dünyadaki tüm ülke nüfuslarının kabaca % 50sini oluşturduğundan en önemli temsil orantısızlığı kadın ve erkek arasında görülmektedir); b. *Nesil farkı* (dünyadaki her toplumda kabaca üç nesil birlikte yaşamaktadır. Siyasi alana taşınmamış olan bu fark gençler aleyhine önemli bir temsil eksikliği yaratmaktadır); c. *Din farkı* (ülkeye göre değişir, bizim ülkemizde bu durum özellikle mezhep farkı olarak Aleviler aleyhine bir tanınma ve desteklenme sorunu yaratmaktadır); d. *Dil farkı* (oranlar ülkesine göre değişir, bizim ülkemizde özellikle Kürtçe oran açısından temsil yeteneğinden en yoksun dil farkıdır); e. *Etnik fark* (çeşit ve oran olarak Türkiye'de önemli bir farktır ve temsil sorunları vardır); ve f. Tüm bunlara coğrafya ve iklim farklarının yarattığı kültürel farklar da eklenebilir, oran olarak bu tür farklar daha çeşitlilik barındırdığından daha düşüktür).

Yukarıdaki bu kısa ayrıştırma da açıkça göstermektedir ki, en adaletsiz temsil oran olarak en yüksek durumda olan kadınların oluşturduğu kesimdir. Azınlık hukukunu topluluk olarak en çok hak eden ve avantajsız durumlarından dolayı en fazla teşvik

gerektiren kesim bu kesimdir. Dolayısıyla pozitif ayrımcılık olarak adlandırılan ayrıcalıklı bir biçimde öne sürülmesi desteklenmesi gereken grup bu gruptur. Az oldukları için değil, tam tersine en çok oldukları için ayrıcalıklı teşvik görmeyi hak eden grup budur.

Şimdi bu açıdan Türkiye'de bireysel hakların eşitliği ilkesinin kadınlar açısından yetersizliğini daha iyi anlamak maksadıyla onların elverişsiz koşullarını düzeltmek için anayasalarda ne tür adımlar atıldığına bakalım:

Anayasada, aile (41. madde), eğitim (42. madde) alanlarında kadın ve erkek bireyler olarak eşit görülmektedir; ancak medeni kanunda hala 1920 ve 1930ların anlayışı geçerli olduğundan, pozitif ayrımcılığı özendiren CEDAW sözleşmesi ile gelen daha geniş eşitlik anlayışı henüz anayasaya yansımamıştır. 41. maddede sadece aile toplumun temelidir ibaresine "eşler arasındaki eşitliğe dayanır" ibaresi eklenmiştir. Pozitif ayrımcılık ve Kota konusu hala üzerinde çalışılan bir konudur. Medeni kanun içinde ailenin reisinin koca olması ibaresi kaldırılmıştır, ailenin temsil yetkisi, ev seçimi her iki eşe verilmiştir, 1997den beri kadın evlilik öncesi soyadını da kullanabilmektedir. 1990 yılında meslek ve iş seçimi erkek egemenliğinden yasa içinde kurtulmuştur, mal sahipliği konusunda da bazı düzenlenmeler yapılmıştır. Aile geçimine katkı ve evlilik yaşı gibi konular da yine bireysel haklar olarak düzenlenmiştir. Kimlik belgelerinde, ceza kanununda, vergi, iş ve sosyal güvenlik kanunlarında da bazı düzeltmeler yapılmıştır. Ancak açıkça görülmektedir ki yeni eşitlik ya da yeni adalet anlayışı ki bu insan ahlakının temeli olması gereken çok eski bir kuraldır, elverişsiz koşullarda olan kesimin koşullarının topluluk olarak iyileştirilmesi ve teşvik edilmesi sağlanmamıştır. Bu ciddi bir siyasal alanı paylaşma atılımıdır ve erkek egemen yasa koyuculuk bu konuda ayak diremektedir. Sanki konu en önemli konularımızdan biri değilmiş gibi davranılmaktadır. CEDAW'ın ek ihtiyari protokolü Ekim 2001de imzalanmıştır ve konu gündemdedir.

Yeni eşitlik anlayışının ya da en temel toplum güvenliği anlayışının elverişsiz konumda olanların durumunu acilen düzeltmek olduğu hiçbir açıklama getirmeyecek kadar berrak bir konudur. Siyaset alanı kadın erkek arasında eşit paylaşım dışında tutulduğu müddetçe diğer sosyal ve ekonomik sorunların çözümü de mümkün değildir. Bu paylaşımı sağlamak ancak bugüne kadar kayrılmış olan erkek egemen siyaset durumundan elverişsiz konuma itilmiş en büyük topluluğun olumlama doğrultusunda ayrımcılık UYGULAYARAK devreye girmesiyle olur. Bunun ilk adımı da Kota uygulamasıdır. Kota uygulaması adaletsizliği dengelemek için yasaya girecek olan bir sınırlandırma

uygulamasıdır ve hukuk mantığında başka yolu da yoktur. İşte bu nedenle siyasal anlamı en yüksek olan Anayasanın 10.uncu maddesinin, yani farklılıkların sayıldığı maddenin farklılıklar arası dengeyi oluşturacak biçimde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Son olarak şunu belirtmeliyiz: Elverişsiz konumda olan kesimler dünyada hakim olan ülkelerin kullandığı kavramsal dil içinde en çok etnik ve dinsel farklılık üzerinden ele alınmaktadır. Başka bir deyişle karşıtlık ve çatışmaların ana nedenlerinin etnik ve dinzel mezhepsel olduğu vurgulanmaktadır. Oysa kadınların en elverişsiz ve en büyük grubu oluşturduğunu biliyoruz, ayrıca her farklılık içinde kadın bulunduğunu da unutmamalıyız. İşte en çok bu nedenle kadın bilincinin sadece katılım yönünde değil kavramsal dili dönüştürme yönünde de önemli bir varlık göstermesi gerektiğinin altı çizilmelidir. Cinsiyet farkını vurgulayan bir siyasal kavramsallaştırma bir siyasal dil kadınların katılım mücadelesi için zaruridir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİYASAL YAŞAMIN AKTÖRLERİ

Siyasal yaşamın aktörleri çok çeşitlidir. Siyasal yaşamı biçimlendiren bu aktörler arasında siyasal partiler, baskı ve çıkar grupları, siyasal hareketler ve aracı kurumlar / sivil toplum örgütleri yer almaktadır. Bu bölümde kısaca bu aktörleri tanımlayıp Türkiye'deki durumlarını inceleyeceğiz. Modern siyasal sistemlerde en eski ve aynı zamanda en etkin olan aktörler siyasal partilerdir. Çünkü sadece siyasal partiler hükümet etmeye aday olmuşlardır ve bu hedefle örgütlenmişlerdir. Ancak, hemen belirmek gereklidir ki, bazı açılardan siyasal partilerin önemi son yıllarda azalmıştır. Bunun en belirgin nedenlerinden biri çok sayıda çıkar ve baskı grubunun, aracı kurum / sivil toplum örgütünün siyasal yaşamda yer almaya başlamasıdır. Bu siyasal aktörler hükümet edenle hükümet edilen arasında önemli ölçüde bir siyasal etkinlik oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, siyasal aktörlük olgusu, siyasal partiler dışında gelişen diğer örgütlenmelerle en azından sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda paylaşılmaya başlanmıştır.

Siyasal aktörleri iki ayrı ana başlıkta ele alacağız ve A. Siyasal Partiler; B. Baskı Grupları ve Aracı Kurum / Sivil Toplum Örgütleri olarak inceleyeceğiz.

Siyasal Partiler ve İşlevleri

Siyasal partiler, demokratik sistemlerde siyasal yaşamın en önemli ve vazgeçilmez unsurlarından biridir.

Siyasal partiler ortak siyasal ilkeleri paylaşan; sürekli ve yaygın bir örgütsel yapılanmaya sahip olan bireylerden oluşur. Söz konusu ilkeler siyasal partinin gündemine ve programına yansıtılarak, bu ilkeleri paylaşan seçmenlerin desteği aranır. Bu nedenle, siyasal partilerin birincil hedefi, programlarında belirttikleri politikaları iktidarı elde ederek ya da başka partilerle paylaşarak uygulamaya koymaktır. İktidarı ele geçirme hedefi siyasal partileri diğer baskı grupları ve siyasal hareketlerden ayırır. Partiler birkaç temel ya da kısmi yerel siyasal sorunu değil, aksine, ülke çapında ve daha geniş bir siyasal sorunlar dizisini ele almak ve çözüm üretmek durumundadırlar.

Siyasal partilerin iktidarı elde ettiklerinde ya da paylaştıklarında politika önerilerini uygulamaya koyma süreci aynı zamanda döngüsel bir süreçtir. Bu aktörler yalnızca belirledikleri politikaları uygulamakla kalmaz; aynı zamanda, siyasal yaşamın dinamiklerine ve aldıkları tepkilere göre yeni politikalar oluştururlar.

Yukarıda yapılan genel tanımdan yola çıkarak, siyasal partilerin başlıca işlevlerini şu şekilde tanımlayabiliriz:

Siyasal partilerin ilk işlevi **temsil**dir. Siyasal partiler parlamento ve yerel yönetimler gibi demokratik kurumlarda seçmenleri temsil ederler. Bu işlev partinin adaylarını belirlemesi ve bu adayların seçilmesini sağlamak yoluyla gerçekleşir. Böylece, seçmenlerin görüşleri ve istekleri siyasal sisteme taşınmış; hükümet ve yerel yönetimlerin politikalarına etkide bulunma fırsatı doğmuş olur. Siyasal partilerin temsil işlevinin önemli bir parçası da *gereksinim ve isteklerin dile getirilmesi*dir. Çeşitli toplum kesimleri tarafından dile getirilen gereksinim ve istekler siyaset alanında, ortak bir payda temelinde ele alınırlar. Böylece, yalnızca çoğunluktaki isteklerin değil, aynı zamanda azınlıkta kalan isteklerin de dile getirilmeleri sağlanır. Burada önemli noktalardan biri, yalnızca bu gereksinim ve isteklerin dile getirilmesi değil, aynı zamanda siyaset alanında bunların uzlaştırılarak karşılanmasıdır. Ancak böylelikle temsili demokrasinin uygulayıcıları olurlar. Çünkü, iktidara geldiklerinde tüm halkın genel eğilimleri ile bağlantı kurmak zorundadırlar.

Siyasal partilerin ikinci işlevi **siyasal elitlerin oluşturulması**dır. Partiler yukarıda değinildiği gibi, seçmen karşısına aday çıkararak ya da parti içi düzenekleri aracılığıyla siyasetçi yaratarak, bu profesyonel siyasetçilerin siyasal yaşamda yer almalarını sağlarlar. Bu anlamda, siyasal partiler bir eğitim ve öğrenme yeridir. Burada, siyasetçiler gerekli yetenekleri ve deneyimleri kazanarak, bunları iktidarda kullanma olanağı bulurlar.

Siyasal partilerin üçüncü işlevi ise, **politika yapımı**dır. Daha önce belirttiğimiz gibi, siyasal partiler iktidarı elde ettiklerinde oluşturdukları program çerçevesinde politika yürütürler. Siyasal partilere üye olan bireyler ve gruplar ya da partiye yakın olan toplum kesimleri oluşturulan parti programının içeriğini biçimlendirme şansına sahip olabilirler. Seçmen sıfatıyla destek verdikleri siyasal partileri iktidara getiren ya da Parlamentoya sokan toplum kesimleri böylece partileri aracılığıyla hükümet politikalarını da etkilemiş olurlar. Bu çerçevede Parlamento çok önemli bir işleve sahiptir. Çünkü, Parlamento

geleneksel anlamda politika yapımını etkilemek için kullanılan en önemli alandır. Burada iktidarda olan parti de olmayan parti de birlikte iş görür.

Dördüncü olarak, siyasal partiler **siyasal toplumsallaşma**nın önemli araçlarından biri olarak da işlev görürler. Siyasal partilerin çeşitli sorunların ve konuların üzerine eğilmesi ülkede bir siyasal gündemin oluşmasına katkıda bulunur. Bu süreçte bir siyasal toplumsallaşma dinamiği ortaya çıkmakta; partiler tarafından dile getirilen ya da yeni oluşturulan değerler, inançlar ve davranışlar sistematiği toplumun siyasal kültürünün bir parçası haline gelmektedir.

Hükümetin örgütlenmesi siyasal partilerin sonuncu ve öncekiler kadar önemli bir işlevidir. Hükümet olan parti hükümeti biçimlendirir; bakanlıklarda ve onların icraat alanlarında yetkilerini kullanmak ve sorumluluklarını yerine getirmek için örgütlenir. Parlamenter sistemlerde, hükümet eden siyasal parti ayrıca yasama ve yürütme arasındaki işbirliğini de sağlar.[20]

Partilerin İdeolojik Konumları ve Örgütlenme Biçimleri

Tanımı ve işlevleri yukarıda verilen siyasal partileri sınıflandırmak için birkaç ölçüt kullanılmaktadır. Bu ölçütlerin en önemlilerinden biri siyasal partilerin benimsemiş oldukları **ideoloji**dir. İdeolojik yapılarına göre, siyasal partiler doğrusal bir siyasal yelpaze üzerinde **sol kanat**, **sağ kanat** ve **merkez** partiler olarak konumlanmaktadırlar. Bunlar sırasıyla, Komünizm, Sosyalizm, Sosyal Demokrasi, Liberalizm, Muhafazakarlık ve Faşizm'dir.

Doğrusal siyasal yelpaze üzerinde yer alan partilerin ilk bakışta göze çarpan bazı temel özellikleri bulunmaktadır. Birincisi, siyasal yelpazenin uçlarında yer alan komünist ve faşist partiler totaliter bir doktrine yaslanmaktadırlar. Bu partilerde katıksız bir otoriter liderlik yapısı bulunmaktadır. Hiyerarşik bir yapılanma ve sıkı bir disiplin bu partilerin belirleyici özelliklerindendir; kamusal ve özel yaşam alanlarının her boyutunu kontrol etme iddiasındadırlar. CHP'nin 1935 programında her yurttaşı doğal bir parti üyesi olarak görme anlayışı İtalya ve Almanya'dan esinlenmiş aşırı otoriter havanın bir yansımasıdır.

---

[20] Bu işbirliğinin düzeyi ve etkinliği hükümet eden siyasal parti ya da partilerin Parlamentoda sahip oldukları güce göre değişmektedir. İktidar Partisinin aynı zamanda Parlamentoda çoğunluğu oluşturduğu durumlarda, sözü edilen işbirliği daha etkin olarak sağlanmaktadır. Ancak, bu durumda zaman zaman azınlıkta bulunan siyasal partilerin isteklerinin yasaya dönüştürülmesinde çeşitli sorunlarla karşılaşıldığı da görülmektedir.

Kanatlardan merkeze doğru gidildiğinde, ideolojinin parti yapılanması içindeki ağırlığı azalmaktadır. Örneğin, liberal ve muhafazakar siyasal partiler Komünist ve Faşist partilere oranla, ideolojik sorunlara daha az önem veren; bunun yerine siyasal sorunları ön planda tutan bir görüntü sergilemektedirler. Bunun en temel nedenlerinden biri de, bu partilerin ideolojik açıdan kitleleri örgütlemekten daha çok siyasal elitleri biraraya getirerek siyaset yapmasıdır.

Merkezle kanatlar arasında kalan siyasal partilerde ise, ideolojinin parti yapılanması içindeki ağırlığı göreceli olarak artar. Örneğin, sosyalist ya da sosyal demokrat partilerde ideoloji merkez partilere oranla daha fazla ağırlık taşır. Bu partiler kitlelerin geniş bir biçimde örgütlenmesine önem verirler. Ancak, bu kamusal alanla özel yaşam alanı arasındaki çizginin ortadan kaldırılması noktasına kadar gitmez. Bu partilerde her ne kadar kuvvetli bir parti bürokrasisi görülse de, bu durum aşırı merkeziyetçiliğe kadar varmamaktadır. Liderin parti içindeki ağırlığı kanatlarda yer alan partilere göre daha zayıftır ve otorite kurumsal olarak paylaşılır. Doğal olarak bu durum, ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Örneğin, Türkiye'deki sosyal demokrat partilerde liderin etkisinin yoğun olduğu görülür. Ne var ki, bu özelliği ideolojinin partideki ağırlığı ile açıklamak doğru bir yaklaşım olmayabilir. Bu daha çok parti içi demokrasinin işleyişindeki sorunların bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Siyasal partilerin ideolojik yaklaşımları sosyo-ekonomik konulara ve bazı temel sorun alanlarına bakışlarını da belirler. Özellikle, sosyal sorunlar, refah, istihdam, gelir ve vergi adaleti gibi konulara farklı kanatlarda yer alan siyasal partiler farklı biçimde yaklaşırlar. Örneğin, sol kanatta yer alan partiler ekonomik ve sosyal adaleti sağlamak için daha devletçi bir yapı sergilerken, sağ kanatta yer alan partiler gelir ve güç dağılımındaki adaletsizliklerin kaçınılmaz olduğunu savunur ve bunları kabul edilmesi gereken olgular olarak görürler.

Küresel düzeyde siyasal partiler arasındaki ideolojik ayrımların giderek zayıfladığı görülüyor. Bunun en önemli nedenleri, özellikle 1970'lerden itibaren küreselleşmenin, 1990'lardan itibaren de Batı ve Sovyet Blokları arasındaki Soğuk Savaş'ın sona ermesinin etkisiyle ideolojilerin eski gücünü yitirmeye başlaması ve Batılı liberal siyasal düşüncenin başat konuma yükselmesidir. Türkiye'deki siyasal partiler de bu değişimden payını aldı ve hem uluslararası hem de iç siyasal dinamiklerin etkisiyle partiler arasındaki ideolojik çizgiler giderek belirsizleşti.

Siyasal partileri sınıflandırmakta kullanılan bir diğer önemli ölçüt ise, siyasal partilerin kitlelerle olan ilişkisi ve onları temsil etme yetenekleridir. Bu ölçüte göre, siyasal partiler birkaç sınıfa ayrılmaktadır. Günümüzde çok sık rastlanmamakla birlikte, bazı partiler geleneksel liderliğe dayanan, seçkinci ve kitlelerin örgütlenmesinden daha çok seçkinlerin biraraya getirilmesini amaçlayan bir yapı sergilerler. Bu tür partilerde, seçim kampanyaları partilerin aday listelerinde yer alan seçkinler etrafında yürütülmekte ve ideolojik boyut geri planda kalmaktadır. Bu tür siyasal partiler **kadro partileri** olarak adlandırılır. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde rejimi değiştirmek kaygısıyla örgütlenen İttihat ve Terakki böyle bir parti idi.

Bazı siyasal partiler ise, kitleleri harekete geçirmeyi hedefler. Bu nedenle, üye tabanları son derece geniştir. Bu tür partilerde ana siyaset ekseni benimsedikleri ideolojik yaklaşım çerçevesinde biçimlenir. **Kitle partileri** olarak adlandırılan bu tür siyasal partiler savundukları ideolojik yaklaşımın iktidara gelmesini sağlamaya ve ideolojileri çerçevesinde ürettikleri politikaları uygulamaya çalışırlar. Sosyalist partiler bu tür siyasal partilerin en bilinen örneklerindendir.

Kitle partileri yanında, toplum kesimlerini olabilecek en geniş düzeyde temsil etmek ve seçmenlerden alabilecekleri en yüksek oyu elde etmek üzere yola çıkan başka siyasal partiler de bulunmaktadır. Bu tür siyasal partiler ideolojik anlamda belirli toplum kesimlerinin ya da sınıfların temsilciliğini yapmak yerine, içinde bulundukları siyasal sistemdeki tüm seçmenleri temsil etmek üzere siyaset alanına girerler. Özellikle, yukarıda söz edildiği gibi, ideolojilerin eski gücünü yitirmeye başlamasıyla ortaya çıkan bu tür pragmatik ve hiyerarşik siyasal partiler **kapsayıcı-yakalayıcı** (catch-all) *partiler* olarak adlandırılmaktadır.

Batılı siyasal sistemlerde özellikle II. Dünya Savaşı'ndan bu yana sıkça görülen bu tür partilere, Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren Türkiye'de de çok rastlanmaktadır. Yakın geçmişten başlamak gerekirse, kapsayıcı-yakalayıcı partilerin en çarpıcı örneklerden birini Anavatan Partisi (ANAP) oluşturmaktadır. Kurucu lideri Turgut Özal'ın deyimiyle "dört eğilimi birleştiren" (CHP, AP, MSP, MHP) parti, ideolojik bir yaklaşım yerine pragmatist bir yaklaşım izleyerek bu yönde politikalar oluşturmuş ve seçmenlerin tamamını kapsayarak oylarını elde etmeye çalışmıştır. Bu dönem sonrasında, siyaset alanında yer alan diğer siyasal partilerin de giderek kapsayıcı-yakalayıcı özellikler

taşımaya başlaması, Batılı siyasal sistemlerde yaşananlara benzer gelişmelerin ülkemizde de yaşandığını göstermektedir.

Türkiye'de Siyasal Partiler

Türkiye'de ilk siyasal örgütlerin ortaya çıkışı 1850'lere, ancak özellikle 1878 yılında I. Meşrutiyet Meclisi'nin kapatılması sonrasına rastlar.[21] Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti döneminde kabul edilen 1876 Anayasası gereği kurulan ilk meclis 19 Mart 1877'de açılmıştır. Bu dönemde Batılı anlamda, yani **sosyal ve ekonomik ayrışmalara** dayanan siyasal partilere rastlamak olanaklı değildir. Aynı zamanda, bu tarihe kadar bu tür bir siyasal yaşam deneyimi bulunmadığından, kurulan siyasal partiler siyaset alanının çeşitli konuları yerine, 1876 Anayasası'nın kabulü ya da reddi temelinde siyasal propagandalarını yürütmüştür. Sultan Abdülhamit'in Osmanlı-Rus Savaşı'nın sorumlusu olarak görüp I. Meşrutiyet Meclisi'ni kapatınca, Abdülhamit rejimini yıkmak üzere, çeşitli siyasal örgütlerin, tam olarak siyasal parti olarak adlandırılamasa bile, kurulduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin en sorunlu dönemlerinden biri olan bu yıllarda iki tür siyasal örgüt kurulmuştur. Birincisi, bu dönemde artan ulusçuluk taleplerini karşılamaya çalışan siyasal örgütlerdir. Bunlar Etniki Eteriya, Daşnak, Hınçak, Arnavut ve Bulgar örgütleri gibi siyasal yapılanmalardır. Ancak, bunların bir siyasal parti olabilecek kadar açık, detaylı ve çoklu hedefleri ve programları bulunmamaktadır.

İkinci tür siyasal örgütler ise, yukarıda belirtildiği gibi, Abdülhamit rejimini yıkmak üzere kurulmuşlardır. Önceleri özellikle İmparatorluk sınırları içinde gizli olarak örgütlenen bu siyasal yapılanmalar da Batılı ölçütlerde bir siyasal parti olarak görülemezler. Çünkü, Abdülhamit rejimi devrildikten sonra, yerine ne tür bir rejim getirileceği konusunda net düşünceleri bulunmamaktadır. Ayrıca, o dönemde Batılı siyasal partileri birbirlerinden ayıran en önemli özelliklerden biri olan ideoloji etmeni bu siyasal yapılanmalarda görülmemektedir. Bunun en temel nedeni örgütlerin rejimi yıkmak hedefine kilitlenmesi ve aradaki ideolojik farklılıkların yok olmasıdır.

Ancak, bu dönemde, her ne kadar kurulduğu sırada yukarıdaki siyasal örgütlenme özelliklerini taşısa da, daha sonraları parti olmanın temel koşullarını sağlayan ve iktidara

talip olan bir yapılanma da ortaya çıkmıştır. Bu Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine damgasını vuran ve bir kadro partisi gibi örgütlenen İttihat ve Terakki Partisi'dir. Kökeni 1889'da Osmanlı Tıp Mektebi'nden beş öğrencinin kurduğu *İttihad-ı Osmani* adındaki gizli bir örgüte dayanır. Daha sonra *İttihat ve Terakki Cemiyeti* adını alan ve sonraları Osmanlı sınırları içindeki ve dışındaki örgütlerle birleşerek bir muhalefet çatısı oluşturan İttihat ve Terakki Partisi özellikle 1908 yılında başlayan II. Meşrutiyet Döneminin başat siyasal yapılanması oldu ve 1908 – 1918 yılları arasındaki 22 hükümet değişikliği ve sıkı bir parti rejimiyle döneme damgasını vurdu. Ne var ki, aynı Abdülhamit döneminde olduğu gibi, bu partinin uyguladığı baskı rejimi Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin kurulmasına yol açtı. Bu durum da, Tarık Zafer Tunaya'nın çarpıcı bir biçimde vurguladığı gibi[22], yalnızca tek partili rejimde değil, Parlamento çoğunluğunu elinde tuttuğu zaman çok partili rejimde de parti diktatörlüğünün mümkün olduğunu göstermektedir. Daha sonraları benzer bir olay Cumhuriyet döneminde de yaşanmış; 1950'lerde Parlamentoda ezici bir çoğunluğu elinde tutan Demokrat Parti iktidarının uygulamaları 1960 askeri darbesi ile sonuçlanmıştır ve hiçbir şekilde savunulamayacak biçimde, Demokratik Partili yöneticiler idam edilmişlerdir.

II. Meşrutiyet döneminin başladığı 1908 yılı ile Cumhuriyet'in kurulduğu 1923 yılları arasındaki "parti" adı taşıyan ve değişik ideolojik yaklaşımları benimseyerek çeşitli toplum kesimlerine hitap eden siyasal oluşumları bir kenara bırakırsak, Cumhuriyet döneminden günümüze değin 170 dolayında siyasal partinin kurulduğu görülmektedir. Bu partiler siyasal yelpazenin değişik kanatlarını temsil etmişlerdir. Bazıları ise, yalnızca belirli bir sorunu dile getirmek için ya da herhangi bir siyasal soruna tepki olarak kurulmuştur.[23]

---

[21] Türkiye'de siyasal partilerin ayrıntılı dökümünü yapan ve temel özelliklerini inceleyen iki önemli çalışma için bkz., Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler: 1859-1952*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1952; Süleyman Coşkun, *Türkiye'de Politika (1920-1995)*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.

[22] Tunaya, *a.g.y.*, s. 751.

[23] Söz konusu partilerin ve siyasal örgütlerin 1995 yılına kadar olan bir listesi ve ayrıntıları için bkz., Coşkun, *a.g.y.*, ss. 351-378.

Cumhuriyet dönemi siyasal yaşamına giren partiler arasında iki önemli kadın partisi kurma girişimi bulunmaktadır. Birinci parti girişim Nezihe Muhiddin başkanlığında 15 Haziran 1923'de kurulan Kadınlar Halk Fırkası'dır. Kuruluşuna resmi izin çıkmaması nedeniyle, KHF 7 Şubat 1924'te programı değiştirilerek Kadınlar Birliği'ne dönüştü ve 1935 yılına kadar tarih sahnesinde kaldı. İkinci girişim ise, Türkiye Ulusal Kadınlar Partisi'dir. Parti 19 Kasım 1972 yılında İstanbul'da kuruldu. Genel başkanı Mübeccel Göktuna idi. Parti 1980 askeri darbesi sonucunda 1981 yılında kapatıldı. İstanbul dışında Ankara ve İzmir'de örgütlendi; ancak, 1973 ve 1977 seçimlerine katılabilmek için gerekli alt sınır olan 15 ilde örgütlenme oluşturamadı.

Siyasal Partilerde Üç Gelenek ve Bir Etnik Etkileşim: Üç Artı Bir

Cumhuriyet dönemi siyasal yaşamı değerlendirildiğinde, üç önemli partileşme hareketinin ve bir etnik etkileşimin döneme damgasını vurduğu görülmektedir. Bu dört oluşum zaman zaman güçlenerek zaman zaman da zayıflayarak varlıklarını sürdürmüştür. Bunlardan birincisi, Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet Halk Fırkası ve sonrasında oluşan siyasal harekettir. Bu partinin en önemli özelliği 1945 yılına değin süren tek partili rejiminin merkezindeki parti olmasıdır.

Hemen belirtmek gereklidir ki, her ne kadar çok partili rejim 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasından itibaren başlasa da, daha önce de bazı denemeler olmuştu. 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası girişimleri yaşamadı, yaşatılmadı; "çok partili rejimin oluşmasına olanak veren hukuksal altyapıya rağmen, CHP fiili olarak tek parti iktidarını yürüttü."[24]

Türkiye'nin siyasal yaşamındaki ikinci önemli partileşme hareketi, 1946 yılında CHP içinden doğarak, 1950'li dönemlere damgasını vuran Demokrat Parti'dir. Celal Bayar ve Adnan Menderes partinin en önemli kişiliklerindendi. Demokrat Parti İslami ve kırsal değerlere sahip çevre kültürüyle özdeş bir siyasal yapı olarak görülmüş; bu durum partinin geniş toplum kesimlerinden geniş destek görmesini sağlamıştır. Demokrat Parti'nin oluşturduğu bu gelenek 1961 yılında kurulan Adalet Partisi ile sürdürülmüştür. Süleyman Demirel'in uzun yıllar liderliğini yaptığı Adalet Partisi'nin 1980 askeri darbesi sonucunda

---

[24] Tunaya, *a.g.y.*, s. 756.

kapatılmasından sonra da, gerek Süleyman Demirel gerekse diğer politikacıların liderliğinde Demokrat ve Adalet Partileri geleneği başta 1983 yılında kurulan Doğru Yol Partisi olmak üzere merkez sağın çeşitli partileri tarafından yaşatılmıştır.

Cumhuriyet dönemi siyasal yaşamının üçüncü ana partileşme hareketi ise, 1970 yılında Necmettin Erbakan'ın kurduğu Milli Nizam Partisi ile başlayan harekettir. Bu partileşme hareketi Milli Görüş geleneğinden kaynaklanır. Bu gelenek 1980 askeri darbesi sonrasında da Refah Partisi; Refah Partisi'nin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasından sonra da Fazilet Partisi, bu partinin 2001'de kapatılmasından sonra da yine aynı yıl 27 Temmuz'da kurulan Saadet Partisi aracılığıyla sürdürülmüştür. 14 Ağustos 2001'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) kurulmasıyla Milli Görüş geleneğinde bir bölünme yaşanmıştır. Bölünmenin en temel nedeni Milli Görüş geleneğinin ülkedeki hakim ideoloji karşısında zor ve sorunlu bir durumda kalmış olmasıdır.

Batılı değerleri ve laik düşünceyi hem siyaset alanında hem de toplumsal alanda yaymaya ve korumaya çalışan değerler sistematiği ile Milli Görüş'ün temsil ettiği dinsel değerler ve İslamcı siyaset sistematiği özellikle 1990'larda çok bariz bir şekilde çatışmıştır. Bu çatışma dinsel temelli siyaset yaptıkları gerekçesiyle Milli Görüş geleneğini temsil eden iki partinin kapatılmasını beraberinde getirmiştir. "28 Şubat Süreci" olarak adlandırılan dönemde çatışma iyice su yüzüne çıktı ve Türkiye'de siyaset alanındaki en önemli gerginlik noktalarından birini oluşturdu. Artan gerginlik, aynı zamanda Milli Görüş geleneği içindeki ayrışmanın hızlanmasına yardımcı oldu. Söz konusu ayrışma AKP'yi doğurdu.

AKP Batılı değerler ve laik ideolojiyle eski Milli Görüş geleneği gibi açıktan açığa çatışmayan bir parti oldu. Kendine has bir demokrasi anlayışı olan parti ılımlı ve pragmatik bir İslamcı akımı temsil etme hedefiyle yola çıktı. AKP'nin bu kimliği partinin Avrupa Hıristiyan Demokrat partileriyle karşılaştırılmasına da yol açmıştır. Kısaca, AKP sisteme aykırı görülecek bütün MNP değerlerinden uzaklaşmıştır. Bu akım özellikle 11 Eylül, küresel İslamcı terörizm, medeniyetler çatışmasının önlenmesi ya da medeniyetlerarası işbirliği gibi dinamiklerin etkisiyle uluslararası ilişkilerin başat devletlerinden ve aktörlerinden de kabul görmektedir. AKP'nin yeni İslamcı siyaset pratiği bölünerek kan kaybına uğrayan ve 3 Kasım 2002 genel seçimleri sonucunda Meclis dışında kalan Milli Görüş geleneğine giderek daha çok üstünlük sağlamaktadır.

Sözü edilen üç siyasal gelenek yanında, Türkiye'de siyasal yaşamın şekillenmesinde baskın rol oynayan ve etnik etkileşim biçiminde ortaya çıkan dördüncü bir hareket daha vardır. Bu, bazı bölünmeler yaşamış olsa da, ağırlıklı olarak ölümüne kadar Alparslan Türkeş'in, daha sonra da Devlet Bahçeli'nin liderliğini yaptığı Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) temsil ettiği milliyetçi siyasal gelenektir. Türkçü/milliyetçi bu partinin kökleri 1940lara kadar uzanır. Ancak, siyasal parti olarak güç kazanması karşıtını sol kanattan yaratması ile bağlantılıdır. Hem anti-Komünist hem de anti-Kürt kesimlerin desteğini almıştır. Suriye ile Türkiye arasında yaşanan PKK krizi ve sonrasında PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasının oluşturduğu milliyetçi ortam sonucu MHP siyasal gücünün doruk noktasına ulaştı. Hemen ertesinde yapılan 1999 seçimlerinde koalisyon ortağı olmayı başardı. Bu durum Türkiye'de milliyetçi siyasetin merkezinde Kürt sorununun yer almasının bir sonucudur.

Kürt sorunu aynı zamanda bir başka siyasal hareketin de merkezinde yer alır. Bu da 1990 yılında Halkın Emek Partisi (HEP) ile başlayan, Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) ile sürüp Demokratik Halkçı Parti'ye (DEHAP) ulaşan, sol kanatta yer alan bir partileşme hareketidir. Türkiye'de siyasal yapılanmanın sahip olduğu etnik bölünmenin diğer tarafında yer alan DEHAP ulusal bazda seçim barajını aşamamasına karşın, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki yerel yönetimlerde son derece etkin konuma ulaşmıştır. Ancak, yakın gelecekte DEHAP'ın durumunda bazı değişiklikler yaşanması olasıdır. Çünkü, eski DEP milletvekillerinin tahliyesinin ardından kuruluş çalışmalarına başlayan Demokratik Toplum Hareketi (DTH), 24-25 Ekim 2005 tarihlerinde Demokratik Toplum Partisi (DTP) ismiyle partileşme kararı almıştır. Bu çerçevede, DEHAP'ın geleceği konusunda bir belirsizlik bulunmaktadır. Bazı haberler DEHAP Genel Başkanı Tuncer Bakırhan'ın DTP Kurucular Kurulu'na seçilmesi dolayısıyla partiden istifa etmesinin ardından olağanüstü kongre yaparak yeni bir genel başkan seçeceğini vurgularken, bazı haberlerde ise DEHAP'ın kapatılacağı belirtilmektedir. Diğer taraftan, DTP açısından bakılacak olursa, bu partinin geniş kapsamlı bir Türkiye partisi örgütleme seçeneği ile etnik esaslı bir parti geleneğini sürdürme konusunda henüz netleşmediği görülmektedir.

Bu iki siyasal oluşumun, yani Türk milliyetçiliğiyle Kürt milliyetçiliğinin karşılıklı etkileşimi Türkiye'de derin devleti yaratan temel unsurlardandır. Bu etkileşimler sonunda

oluşan aşiret-mafya-milliyetçilik[25] bağlantıları ve bazı siyasetçilerin bunları milliyetçi bir söylemle devlet adına kutsal oluşumlar gibi ele almaları[26] ülkemizde siyasal yaşamın demokratikleşmesinin önünde duran en önemli engellerden biridir.

Gelenek-Dışı Gelenek: ANAP

Türkiye'de siyasal yaşamın bu belirleyici siyasal geleneklerinden farklı bir yerde duran en önemli partileşme hareketi ise Anavatan Partisi'dir (ANAP). ANAP 1983 yılında Turgut Özal tarafından, eski siyasal parti liderlerinin yasaklı olduğu bir sırada kuruldu. Bu partiyi diğer partilerden ve siyasal geleneklerden farklı kılan özelliği, daha önce değinildiği gibi, ideolojisini dört eğilimi birleştirme üzerine kurmasıdır. Turgut Özal'ın parti liderliğinden ayrılarak Cumhurbaşkanı olması sonrasında, önce Yıldırım Akbulut, sonrasında da uzun yıllar Mesut Yılmaz tarafından yönetilen ANAP 2002 seçimleri sonrasında – her ne kadar Ekim 2005'den beri bir meclis grubuna sahip ise de – seçim barajını aşamayacak kadar güçsüzleşmiş ve erimiştir. Özellikle Özallı yıllarda partinin çok güçlü olmasındaki en önemli etkenler, öncelikle yukarıda sözü edilen siyasal geleneklerin temsilcileri olan diğer parti liderlerinin siyaset yasaklı olması, askeri darbe sonrasında ANAP dışında kurulmuş olan partilerin kendi ideoloji ve geleneklerini benimseyen seçmenlerin isteklerine cevap verememesi ve en az bunlar kadar önemli olan, Turgut Özal'ın pragmatik kişiliği ve bu kişiliğini partinin kurumsal kimliğine yansıtmasıdır. 1980 askeri darbesinin depolitizasyon[27] yaratması ve yayması "Anayasayı bir kez delmekten hiçbir şey olmayacağını" savunan Özal'ın pragmatik hükümet politikalarıyla birleşince, ANAP'ın 1980'lere damgasını vurduğu görülmektedir.

Türkiye'de Siyasal Partilerin Son Durumu

Türkiye'deki siyasal partilerin son durumu irdelenecek olursa, özellikle Kasım 2002 seçimlerinin hem sağ ve sol yelpazedeki siyasal partiler hem de siyasal sistemin geneli için bir sınav özelliği taşıdığı görülmektedir. Çünkü, 2002 seçimleri varolan siyasal

---

[25] Son dönemlerde televizyon kanallarından birinde gösterilen "Kurtlar Vadisi" dizisi ve izleyicilerde uyandırdığı etki bu bağlantıların hem ne kadar meşrulaştırıldığının hem de toplum tarafından ne kadar meşru bir olgu olarak görüldüğünün çarpıcı bir örneğini oluşturur.

[26] 1996 Susurluk kazasında ölen mafya lideri Abdullah Çatlı'yı savunmak için, dönemin başbakanı Tansu Çiller'in "bu devlet için kurşun atan da kurşun yiyen de şereflidir" sözleri bu düşüncenin ürünüdür.

[27] Politikadan uzaklaştırma, siyasal davranışı azaltma.

partilerin meşruluğunun ve işlerliğinin sorgulandığı bir dönemde yapıldı. Aynı zamanda, 28 Şubat süreci sonrasında giderek ağırlaşan laik-Cumhuriyetçi devlet geleneği ile dinsel söyleme sahip popülist gelenek arasındaki çatışmanın bir siyasal sistem sorununa dönüştüğü bir dönemde yapıldı.[28]

Siyasal sistem içindeki sözü edilen çatışmanın yanında, 1990'lardan bu yana süregelen iki önemli olgu da 2002 seçimlerinin sonucunu belirgin biçimde etkilemiştir. Bunlardan birincisi, geleneksel parti klientalizmi (müşteriliği-çıraklığı)[29] ve siyasal-bürokratik yapıların giderek artan yozlaşmasından seçmenlerin duydukları rahatsızlıktır. İkincisi ise, seçmenlerin yalpalaması ile ilgilidir. Yani, bir siyasal kanadın içinde yer alan bir partiden diğer bir partiye kayan oyların akışkanlığı artmıştır. Pratik siyasal ve ekonomik kaygıların etkisiyle, bir partiye oy veren seçmenler bir sonraki seçimlerde kitleler halinde bir başka partiye oy vermişlerdir. 2002 seçimlerinden AKP'nin birinci parti olarak çıkmasında çıraklığın, yozlaşmanın ve seçmen yalpalamasının önemli etkisinin olduğu rahatlıkla savunulabilir.

Geliştirmiş olduğu ılımlı dinsel söylem dışında, daha önce denenmemiş ve dolayısıyla yıpranmamış bir parti olması, kendini merkez sağ yelpazenin tamamını kapsayacak şekilde konumlandırması, bir önceki koalisyon döneminde yaşanan ekonomik ve siyasal krizlerin geniş toplum kesimleri üzerindeki olumsuz yansımaları AKP'yi merkez sağ kanadın her seçmeninden oy alma imkanı olan bir parti konumuna getirmiştir. Bu potansiyeli destekleyen diğer bir unsur da milliyetçi ve İslamcı siyasal partilere atıfla merkez sağın marjinalleşmesidir. Diğer bir deyişle, merkez sağın daha önce sözü edilen Demokrat Parti ve Adalet Partisi geleneğinin üzerine oturan parçası kayda değer bir zayıflama ve kırılma yaşamış; burada oluşan siyasal boşluğa milliyetçi ve İslamcı siyasal partiler talip olmuşlardır. AKP de bu anlamda, yukarıda sayılan bütün etmenlerin etkisiyle merkez sağ yelpazede başat parti konumuna yükselen bir parti görüntüsü vermektedir.

Merkez sağda görülen bu olgunun yanında, 2002 seçimlerinin bir diğer kayda değer sonucu da sol yelpazede uzun süredir yaşanan krizin daha da derinleşmesidir. Seçimlerde

---

[28] 2002 seçimleri hakkında kapsamlı bir değerlendirme için bkz., Fethi Açıkel, "Mapping the Turkish Political Landscape through November 2002 Elections", *Journal of Southern Europe and Balkans,* Cilt. 5, Sayı. 2, Ağustos 2003, s. 185.

[29] Parti üyelerinin toplumsal, kültürel ve ekonomik alanlarda kendilerine bağımlı kıldıkları kişiler ve kurumlar.

sol partilerin aldığı toplam oy oranları % 27.9 ile son elli yılın en düşük düzeylerine düşmüştür. Solun uzun süredir yaşamakta olduğu dünya çapındaki krizin etkileri yanında, özellikle Türk solunun toplumsal, ekonomik ve siyasal sorunların çözümü için etkin politikalar üretmekte zorlanması; "geleneksel devletçilik, popülizm ve neoliberalism arasında gidip gelmesi"[30] ve böylece sağ partilere ciddi bir alternatif oluşturamaması uzun süredir yaşanan bu krizin en belirgin olgularındandır.

2002 seçimlerinin Türk solu açısından ortaya çıkardığı sonuçlardan bir diğeri ise, Türk solu içinde 1990'larda başlayan etnik boyutlu bölünmenin daha da belirgin hale gelmesidir. Özellikle, 1995 seçimlerinden itibaren sol kanadın en büyük partisi olan DSP Kürt sorununun çözümünü, feodal yapının çözülmesi ve ekonomik geri kalmışlığın önlenmesi başta olmak üzere sosyo-ekonomik önlemlerde görmüştür. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde geniş bir seçmen tabanına sahip olan HADEP ise, kültürel haklar ve diğer siyasal çözümler üzerinden politika yapmıştır. Milliyetçi-popülist boyutu güçlü bir sol parti olan DSP ulusal bütünlüğe tehdit olarak değerlendirdiği HADEP'e karşı bir güvensizlik duymuş ve bunun altını 2002 seçimleri öncesindeki yıllarda kuvvetle çizmiştir. 2002 seçimlerinde kapatılma tehlikesi dolayısıyla HADEP yerine seçimlere giren DEHAP'ın söz konusu bölgelerdeki 12 ilde birinci parti olarak, sol yelpazede CHP'nin ardından ikinciliğe yerleşmesi soldaki etnik boyutlu bölünmenin en azından yakın gelecekte süreceğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu bölünme DEHAP liderlerinin CHP'nin Kürt sorununa bakışını şiddetle eleştirmesi ve DTP'nin kurulmasıyla artarak devam edecek gibi görünmektedir.

Türkiye'de Siyasal Partilerin Sorunları

Türkiye'de siyasal partilerin sorunları çok çeşitli olsa da, bu çalışmanın amaçları açısından, üçünün üzerinde önemle durmak gereklidir. Bunlardan birincisi, **siyasal partiler ile iktidar arasındaki ilişki**dir. Türkiye'de çok-partili siyasal yaşama geçilmesinden sonra, her çok-partili sistemde olduğu gibi, seçmenin siyaset üzerinde önemli bir ağırlığı ve etkisi oluşmuştur. Bu durum doğal olarak iktidar üzerinde de seçmen etkisini ve denetimini gerektirir. Ancak, iktidara gelen siyasal partiler iktidarlarının demokratik siyasal sistemlerin onlara çizdiği çerçeve ile sınırlı olduğunu gözden kaçırmışlardır. Bu durum

---

[30] Açıkel, *a.g.y.*, s. 198.

özellikle ezici seçmen çoğunluğu ile iktidara gelen siyasal partilerde çok daha açık olarak görülmektedir ki, bunun en belirgin örneğini 1950 – 1960 arasında iktidarda bulunan Demokrat Parti vermiştir. Adnan Menderes'in Demokrat Partili milletvekillerine söylediği "Siz isterseniz Hilafeti bile geri getirebilirsiniz" sözü iktidarın sınırlarının ne kadar geniş algılandığının ve yalnızca seçmen-siyasal parti ilişkilerinde değil, aynı zamanda siyasal parti-siyasal sistem ilişkilerinde de yarattığı sorunlu durumun tipik bir göstergesidir. Her türlü yetkiyi sınırsız biçimde kullanmak istemek ve her türlü kararı hem iktidarı destekleyen çoğunluk seçmene hem de desteklemeyen azınlık seçmene rağmen almak, Türkiye'deki siyasal kültürün Osmanlı siyasal sisteminden ve tek-parti yönetiminden kalma otoriter yönünü açık bir biçimde gösteren önemli bir örnektir.[31]

Siyasal partilerle ilgili ikinci temel sorun **parti içi demokrasi** olarak adlandırabileceğimiz parti içi yapının sahip olduğu demokratik normlar ve geleneklerdir. Bir siyasal sistem içinde yer alan partilerin demokratik normlara uygun olarak yapılanmaları ve işlemeleri son derece önemlidir. Çünkü, bir siyasal partinin içinde oluşan demokratik işleyiş geleneği aynı zamanda ülkedeki demokrasinin de nasıl işlediğini, kuvvetli ve zayıf yönlerinin neler olduğunu görmemizi sağlamaktadır.

Bir siyasal sistemde parti içi demokrasinin düzeyini etkileyen birçok etmen bulunmaktadır. Bu etmenlerden başlıcaları, parti liderlerinin parti içindeki konumu ve tutumu; parti tabanını oluşturan grupların ve partiye oy veren seçmenlerin siyasal kültür ve bilinç düzeyleri; genel olarak ülkenin ve özel olarak da partiye oy veren seçmenlerin sosyo-ekonomik düzeyleri; siyasal partinin ideolojisi ve programı; anayasal yapının ve seçim yasalarının etkisi; ülkedeki siyasal sistemin ve parti yapısının şeffaflık ve denetlenebilirlik düzeyi ve son olarak da, sivil toplum örgütlerinin, baskı ve çıkar gruplarının partilerden istekleri ve bu gruplarla parti arasındaki iletişim kanalların açık olması ve demokratik bir şekilde işlemesidir. Ancak, bu parti liderlerinin de demokrasi kültürünü benimsemesi ve uygulamaya istekli olmasıyla mümkün olacaktır.

Türkiye'deki siyasal partiler için geçerli olan lider otoritesinin ve milli şef geleneğinin son derece belirgin olması Türkiye'deki siyasal partilerin büyük çoğunluğunun lider partisi görüntüsü vermesine neden olmaktadır. Partilerin dile getirdikleri

---

[31] Bu konuda önemli bir çalışma için bkz., Kemâli Saybaşılı, *İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.

söylemlerden, milletvekili adaylarının seçimine kadar, liderlerin büyük bir ağırlığının bulunduğu görülmektedir. Hattâ, zaman zaman parti liderleri kendilerini, seçimle işbaşına gelmiş insanlar olarak değil de, yaşam boyu bu görevde kalacak insanlar olarak görmektedirler. Bunun en somut örneklerinden birini, Refah Partisi'nin Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılmasından sonra kurulacak yeni parti (Fazilet Partisi) ve partilerin liderlik tartışmasına son noktayı koyan eski Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan vermiş ve "Ben daha ölmedim!" demiştir.[32]

Siyasal partilerde yer alan **kadınların nicelik ve nitelik olarak durumu** ve **siyasal partilerin kadın örgütleriyle ilişkileri** vurgulanması gereken en önemli sorunlardan biridir. Türkiye'de siyasal partilerde yer alan kadın kolları kadınların siyasete katılımının en önemli arenalarından biri olmalıdır.[33] Karşımıza çıkan görüntü, aynı gençlik kollarında olduğu gibi, kadın kolları aracılığıyla kadınların siyasete katılımından ziyade, sözü edilen yapının organik bir biçimde siyasal parti yapısının geri kalanına eklemlenerek erkek-egemen bir siyaset yapma tarzının meşrulaştırılması ve sürdürülmesi biçimindedir. Bu erkek-egemen siyaset yapma tarzı diğer parti-içi dinamiklerle birleştiğinde, siyaset yapan kadınları zaman zaman hırpalanma düzeyine varan biçimlerde siyaset arenasının ya da parti yapısının dışına itmeye çalışmaktadır. Eski milletvekili ve DSP üyesi Sema Pişkinsüt'ün 2001 yılındaki DSP Kurultayında genel başkan Bülent Ecevit'e karşı parti liderliği için adaylığını koyması sırasında kendisine konuşma hakkının tanınmaması ve oğlunun tartaklanması bu siyaset tarzının olumsuz yansımalarının en çarpıcı örneklerinden

---

[32] 2 Mart 1998 tarihli gazeteler. Erbakan daha sonraları da bu söylemi sürdürmüştür. Örnek olarak bkz., *Radikal* Gazetesi, 23 Ağustos 2002.

[33] Siyasal partilerin kadın kolları kadın siyasetçilerin yetiştirileceği ve seçim dönemlerinde adaylarını belirleyerek, bu adayların seçilmesi için çalışmalar yapacak platformlar olması gerekirken, Türkiye'deki durum kadın kollarını partinin erkek adaylarını iktidara taşımak için kullanmak olmuştur. Kermes düzenlemek, partiye para sağlamak, seçim kampanyalarında ev ev dolaşıp erkek politikacıların propagandalarını yapmak kadın kollarının baş görevleri haline gelmiştir. 1980 sonrası resmen kapatılan kadın kolları daha sonra farklı isimlerle açılmış olsa da, kadın kolları başkanının varolan oy hakkı da kalmamıştır. Oysa, kadın kimliğiyle siyaset yapacak; dolayısıyla kadın sorunlarına çözüm getirecek; politikalar üretecek ve kadınlar arasındaki dayanışmayı sağlayacak kadın siyasetçiler ancak partilerin kadın kollarından çıkabilirdi. Ne yazık ki, siyasetle ilgilenen bazı kadınlar da bu gerçeği görmemekte ve üstelik eşitlik adına "Neden kadın kolları olsun?" diyebilmektedir. Bu yaklaşım bir kadın bilinci eksikliği olduğu kadar bir erkek-egemen siyaset yapma yaklaşımıdır. Bütün dünyada da sınanmış olduğu gibi, siyasete kadın bakış açısının yerleşmesi siyasal partilerin etkin ve dayanışma içinde çalışan kadın kollarının bulunmasından geçmektedir (Bu noktada KA-DER'in "Toplumsal Cinsiyet", "Kadınlararası Birlikte Çalışma ve Kıskançlık-Rekabet" başlıklı eğitimlerini öneririz).

birini oluşturmaktadır. İlk bakışta yalnızca Sema Pişkinsüt değil, baskın bir liderlik yapısının ve bu yapıya parti içinden verilen yaygın desteğin karşısında duran herhangi başka birinin de başına gelecekmiş gibi görünen bu olay, lider adayının kadın olmasıyla çok daha ağırlaşmış bir biçimde karşımıza çıkmıştır.

Siyasal partilerin kadınların siyasal yaşama katılımına sözü edilen bu genel yaklaşımı yanında, bazı partilerde, özellikle seçim dönemlerinde, parti kadın kolları içinde yer alan kadın siyasetçiler de özellikle kadın seçmenlerle birebir temas halinde bulundukları dönemlerde, erkek-egemen siyaset yapma tarzını sorgulamak bir tarafa, bu tarzı olumlayacak biçimde siyaset yapma konumunda olduklarını hissetmişlerdir. Kadın sorunlarına siyaset yaptıkları partinin ideolojik / dinsel yönelimleri ve uygulamaya dönük politikaları çerçevesinde yaklaşmışlardır. Bunda temel neden kadınların siyaset yaptıkları platformun erkek-egemen olmasıdır. Ayrıca, siyaset alanına kadın bakış açısıyla yaklaşan kadın siyasetçilerin oranı çok düşüktür. İki olumsuzluğun bileşimi sonucunda kadın siyasetçiler erkek-egemen siyaset yapısını kıracak olanak ve araçlar yaratamamaktadır. Bu da zaten az olan kadın siyasetçilerin erkek bakış açısını, yani iktidara kilitlenen ve siyasal / demokratik olmayan bakış açısını benimsemelerine ya da bu yapıyla zorunlu bir uzlaşma sağlamalarına yol açmaktadır.

Oysa, toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı bir bakış açısını (gender mainstreaming)[34] *yerleştirmeyi amaçlayan, kadın bakış açısıyla bütünleşen bir siyaset yapma tarzı yalnızca kadınların siyasal partilere katılımı ile ilgili sorunları değil, aynı zamanda siyasal parti-iktidar ilişkisi ve parti içi demokrasi ile ilgili sorunları da giderebilecek bir açılımdır.*

Siyasette kadınların yer almasının diğer bir boyutu da siyasal partilerin, örgütlü bir oluşum içinde olsun veya olmasın, kadın örgütleriyle iletişim içerisinde olmasıdır. Ancak, hem tarihsel açıdan hem de günümüzde, siyasal partilerle kadın örgütleri arasındaki ilişkinin demokratik ve katılımcı bir siyasal sistemin gerektirdiği düzeyin altında

---

[34] Gender mainstreaming toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana politikalara, alınan bütün kararlara ve yasalara dahil edilmesidir. 1999'da yürürlüğe giren Amsterdam Anlaşması ile değiştirilen Roma Anlaşması'nın 3. maddesi "Eşitliğin Dahli" politikasını hükme bağlamaktadır. Böylece, A.B.'nin tüm faaliyetlerindeki kadın-erkek eşitliğini ilerletme hedefleniyor. Gender mainstreaming yaklaşımı Avrupa Komisyonu'nun 1996 tarihli "Kadın-Erkek Eşitliğini Tüm Topluluk Politika ve Aktivitelerine Dahil Etme" (Communication on Incorporating Equal opportunities for Women and Men into all Community Policies and Activities) konulu raporuna dayanmaktadır. Bkz., Özlem Terzi, "Avrupa Birliği'nde Toplumsal Cinsiyet Politikaları", Fatmagül

bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu durum birçok nedenle açıklanabilir. Bunların en önemlilerinden biri, Türkiye'de siyasal partilerin kendilerini konumlandırdıkları düzlemin farklı olmasıdır. Diğer bir deyişle, sivil toplum söz konusu olduğunda, ülkedeki siyasal kültürün temel değerlerini yansıtan siyasal partilerin "devlet katından" bir bakışı benimsemeleri ve sivil toplumu oluşturan öğelere bu parametreler çerçevesinde yaklaşmak istemeleri, "hükümet etme" hedefi taşıyan siyasal partilerle toplumun sorunlarını dile getiren örgütler arasındaki ilişkinin yetersiz düzeyde ve çoğu zaman sorunlu olmasına yol açmaktadır. Türkiye'deki kadın örgütlerinin siyasal partilerle olan ilişkisini bu genel çerçeveyi de dikkate alarak değerlendirmek yanlış olmasa gerek.

Aracı Kurumlar / Sivil Toplum Örgütleri

Toplumsal, siyasal ve ekonomik istekleri ve gereksinimleri karşılanan ve çıkarları korunan bir sivil toplum çağdaş demokratik siyasal sistemlerin olmazsa olmaz önkoşullarından biridir. Bu çerçevede, demokratik ve katılımcı siyasal sistemlerde devlet ile bireyler ya da gruplar arasındaki ilişkinin düzenlenmesinde aracı kurumlar ve sivil toplum örgütleri önemli işlevler yüklenmektedir. Bu işlevlerin hem sistemi sürdürmeye yönelik hem de sistemi değiştirmeye yönelik yanı bulunmaktadır. Özellikle, 20. yüzyılda sivil toplumun sistemi değiştirmeye yönelik yanı bazı alanlarda çok kuvvetlenmiştir.

Aracı kurumlar / sivil toplum örgütleri kavramının baskı ve çıkar kavramıyla yakın ilişkisi bulunmaktadır. Çünkü, sivil toplumun kökeninde yalnızca karşılıksız ve koşulsuz yardım ve ortaklık değil, toplumun çıkarlarını korumak için tepe olan devlet ve iktidar üzerinde baskı oluşturmak ve aracılık etmek yatmaktadır.

Bu anlamda, baskı ve çıkar grupları kendilerini belirli taleplere yönelten ve genellikle belirli bir çıkarı savunan aracı kurumlardır. Bu gruplar kendilerini oluşturan birey ve grupların çıkarları ve istekleriyle siyasi tepe arasında aracılık ederler; çıkar ve taleplerinin karşılanması için siyasi tepe üzerinde baskı kurmaya çalışırlar. Dolayısıyla, bu aracı kurumlar diğer sivil toplum örgütlenmeleriyle koşut giderler. Dernekler gibi dava grupları, işçi ve işveren sendikaları, işadamları örgütleri, meslek örgütleri gibi sektörel baskı grupları bu yapılanmalara verilebilecek örneklerdendir. Buradan da anlaşıldığı gibi

---

Berktay (der.), *Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar* içinde, İstanbul: KA-DER Yayınları, s. 125.

bu gruplar toplumun içinde yer alan ve değişik amaçlar taşıyan aracı kurumlardır. Diğer taraftan, sivil toplumdan farklı bir yerde durarak devletin parçası olduğu halde, aynı kanallardan iktidara baskı yapabilen kurumsal baskı grupları da vardır. Üniversiteler, bürokrasi ve ordu bunlara örnek olarak verilebilir.

Sivil Toplum Kavramı

Sivil toplum, toplum ile devlet arasındaki aracı kurumlar ve örgütler bütünüdür. Aracı kurumların / sivil toplum örgütlerinin en temel işlevi oluşturan bireylerin ya da grupların ortak isteklerinin ve çıkarlarının belirlenmesi ve bunların örgütlü bir biçimde dile getirilmesidir.

Ortaçağ Avrupa'sında, kentlilerin oluşturdukları loncaların ilk aracı kurum / sivil toplum örgütlenmeleri olduğu görülmektedir. Bu örgütler 12. yüzyılda esnaf, tüccar ve zanaatkarlar gibi kentsel unsurların bir meslek dayanışması içinde, feodal sistem içindeki ekonomik çıkarlarını ve özerkliklerini koruma gereksiniminden doğmuştur. Bugünkü yerel yönetimler de Ortaçağ Avrupa'sında kiliselerin ve yerel lordların baskısına karşın kendi kendilerini yönetme yetkisini (özerkliğini) kazanan bu kent yönetimlerinin mirasçısıdır. Bu özellik yerel özerkliği savunulması ve korunması gereken bir demokratik değer yapmaktadır. Bu özerklik alanı sivil toplumun temel özelliği olarak çeşitlenmiş ve evrimleşerek günümüze değin gelmiştir.

Anadolu'ya baktığımızda, loncalarınkine benzer kaygılardan yola çıkan ve önemli bir sosyo-ekonomik işlevi olan bir örgütlenme türü ile, Ahilik kurumu ile karşılaşmaktayız. Loncalara ve Ahiliğe benzer aracı kurumlar değişik zaman ve coğrafyalarda varolan siyasal yapıyı daha kabul edilebilir kılmak, ortaya çıkan uyumsuzluk ve eksiklikleri gidermek ve örgüt içinde yer alanların toplumsal ve ekonomik çıkarlarını korumak için günümüze değin oluşturulagelmiştir.[35]

Sivil toplumun kavramsallaştırılması çabalarının çıkış noktasını ise, 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başlarından itibaren Batı'da sanayi devriminin oluşmasına yol açan **toplumsal ve ekonomik** dönüşümler ve **burjuva sınıfı**nın ortaya çıkışı ve yükselişi oluşturmaktadır. Sanayi devriminden önce toplumsal ve ekonomik yaşamın merkezinde özel alan olarak **aile** yer alıyordu. Sanayileşme ve kapitalizmin ortaya çıkışı ile birlikte aile

---

[35] Büşra Ersanlı, "Aracı Kurumlar: Toplumsal Hareketler", *Diyalog Avrasya*, Sayı. 14, Güz 2004, ss. 12-13.

ile kamusal alan birbirinden ayrıldı; aile içindeki emek piyasaya kaydı ve kamusal alanın öznesi olarak **birey** ortaya çıktı. Kapitalist toplumsal yapıdaki değişimle birlikte, özel alan-kamusal alan, sivil toplum-siyasal toplum arasındaki ayrımlar da esnekleşmiştir.

Doğal olarak, sivil toplum tanımı farklı dönemlere ve düşünürlere göre farklılıklar içermektedir.[36] Örneğin, Thomas Hobbes'a göre, sivil ve siyasal toplum insanların bütün haklarını bir sözleşme ile *Leviathan*'a[37] devrettikleri ve **mutlak** bir devlete sahip olan toplumun adıdır. John Locke ise temel yaklaşımını başta mülkiyet hakkı olmak üzere, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması üzerine kurmaktadır. Hobbes'in aksine Locke'ın öngördüğü iktidar bireylerin özgürlüklerini ve mülkiyetlerini koruyan **sınırlı** bir iktidardır. Diğer taraftan, Jean Jacques Rousseau doğa durumunu **tarihsel bir süreç** olarak almaktadır. Rousseau'ya göre, insanlar kavgaları engellemek ve doğa durumundaki özgürlüklerini korumak için bir sözleşme ile tüm haklarını topluma devrederler. Georg Wilhelm Hegel ise, sivil toplum kavramını sözü edilen düşünürlerden çok daha faklı biçimde kullanır. Hegel'e göre pazar toplumu kişisel hak ve özgürlüklerin alanıdır. Karl Marx ve Antonio Gramsci de burjuvazinin yarattığı bu alanın bireysel yanını **materyalist** bir biçimde değerlendirmişlerdir. Marx'a göre, devlet sivil toplumun bir türevidir; belirleyici olan ekonomik ilişkilerin içinde yer aldığı, altyapıda bulunan sivil toplumdur. Gramsci de devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkiyi karşılıklı nüfuz ilişkisi olarak ele alır ve Marx'tan farklı olarak üst yapının iki ana düzeyi olarak görür. Alexis de Tocqueville ise, Amerikan tarihinin bir mantığı sonucu, sivil birliktelikleri, **çoğunluğun tahakkümü**ne karşı bir garanti olarak görmüştür.

Günümüz sivil toplum kavramının düşünsel boyutu **liberal değerler** çerçevesinde gelişmiştir. Bu düşünceye göre, sivil toplum devletin doğrudan denetim altında tuttuğu alanın dışında kalır. Ekonomik ilişkilerin baskısından görece bağımsızdır. Gönüllülük ve rıza temeline dayalı kurumlar ve faaliyetlerdir. Bu yaklaşım devlet ile sivil toplum arasında bir çelişki bulunduğu düşüncesine sürekli bir vurgu yapar. Yani, birisi güçlendikçe diğeri zayıflar konumdadır. Bu nedenle, devletin denetim altında tuttuğu alanların azalması için

---

[36] Bu düşünürler ve sivil toplum kavramı hakkında detaylı bilgi için bkz., Heywood, *a.g.y.*, ss. 41-56; Fatih Duman, "Sivil Toplum", Mümtaz'er Türköne (der.), *Siyaset* içinde, İstanbul: Lotus Yayınevi, 2003, s. 349-357.

[37] Tüm bireylerin bütün haklarını devrettikleri ve sözleşmeye taraf olmayan üstün bir üçüncü güç: Hükümdar ya da Meclis.

siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda sivil toplumun güçlenmesi ve etkisinin artması gereklidir. Diğer bir deyişle, siyasal faaliyetler üzerinde devlet kısıtı olmamalı; ekonomik faaliyetler ve mülkiyet hakları üzerinde devlet etkisi sınırlandırılmalı; resmi ideoloji ve resmi din olmamalı; devlet dil, din ve ırk ayırımı yapmamalıdır.

Bu anlamda değerlendirildiğinde, devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkinin sağlıklı ve verimli bir şekilde kurulabilmesi için **hukuk devleti** anlayışına göre örgütlenmesi gereklidir. Yani, devlet farklı düşünce ve inançlar karşısında tarafsız kalmalı, bunların dile getirilmesi için gerekli özgürlükler ortamını sağlamalı ve hakları korumalıdır. Bu özgürlükler alanı, yani **farklılıkların tanınması** aynı zamanda sivil toplum örgütlerinin kendi içlerinde de sağlanmalı, farklı düşüncelere sahip bireyler aynı yapının içinde birarada yaşayabilmelidir. Buradan yola çıkıldığında, hukuk devleti anlayışının ve farklılıkların tanınmasının demokrasiyle birebir ilişkisinin olduğu görülür. Yani, bir taraftan ülkedeki siyasal sistemin demokratik olması beklenir. Diğer taraftan, hem sistem içinde hem de sivil toplumda farklılıkların birarada yaşayabilmesi için demokratikleşmeye ihtiyaç bulunmaktadır. Bunun için, çoğul iktidar yapıları arasındaki ilişkinin demokratik bir şekilde kurumsallaştırılması, karar alma süreçlerinin demokratikleştirilmesi gerekir.

Sivil toplumun gelişmesinde yalnızca devletin yaklaşımının değil, **siyasal kültür**ün de önemli etkisi vardır. Sivil toplum ancak demokratik, katılımcı ve otoriter eğilimler barındırmayan siyasal kültürlerde tam anlamıyla yeşerebilir. Bu anlamda, Türkiye'de sivil toplumun içinde yaşadığı siyasal kültürün yeteri kadar kolaylaştırıcı / destekleyici olmadığı görülmektedir. Yurttaşlarını bir siyasal parti ile ya da devlet ile topyekün bütünleştirme beklentisi farklılıklara, hele örgütlü farklılığa hiç izin vermek istemez. Siyasal kültürümüzdeki bu kemikleşmiş tutum ancak son 10-15 yılda yumuşamaya başlamıştır.

Sivil toplumun rahatça gelişebilmesi için bir başka önkoşul da **örgütlenme özgürlüğü**nün sağlanmasıdır. Sivil toplum örgütleri rahatça örgütlenerek, yani dernek, vakıf, sendika ve benzeri kurumları özgür bir ortamda oluşturarak politika üreten iktidar odaklarını etkileyebilmeli ve kendileri de alternatif politikalar üretebilmelidir. Bu da hukuksal yapının ve siyasal kültürün örgütlenmeye olanak tanımasıyla ve önüne engeller koymamasıyla mümkündür.

Örgütlenme devlet-sivil toplum ikiliğini devlet-toplum ikiliğinden ayırır. Çünkü, toplum kavramı içinde örgütlü olmayan kesimleri de barındırır. Toplumun sivil toplum olabilmesi için örgütlü olması gerekir. Ancak böylece devletin baskıcı eğilimi ve bunun yarattığı tehlike önlenmiş olur.

Örgütlenme özgürlüğü aynı zamanda siyasal meşruiyet alanı ile ilgilidir. Örgütlenme çerçevesinin geniş tutulması siyasal meşruiyet alanını da genişletir ve böylece sivil örgütlerinin kendilerini demokratik yönden ifade etme kanallarının niceliği ve niteliği artar. Böylece, yurttaşlar yalnızca seçim dönemlerinde oy veren **pasif yurttaş** kimliğinden seçim dönemleri dışında da isteklerini ve önerilerini dile getirebilen, eylemde bulunabilen **aktif yurttaş** kimliğine geçerler.

Sivil toplumun gelişmesinde onu temsil eden örgütlerin **mali özerklik**leri çok önemlidir. Bu örgütlerin devlete bağımlı olmaksızın gelişebilmeleri ve kendi amaçları doğrultusunda baskı oluşturabilmeleri için mali açıdan devletten özerk olması gereklidir. Ancak, bu aynı zamanda sivil toplum örgütlerinin diğer mali kaynaklarla olan ilişkilerinde de geçerlidir. Kendi çıkar ve üslubunu dayatan iç ya da dış örgütlerin ne denli yerel özgürlük tanıdığına çok dikkate etmek gerekir. Zaman zaman dış mali kaynağı sağlayan kurum ya da gruplar sivil toplum örgütünün izlediği politikanın biçimini etkileyebilmektedir. Buradaki anahtar kelimelerden biri **yerellik** olmalıdır. Birincisi, yerellik sivil toplum için mali kaynak oluşturabilmelidir. İkincisi, sivil toplum örgütlerinin dışarıdan aldıkları destekler oradaki yerel yaratıcılığa tekabül etmelidir.

Sivil toplumu kavramsallaştırırken önemle dikkat edilmesi gereken bir başka nokta ise, bireyselcilik-kollektivizm ikiliğidir. Günümüzde, bireyselci ve kollektivist arayışların kültürlere göre değişiklik gösterdiğini veri olarak kabul etmek gerekmektedir. Dolayısıyla, kollektivist çıkış yolları Batı'nın tanımladığı sivil toplum kavramından çok farklı yerde durmaktadır. Çok farklı sosyo-ekonomik ve siyasal kültür taşıyan çoğu doğu toplumlarında bireyin değeri şahsi çıkarı ile ölçülmez ve kollektivizm ağır basar. Bu toplumlarda aracı kurumların / sivil toplum örgütlerinin bireyi rahatlatma hedefi farklıdır. Bu yardım ve ortaklık şekline bürünür ve siyasete daha yakındır. Çoğunluğun tahakkümü diye bir anlayışı yoktur. Çünkü, çoğunluktan korunmak değil, çoğunluğu bütünleştirmek ana hedeftir. Diğer bir deyişle, toplumsal siyasal örgütlenmenin saiki birey değil topluluktur; kollektivitedir; hedef de bu yöndedir. Sivil toplum örgütlerinin etkinlik ve verimlilik düzeylerini ancak farklı toplumların farklı kültürlerine göre ölçebiliriz. Bütün dünyada

ortak olan şey ise, aracı kurumların / sivil toplum örgütlerinin toplum ile siyasi tepe arasındaki iletişim becerileridir.[38]

Aracı Kurumlar / Sivil Toplum Örgütleri Türleri

Sivil toplum içinde yer alan aracı kurumlar ve örgütlenmeler için değişik tanımlar kullanılmaktadır. Bunlar sivil toplum kuruluşları, sivil toplum örgütleri, üçüncü sektör, gönüllü kuruluşlar, hükümet dışı örgütlerdir (NGO). Örneğin, üzerinde tam bir uzlaşma bulunmasa da, sivil toplum kuruluşu genellikle sivil toplum örgütünün taşıdığından daha geniş bir içeriğe sahiptir. Bunlar içinde yalnızca resmi örgütlenmeler değil, aynı zamanda sivil girişimler, platformlar, ağlar ve diğer esnek ve geçici yapılar da bulunmaktadır.

Gönüllü kuruluş terimi ise, daha çok kâr amacı gütmeyen, yardım ve gelişme amacı güden, vergiden muaf olan yasal kuruluşları tanımlamak için kullanılır. Üçüncü sektör terimi de aynı anlamda kullanılan bir diğer terimdir. Kamu sektörü ve özel sektör dışında yer alan bir başka sektörü anlatır.

Gönüllü kuruluşlar gibi, hükümet dışı örgütlerin (NGO) özünde de kâr ve çıkar yoktur, yardım ve gönüllülük vardır. Genellikle profesyonel kişi ve gruplardan oluşurlar; kendilerine ait bürokratik mekanizmaları vardır. Hükümet dışı örgütler ulusal ya da uluslararası düzeyde çalışabilirler; bu anlamda, hem uluslararası alanda devletler üzerinde hem de devlet düzeyinde çok önemli bir baskı mekanizması oluştururlar. Bu baskı bazı alanlarda daha da kuvvetlenmiştir. Bunlar arasında, kadın hakları, insan hakları, çevre sorunları, yoksulluğun önlenmesi ve barışın korunması ilk akla gelenlerdir.

Türkiye'de Sivil Toplum

Türkiye'deki sivil toplumu irdelerken, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sivil toplumu da incelemek önemlidir. Bu hem Türkiye'deki sivil toplum tarihinin Batı'daki sivil toplum tarihinden farkını anlamamıza hem de günümüzdeki sivil toplum yapısını daha iyi değerlendirmemize yardımcı olacaktır.

---

[38] Ersanlı, *a.g.y.*, ss. 14-15.

Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Aracı Kurumlar / Sivil Toplum

Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılı feodal sistemde rastlanan bir aristokrasi, Batılı kentsel sistem ve güçlü bir esnaf, tüccar, zanaatkar sınıfı bulunmadığı için, devletin oluşturduğu merkez ile halkın oluşturduğu çevre arasında aracı kurum yaratılamamıştır. Böylece sultan ve askeri-sivil bürokratlarından oluşan yönetenler ile yönetilenler (tebaa) iki ana eksende toplanmış; her iki eksen arasında aracı kurumların yokluğu dolayısıyla bir iletişim eksikliği yaşanmıştır.

Osmanlı sistemi merkezi otoritenin tekliği ve ona rakip yerel iktidar odaklarının oluşmasının engellenmesi üzerine kurulmuştur. Yönetenler sınıfının ulema dışındaki üyeleri Sultanın kulu durumundaydı. Tımar sistemi sayesinde ekonomik alan devletin denetimi altındaydı; toprağın mülkiyeti devletteydi. Bu yüzden Osmanlıda Batı Avrupa'daki gibi devlet dışı ekonomik gruplar ya da ayrıcalıklı sosyal gruplar oluşamamıştı. Yönetim kültürünün ve siyasal kültürün de etkisiyle muhalefet itaatsizlik olarak görülüyordu.

Ancak, bütün bunlara rağmen Osmanlı'da bazı aracı kurum / sivil toplum yapılarının bulunduğu söylenebilir. Bunlardan biri, daha önce sözü edilen ahilik kurumudur. Bu kurumun temelinde yardımlaşma, toplumsal düzeni korumak, düzeni kabul edilebilir kılmak, yani aracılık yapmak yatar. Ahilik kurumu dinsel esaslara göre örgütlenmiştir; ancak ekonomik yönü ağır basar. Bu anlamda meslek birlikleri olup, üyelerinin çıkarlarını korumak için fiyatları, üretim kurallarını ve mesleki ilişkileri belirler ve denetler. Ancak, loncalar aynı zamanda devletle olan dikey ilişkisi dolayısıyla, devletin ekonomiyi denetleme araçlarından biri de olmuştur. Bu anlamda, birer aracı kurum olarak siyasal iktidarın toplumsallaştırılması, meşrulaştırılması ve böylece sistemin sürdürülmesi işlevlerini görmüşlerdir. Hem tepeden ve hem de aşağıdan yürüyerek dengeli adımlarla ortalarda buluşma olmamıştır.

Cumhuriyet öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri incelendiğinde, modernleşme çabalarının kaynağında yine sivil toplumun değil, devletin ve reform çabaları sonrasında oluşan ve iktidarı elinde tutan, entelektüel, Batılı öğretim kurumlarında eğitim görmüş ve toplumu dönüştürme misyonu üstlenmiş bürokratik seçkinlerin bulunduğu görülmektedir. Ancak bu dönemde devlet ile toplum arasında iletişim işlevini üstlenen bazı yapılar da gelişmiştir. Bunlar gazeteler, tiyatrolar, yeni okullar ve daha önce sözü edilen çeşitli dernekler, siyasal örgütler ve partilerdir.

Cumhuriyet Döneminde Aracı Kurumlar / Sivil Toplum

Cumhuriyet döneminin ilk yılları, özellikle 1930lar, devletin resmi ideolojisi ve kalkınma hedefleri çerçevesinde, yukarıdan modernleşme yönteminin otoriter bir biçimde sürdürüldüğü yıllar olarak karşımıza çıkar. 1930'dan sonra, devlet ekonomiyi tamamen kontrol etmeye başlayınca, bu zaten yeteri kadar serpilememiş olan ekonomik ve toplumsal grupların daha da zayıflamasına yol açmıştır. Böylece, bu dönemde, merkez ile çevre arasındaki iletişim sağlıklı bir biçimde kurulamamıştır. Bu defa, ülkedeki dinsel kültürün de ağır etkisiyle, çevresel tepkiler demokratik bir şekilde gösterilememiş; bunun yerine koyu bir dinsel boyut taşımıştır.

Bu dönemde, 1924 Anayasası ile dernek kurma ve sendikal örgütlenme özgürlüğü sağlanması olumlu gelişmeler olarak karşımıza çıkar. Ancak, diğer taraftan çeşitli yasal düzenlemelerle bu özgürlükler sınırlanmış ve yürütme organının güdümü ve etkisi altına alınmıştır. Bu durum da devletten bağımsız bir sivil toplum alanının oluşmasında sorunlara neden olmuştur.

1945 yılında çok partili yaşama geçilmesi ve 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi Türkiye'de sivil toplumun dönüşümünde de canlanmalara yol açmıştır. Daha önce sözü edildiği gibi, yeni kurulan siyasal partiler yanında, yazılı medya kuruluşları, çeşitli dernekler ve örgütlenmeler oluştu. Ancak, bu yıllar çok uzun sürmedi. Ekonomik sorunların ve iktidardaki gücünün etkisiyle, Demokrat Parti, muhalefeti sindirmeye çalışan, otoriter ve yasakçı bir tavır benimsendi.

Demokrat Parti iktidarının 1960 askeri darbesiyle sona ermesinden 1980 askeri darbesine kadar yaşanan süreçte çok sayıda aracı kurum ve sivil toplum örgütü kuruldu. Bunlar arasında sendikal yapılanmalar önemli yer tutar. Ancak, devlet bu örgütleri ideolojik kutuplaşma araçları olarak gördü ve kenarda tutmaya çalıştı. Sendikalar dışında, mesleki örgütlenmeler ve bazı çevre örgütleri de bu dönemin belirgin sivil toplum yapılarındandır. Bu döneme anayasanın etkisi açısından bakıldığında, 1960 Anayasası özgürlükçü olarak nitelenebilecek bir anayasadır. Ancak, devlet-sivil toplum ilişkisinde ağır basan taraf devlet olduğu için, anayasa sivil toplumun gelişiminde ve yeterli düzeyde işlev görmesinde sınırlayıcı rol oynamıştır.

1980 askeri darbesinden sonra, Türkiye'de sivil toplum tartışmalarının yoğunlaştığı görülür. Bu tartışmalarda asker-sivil karşıtlığı önemli yer tutar ve tamamen askeri devlet

yapılanmasına ve zihniyetine duyulan tepki ile ilgilidir. İlk başlarda bu tepki sadece bir asker karşıtı tepki olarak ifade bulduysa da, kısa sürede demokratikleşmenin gerçek niteliğinin tartışılmasına dönüşmüştür. Diğer bir deyişle, askeri müdahalenin demokratikleşmeyi engelleyen ve erteleyen özelliklerine duyulan tepki doğru bir tepki idi. Yanlış olan kurum olarak orduya ya da devlete duyulan tepki idi. Gelişen tartışmalarla bunlar birbirlerinden ayırt edilmiştir. Türkiye siyasal kültüründe askeri-bürokratik seçkinciliğin baskınlığı sivil toplum sorgulamasının ana hedefi haline gelmeliydi; öyle de oldu. Yapılan harcamaların savunma, asayiş, olağanüstü hal, sıkıyönetim alanından bir nebze olsun uzaklaşması bu hareketlenmenin sonucudur. Cumhuriyet tarihinde ilk kez eğitim bütçesi askeri bütçenin bir puan önündedir (% 9.7 eğitim, % 8.7 savunma -2004 bütçesi).

1980–1983 yılları arasında süren ara rejim dönemi demokratik bir toplumun oluşturulması ve devlet-sivil toplum ilişkileri açısından son derece önemli olan yasal düzenlemeleri 1982 Anayasasının kabulünden sonra yaptı. Ancak, bu yasalarda sivil toplumun sağlıklı bir biçimde gelişmesini engelleyecek birçok anti-demokratik öğe de bulunmaktaydı.

1980-1983 ara rejimin arkasından yaşanan dönem Türkiye'de sivil toplum hareketleri için son derece belirleyici oldu. Bunun nedenlerinden birincisi sivil haklar ve demokratikleşme taleplerinin son derece kuvvetli bir biçimde ortaya çıkmasıydı. Bu durum **küreselleşme**yle ve Türkiye'nin **Avrupa Birliği** perspektifiyle ilgili olduğu kadar, özellikle 1980ler sonrasında güçlü devlet geleneğinin yaşadığı **meşruiyet krizi** ile de ilgilidir. İkinci neden ise, süregelen modernite anlayışından başka **alternatif modernite anlayışları**nın görülmeye başlamasıydı. Yani, bu dönemde artık laik-rasyonel modernitenin tek anlayış olmadığı vurgusu yapılmaya başlandı. Bu vurguda yeni aktörlerin, yeni ekonomik bakışların önemli etkisi oldu. Ancak, asıl belirleyicilerden biri İslamcı söylemin hem siyasal aktörlük hem de bir kimlik sıfatıyla ortaya çıkmasıydı.[39]

Bu dönemin genel özelliklerinden bir diğeri de, sivil toplumla ilgili olarak uluslararası alanda yaşanan gelişmelerdir. Yukarıda sözü edildiği gibi, küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte, daha önce değinilen hükümet dışı örgütler yani ulus-aşırı özelliklere

---

[39] Bu konuda detaylı bilgi için bkz., Fuat Keyman ve Ahmet İçduygu, "Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey: Actors, Boundaries and Discourses", *Citizenship Studies*, Cilt. 7, Sayı. 2, 2003, ss. 222-223.

sahip olan sivil toplum örgütlenmelerinin sayısı hızla arttı. Küreselleşmenin etkisiyle oluşan bu uluslararası gelişmeler Türkiye'deki demokratikleşme tartışmalarına getirdiği dinamizm yanında, somut sorun ve politika alanlarında faaliyet gösteren aracı kurumların / sivil toplum örgütlerinin ortaya çıkmasında hızlandırıcı ve kolaylaştırıcı olmuştur.

KA-DER,[40] Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı, Türk Kadınlar Birliği, Kadın Haklarını Araştırma ve Geliştirme Derneği, Emekçi Kadınlar Derneği, Kadın İşgücünü Geliştirme Derneği gibi kadın sivil toplum örgütleri ile,[41] Doğal Hayatı Koruma Derneği, Türkiye Çevre Vakfı, TEMA, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, İnsan Hakları Derneği, Helsinki Yurttaşlar Derneği bunlardan bazılarıdır. Ayrıca, bunlar yanında sivil toplumun yerel özellik taşıyan faaliyet alanı olarak Ağustos 1999 Marmara Depremi'nin yarattığı çeşitli sorunlara çözüm üretilmesi çabaları da etkin bir diğer örneği oluşturmaktadır. Bu oluşumların faaliyetlerine verilen uluslararası sivil toplum desteği de günümüzde artık Türkiye'deki sivil toplum yapılanmalarının uluslararası sivil toplumla hızlı ve etkin organik bağlar kurmaktaki başarısını göstermektedir. Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde, deprem sonrası sivil toplum faaliyetleri Türkiye'de sivil toplum etkinliğinin geldiği noktayı göstermesi açısından son derece önemlidir.

Deprem aynı zamanda, bir sivil toplum yapılanması olan medyanın pozitif etkisinin de ortaya çıktığı bir olgu olmuştur. Medya hem deprem sonrası oluşan sorunların pratik biçimde giderilmesinde, hem de daha ağır bir sistemsel sorun olan siyasal çürümüşlüğün depremin yarattığı sorunlar üzerindeki etkisine dikkatlerin çekilmesinde çok yararlı olmuştur.[42] Medyanın bu pozitif etkisi 2000lerin başında Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin yumuşamasında ve normalleşme sürecine girmesinde de hissedildi. Ancak, medya her zaman bu tür pozitif etkiler üretmez. Medyanın dezenformasyon (yanlış, eksik ve yönlendirici bilgilendirme) ve katılımı bozma gibi negatif özellikleri de bulunmaktadır. Bunun düzeyi, kendilerini konumlandırdıkları nokta, iktidarla olan çıkar

---

[40] KA-DER'in diğer kadın derneklerinden en önemli farkı faaliyetlerinin merkezine kadın adayların siyasete katılımını koyması ve bütün partilere eşit mesafede durmasıdır.

[41] Özellikle 1980 sonrası kadın hareketinin kurumsallaşması konusunda kapsamlı bir çalışma için bkz., Sevgi Uçan Çubukçu, "1980 Sonrası Kadın Hareketi: Ataerkilliğe Karşı Meydan Okuma", Fatmagül Berktay (der.), *Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar* içinde, İstanbul: KA-DER Yayınları, 2004, ss. 55-73.

[42] Bu konuda kapsamlı bir çalışma için bkz., Rita Jalali, "Civil Society and the State: Turkey after the Earthquake", *Disasters*, Cilt. 26, Sayı. 2, 2002, ss. 120-139.

ilişkileri, ideolojik yaklaşımları, toplum kesimleri ile ilişkileri gibi etmenler tarafından belirlenir. Gerek sivil toplum örgütlenmeleri ve iletişimi gerekse medya uluslararası alanda / komşuluk alanında ne denli güçlü birer siyasal aktör olduklarını deprem sonrası Yunanistan-Türkiye dayanışmasında göstermiş oldular.

Sivil toplumun bu sorun alanlarındaki faaliyetleri yalnızca örgütlerle sınırlı kalmamaktadır. Aynı zamanda, sivil inisiyatifler, platformlar, gevşek ve geçici örgütlenmeler de aktif olarak faaliyet göstermektedirler. Bu tür yapılanmalara özellikle 1990'lardan itibaren sıkça rastlanmaktadır. Gevşek ve geçici olmak yanında, daha çok belirli bir soruna yönelik olarak ortaya çıkan bu yapılanmanın en etkin örneklerini Bergama köylülerinin bölgedeki altın madeninin yaratacağı çevresel etkilere karşı oluşturduğu inisiyatif ve savaş karşıtı platform oluşturmaktadır. Her iki örnek de en acil çözüm bekleyen sorunlardır. Birincisi, canlıların ekolojik açıdan kaliteli ve yeterli bir çevrede yaşamasıyla ilgilidir. İkincisi de, askeri harcamalara ve militarizme duyulan tepki ile ilgilidir. Bu tepki tamamen adaletsiz harcamalara dikkat çeker.

Kadın hareketi 1980 sonrası dönemde sivil toplum içindeki en önemli oluşumlardan biri oldu. Dernekler ve diğer aracı kurumlar, yayınlar, bilgilendirme çalışmaları, eylemler ve diğer politika üretme yöntemleriyle kadın sorunları artık geri dönüşü olmayacak bir şekilde kamusal alanın gündemine taşındı. Bu sorunlar içerisinde, kadınların erkek-egemen siyasete katılımının ve onu dönüştürmesinin önündeki engeller, aile içi şiddet, dayak, cinsel taciz, ailedeki eşitsiz işbölümü ve iktidar ilişkileri, namus cinayetleri gibi konular bulunmaktadır. Kadın hareketi ile ilgili aracı kurum / sivil toplum örgütleri artık siyasal partileri, siyasal iktidar odaklarını ve oluşturdukları politikaları etkileyecek güçtedir.

Türkiye'de Sivil Toplumun Sorunları

Ancak, sözü edilen olumlu gelişmeler yanında, siyasal sistemden ve kültürden kaynaklanan bazı temel sorunlar da bulunmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Türkiye'de seçkinci yapı ve pederşahi ilişkilerin yoğun bir biçimde devam etmesi sivil toplum örgütlerinin gelişimini zorlaştırmakta; ayrıca zaman zaman sivil toplum örgütlerinde katılımcılığı özendirmek yerine sınırlayıcı ve dikte edici bir özelliğin oluşmasına yol açmaktadır. Bunun yanında, Türkiye'deki korporatist yapının da etkisiyle bazı aracı kurumlar / sivil toplum örgütleri iktidardaki aktör gibi davranmakta, bu da işlevlerini gereken biçimde yerine getirememelerine ve sistemi sürdürme işlevlerinin

sistemi dönüştürme işlevlerine ağır basmasına yol açmaktadır. Bu duruma verilebilecek örneklerden biri de işçi sendikalarıdır. Bu aracı kurumlar temsil ettikleri kitlelere karşı kamusal alanın yetkilerini sınırlandırmaya çalışmakta ve bunda az ya da çok başarılı da olmaktadır. Ancak, varolan korporatist yapı sendikaların bu işlevini etkin olarak yerine getirmesini önlemekte, korporatizmin doğası gereği kendilerini iktidar odakları içinde algılayan bazı sendikalar zaman zaman hükümetin yararını daha üstte tutarak üyelerinin çıkarlarını tam olarak savunamamakta ve isteklerini yeteri kadar dile getirememektedir. Sendikaların etkinliğinin azalmasında mutlaka uluslararası ve ulusal neo-liberal politikaların etkisi bulunmaktadır. Ancak, burada özellikle vurgulanmak istenen korporatist yapı ile Osmanlı'dan beri süregelen seçkinci ve otoriter siyasal kültürün birleşmesi sonucunda ortaya çıkan durumdur.

Bir başka sorun alanı ise, siyasal kültürün ve sistemin de etkisiyle özellikle derneklerle ilgili yasal düzenlemeler ve uygulamaların niteliği ve bunun yarattığı sorunlardır. Bu aracı kurumların / sivil toplum örgütlerinin devletin önleyici engelleyici derecede denetimi altında olması devletten bağımsızlık ilkesi açısından sakıncalıdır. Kuvvetler ayrılığı konusunda da görüleceği gibi, çeşitli siyasal aktörlerin ve kurumların birbirlerini karşılıklılık ilkesi içinde denetleme geleneği yerleşmemiştir. Ancak, son dönemlerde derneklerle ilgili yasal düzenlemeler konusunda bazı olumlu gelişmeler de yaşanmıştır. 4 Kasım 2004 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen 5253 sayılı Dernekler Kanunu ile çeşitli değişiklikler yapılmış; Yeni Medeni Kanun'un dernekler ve vakıfları düzenleyen 60 maddesi (56-117 maddeleri) ile Dernekler Kanunu birbirine uyumlu hale getirilmiştir.

Birkaç örnek vermek gerekirse, yeni kanunda dernek kurabileceklerin 18 yaşını doldurması koşulu kaldırılmış; 15 yaşını bitirmiş şahısların yasal temsilcilerinin yazılı izni ile dernek kurabilecekleri ve derneklere üye olabilecekleri belirtilmiştir. Bundan başka, yeni kanuna göre, derneklerin tüzel kişilik taşıyan şubelerden başka, tüzel kişilik taşımayan ve alt yönetim organları bulunmayan temsilcilikler açması da olanaklı kılınmıştır. Derneklerin kurulması, çalışmalarını sürdürmesi ve denetlenmesiyle ilgili bürokratik işlemler azaltılmış; dernek genel kurulları ve seçimleri ile ilgili yeni düzenlemeler getirilmiştir. Örneğin, dernek genel kurul toplantılarına hükümet komiseri katılması yolundaki uygulama sona erdirilmiştir. Oy kullanma ve karar alma yöntemleri ile ilgili esaslar artık dernek tüzüklerinde düzenlenecektir.

Yine, yeni kanuna göre, dernekler izne bağlı olmaksızın uluslararası faaliyette bulunabilecekler; yurtdışı kurum ve kuruluşlardan ayni ve nakdi yardım alabileceklerdir. Ancak, bu durumu düzenleyen 21. madde ile derneklerin siyasal partilerden, sendikalardan ve meslek kuruluşlarından yardım alabilmesini ve yardım etmesini düzenleyen 10. madde çokça tartışma yaratan maddelerdir. Yeni Dernekler Kanunu'nun TBMM'de 17 Temmuz 2004 kabul edilmesinden sonra, Cumhurbaşkanı bu iki maddenin bir kez daha görüşülmesi için Kanunu TBMM'ye geri gönderdi. TBMM de söz konusu maddelerde herhangi bir değişiklik yapmadan Dernekler Kanunu'nu ikinci kez olduğu gibi kabul etti. Bunun üzerine, Cumhurbaşkanı 10. ve 21. maddelerin iptali istemiyle Anayasa Mahkemesi'nde dava açmıştır. Cumhurbaşkanı'nın gerekçesi Anayasanın 69. maddesinin 10. fıkrasına dayanmaktadır. Bu fıkra yabancı devlet, kurum ve kuruluşlardan yardım alan siyasal partilerin kapatılmasını öngörmektedir. Cumhurbaşkanı derneklerin yurtdışından yardım alabileceğini ve bu yardımları "dernek yardımı" adı altında siyasal partilere dolaylı olarak aktarabileceğini; böylece, Anayasanın 69. maddesinin 10. fıkrası ile düzenlenen yasağın dolaylı yoldan aşılacağını belirtmekte; 10. maddenin birinci fıkrası ile 21. maddenin ilgili Anayasa maddesiyle bağdaşmadığını savunmaktadır. Hükümet ise, söz konusu maddelerde değişiklik yapmama gerekçesini çeşitli nedenlere dayandırmaktadır. Bunlardan en önemlisi, söz konusu düzenlemelerin yeni olmayıp, eski kanunun 60. ve 61. maddelerinde de varolduğu ve o dönemde derneklerin böyle bir anayasal yasağı aşma yönünde davranmadıkları konusundaki görüştür. Anayasa Mahkemesi 1 Aralık 2004 tarihinde kararını açıklamış; 10. maddenin birinci fıkrasının siyasal partiler yönünden yürürlüğünün durdurulmasına; 10. maddenin birinci fıkrasının kalan bölümü ve 21. maddenin yürürlüklerinin durdurulmasının reddine karar vermiştir.

Siyasal kültür ile coğrafya arasındaki ilişki yalnızca devlet-sivil toplum ilişkilerini değil, aynı zamanda sivil toplum içinde yer alan bireylerin davranış kalıplarını da belirler. Ülkedeki hakim Doğulu kültür yapısı Batılı anlamda bir sivil toplumun ortaya çıkışını zorlaştırmaktadır. Örneğin, 1980 sonrası dönemde, günümüze değin 61.000 dolayında aracı kurum / sivil toplum örgütü kurulmuştur. İlk bakışta, bu sayı çok görünse de, bu örgütlere halk katılımı yetersiz düzeydedir. Bu da Batılı ve Doğulu sivil toplum modelleri arasındaki farklılığın bir göstergesidir. Batılı sivil toplum bireylerin resmi ve örgütlü

ilişkiler kurduğu bir taban üzerine oturur. Oysa, Doğulu toplumlarda çoğunlukla aşiret türü bağlılıklar, sorgusuz sualsiz güven ve gevşek ilişkiler geçerlidir.[43]

Son olarak, özellikle baskı ve çıkar üzerinden örgütlenen aracı kurumların kendi dinamikleri üzerinde durmak gerekmektedir. Devlet karşısında grupların çıkarlarının korunması amacıyla yapılanan bu aracı kurumların çıkarlarının sürdürülmesinde sorun yaşadıkları durumlarda devletin yardımını talep ettikleri görülmektedir. Bu durumun örneklerinden birini TÜSİAD'ın söylemleri oluşturmuştur. Doğası gereği devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkan bu aracı kurum, Avrupa Birliği ile Türkiye arasında 1995 yılında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması'nın ardından, temsil ettiği sanayi kesimlerini korumak amacıyla, devlete en radikal korumacı ekonomik önlemleri tedbirleri almasını önermiştir.[44]

İşte bu noktada da çoğul çıkarların çoğul ifadesi, çoğul örgütlenmesi önem kazanır. Siyasal aktörler arasında kuvvetler ayrılığına inanmak onların çoğul olarak serbestçe varolmalarının koşullarını yaratmaktan geçer. Demokratik devlet toplum hareketliliğini yaşatan devlettir ve amaç tepe ile aşağısı arasında iletişimi siyasal iradeler çokluğuyla yaşatabilmektir.

---

[43] Bkz., Sefa Şimşek, "The Transformation of Civil Society in Turkey: From Quantity to Quality", *Turkish Studies*, Cilt. 5, Sayı. 3, Güz 2004, ss. 48-49.

[44] TÜSİAD ve diğer işadamları örgütlerinin kimlikleri ve genel yaklaşımları hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz., Ziya Öniş ve Umut Türem, "Business, Globalization and Democracy: A Comparative Analysis of Turkish Business Associations", *Turkish Studies*, Cilt. 2, Sayı. 2, Güz 2001, ss. 94-120.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SEÇİM DENEYİMLERİ

Siyasal toplumsallaşmanın en önemli alanlarından biri de seçim dönemleridir. Seçim dönemlerinde şu veya bu şekilde her yetişkin vatandaş katılımın önemini kavrar. Yani yakın gelecekteki bazı siyasal işler üzerinde bir etkisi olabileceğini hisseder. Aynı dönemde ideolojiler, sağ sol yelpaze hakkında da bir fikir edinir. Demokrasi propagandasının en etkin olabileceği dönemler seçim dönemleridir.

Aslında seçme ve seçilme hakları siyasete katılma haklarıdır. Seçme hakkı ***bireysel*** *ve* ***serbest*** *olarak kullanılır; aynı zamanda* ***eşit*** *ve* ***gizli*** *bir haktır. Seçme ve seçilme haklarını varolan sistem çerçevesinde iyi bir biçimde bilinçle kullanmak isteyen vatandaşlar aksaklıkları, eksiklikleri ve demokrasinin ne anlama gelmesi gerektiğini daha açık görür. Seçim dönemleri* ***siyasal bilincin yükseldiği*** *dönemlerdir. Çünkü seçmek bilinci farklılığın yaşatılması bilincini de geliştirir. Farklı ideoloji ve programlar olmasa insanlar siyasal anlamda seçme eylemini gerçekleştiremezler.*

Bu bölümde, demokrasi ile seçimler arasındaki ilişkiyi ve en çok kullanılan seçim sistemlerini inceleyeceğiz. Daha sonra, Türkiye'de seçimlerin tarihçesinden ve ülkedeki seçimlerin yasal çerçevesini oluşturan seçim yasalarından söz edeceğiz. Son olarak da, seçim sistemleri tercihleri ile ilgili tartışmaları ele alıp, seçimlere kadınların katılımı ile ilgili olarak ülkedeki görüntüyü aktaracağız.

Demokrasi ve Seçim

Seçimler demokratik bir siyasal sistemin olmazsa olmaz şartıdır. Daha önce değinildiği gibi, demokratik sistemlerde siyasal partiler savundukları programları ve uygulamak istedikleri politikaları yaşama geçirmek amacıyla iktidar olmak için birbirleriyle yarışır. Bu yarışı kazanmak demek seçimleri kazanmak demektir.

Siyasal temsil modern demokratik rejimlerin en önemli niteliğidir. Yani, halk sahip olduğu egemenliği temsilcileri aracılığıyla kullanılır. Seçimler bu anlamda siyasal temsili gerçekleştirmenin ve böylece siyasal otoritenin meşruiyetini, yani kabul edilirliğini ve

yasallığını sağlamasının temelidir. Çok partili demokratik sistemlerde genel seçimlerin amacı belirli bir süre için hangi siyasal partinin iktidar olacağını ve iktidar olan siyasal partiyi hangi partilerin muhalefet olarak denetleyeceğini belirlemektir.

Günümüzde oy vermenin iki ilkesi bulunmaktadır. Bunlar **genellik** ve **eşitlik** ilkeleridir. Bu ilkelerin yaşama geçmesi siyasal sistemlerin demokratikleşmesiyle birlikte olmuştur. Çünkü, demokratikleşmeyle birlikte sınırlı oydan genel oya doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. Daha önceleri cinsiyet, servet sahibi olma ya da vergi verme gibi etmenler dikkate alınarak verilen oy hakkı artık her bireyin eşit biçimde kullandığı bir haktır.

Demokratik siyasal sistemlerde seçimlerin böylesine önem taşıması seçim sistemlerinin de sürekli tartışılmasına yol açar. Çünkü, demokratik siyasal sistemlerde doğru seçim sisteminin belirlenmesi sistemin sağlıklı bir biçimde işlemesi açısından yaşamsal önem taşır. Uygun olmayan bir seçim sisteminin tercih edilmesi ise varolan siyasal sorunların ve temsil sorunlarının daha da ağırlaşmasına neden olabilir.

Seçim Sistemleri

Seçim sistemlerinin temel işlevi Meclisteki sandalyeleri elde ettikleri oy miktarına göre siyasal partiler arasında dağıtmaktır. Seçim sistemlerinin türü ve bunun kuralları da sözü edilen dağıtım işleminin nasıl gerçekleştirileceğini belirler. Bir seçim sisteminin taşıması gereken iki ilke bulunur. Birincisi, bir seçim sisteminin ülkeyi istikrar içinde yönetecek bir iktidar ortaya çıkarması ile ilgili ilkedir. Bu **yönetimde istikrar** ilkesi olarak adlandırılır Bir seçim sisteminin ikinci ilkesi de temsilde adaleti sağlamak, diğer bir deyişle, seçmenlerin görüşlerinin seçtikleri siyasal partiler aracılığıyla Mecliste adil bir biçimde temsil edilebilmesini sağlamaktır. Bu ilke de **temsilde adalet** ilkesi olarak adlandırılır. Bu ilkeler birbirlerinin **tersi** olan ilkelerdir ve zıt yönde işlerlik kazanırlar. İyi bir seçim sisteminin bu iki ilkeyi, o siyasal sistemin özgün koşullarına göre, **dengeli** bir biçimde biraraya getirmesi gerekmektedir. Eğer dengeli bir durum oluşturulamazsa, örneğin, yönetimde istikrar ilkesi ön plana çıkarılırsa, bu sefer temsilde adalet zayıflar ve seçmenlerin önemli bir kesimini temsil eden siyasal partiler Meclis dışında kalır. Diğer taraftan, temsilde tam adalet sağlanır, bütün siyasal partiler Meclise girerse, o zaman da yönetimde istikrar zayıflar ve güçsüz iktidarlar ortaya çıkar.

Seçim sistemi düzenlenirken ele alınması gereken temel soru ne ölçüde adaletli bir temsilin sağlanmak istendiğidir. Böylece bir seçim sistemi ***temsilde adaletin düzeyi*** *üzerinden yönetimde* ***istikrarın düzeyi****ni de belirlemeye çalışır. Dolayısıyla, her iki ilkenin zıt doğaları açısından değerlendirildiğinde, ideal bir seçim sistemi yoktur, bütün seçim sistemleri kusurludur. Önemli olan bu iki zıt ilke arasında bir denge oluşturmak; en az sakıncayı yaratacak seçim sistemini belirlemektir.*

Seçim sistemlerini öncelikle iki ana başlık altında toplamak gerekir. Birincisi, çoğunluğun temsil edilmesine yönelik olan **çoğunluk sistemleri**; ikincisi de, toplumdaki siyasal eğilimlerin orantılı bir şekilde Meclise yansıtılmasını amaçlayan **nispi temsil sistemleri**dir. Zaman zaman bu iki sistemin değişik biçimlerde biraraya getirilmesiyle oluşturulan karma sistemler de görülür.

Çoğunluk Sistemleri

Çoğunluk sistemleri bir seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısına göre **dar bölge** ya da **geniş bölgeli** çoğunluk sistemi olarak ikiye ayrılır. Bir seçim çevresinden yalnızca bir milletvekili seçiliyorsa dar bölge çoğunluk sistemi söz konusudur. Dolayısıyla, bu sistemde, Mecliste kaç milletvekili bulunuyorsa ülke de aynı sayıda seçim bölgesine bölünür. Bir seçim çevresinden birden çok milletvekili seçilmesi durumunda ise geniş bölgeli çoğunluk sistemi görülür. Bu sistem **liste usulü çoğunluk sistemi** olarak da adlandırılır; çünkü, birden çok milletvekilini seçebilmek için seçmenlere bir liste sunulmaktadır.

Çoğunluk sistemleri, ayrıca seçim aşamalarına göre de ikiye ayrılmaktadır. Eğer, seçim **tek aşama**da tamamlanıyor ve **basit** çoğunlukla kazanılıyorsa, bu tür sistemlere **tek turlu** çoğunluk sistemi adı verilmektedir. Ancak, seçim iki turda yapılıyorsa, bu sistem **iki turlu** çoğunluk sistemi olarak adlandırılmaktadır. Bu sistemde, birinci turda **nitelikli** çoğunluk aranır. Eğer nitelikli çoğunluk sağlanamazsa, en çok oyu alan iki adayın katıldığı ikinci tur yapılarak seçimin sonucu belli olur. Diğer bir deyişle, bu sistemde seçmene iki ayrı soru sorulur: Birinci turda: "en çok tercih ettiğiniz parti/aday hangisidir?". İkinci turda da: "Elemek istediğiniz parti/aday hangisidir?".[45]

---

[45] Tuncay Önder, "Seçim Sistemleri", Mümtaz'er Türköne, *Siyaset* içinde, İstanbul: Lotus, 2003, s. 297.

Dar bölge tek turlu çoğunluk sistemi yönetimde istikrar ilkesi açısından olumlu sonuçlar veren, ancak temsilde adalet ilkesi açısından çok başarılı olmayan bir sistemdir. Bu seçim sisteminin önemli bir sonucu da iki partili siyasal sistemi özendirmesidir. Çünkü, bu tür sistemlerde üçüncü parti ulusal oyların kayda değer bir bölümünü elde etse de, bir seçim bölgesinde birinci parti olmadığı sürece milletvekili çıkaramamaktadır. Örnek verecek olursak, 2001 İngiltere genel seçimlerinde Charles Kennedy liderliğindeki Liberal Demokratlar ulusal oyların % 18.3'ünü aldığı halde 52 milletvekili çıkarmışlardır. İngiliz Avam Kamarasındaki (Meclis) toplam milletvekili sayısının 659 olduğu düşünülürse, Liberal Demokrat milletvekillerinin toplam milletvekillerine oranının yaklaşık % 8 oldğu görülür. Bu sorun çoğunluk sisteminin genel bir sorunudur. Örneğin, Türkiye'de 1954 seçimlerinde geniş bölgeli yani liste usulü çoğunluk sisteminin uygulanması nedeniyle, Demokrat Parti oyların % 56.6'sını alıp milletvekillerinin % 93.2'sini kazanırken, % 34.8 oy alan CHP sandalye sayısının ancak % 5.7'sini kazanabilmiştir.

Nispi Temsil Sistemleri

Nispi temsil sistemi çoğunluk sisteminin sakıncalarını önlemek için oluşturulan bir seçim sistemidir. Temel amacı da, sözü edildiği gibi, partilere aldıkları oylarla orantılı olarak temsil yetkisi vermektir. Bu seçim sistemi temsilde adalet ilkesini ön planda tutar. Genellikle, bir seçim çevresinden birden çok temsilci seçilir; bu yüzden listeli seçimler biçiminde yürütülür.

Nispi temsil sistemleri iki ana gruba ayrılır. Birincisi, **seçim sayısı ve bakiye (artık) oy** temeline dayanan nispi temsil sistemi; ikincisi de, **seçim sayısına dayanmayan ve bakiye oy bırakmayan** nispi temsil sistemidir.[46]

Birinci tür nispi temsil sisteminde, seçim sayısı bir seçim çevresindeki geçerli oyların o çevreden seçilecek milletvekili sayısına bölünmesiyle bulunur. Bakiye ise şu demektir: Bir partinin kazanacağı milletvekili sayısı, partinin aldığı oy miktarının seçim sayısına bölünmesiyle hesaplanır. Ancak, çok büyük bir tesadüf olmadıkça partilerin elde ettikleri oylar seçim sayısının tam katları olamaz. Oylar bakiye, yani artıklar verir. İşte, seçim sayısı ve bakiye oy esasına dayanan nispi temsil sistemi bu artan oyların nasıl değerlendirileceğiyle ilgili bir sistemdir. Bu sistemde üç yöntem kullanılır: **1) En yüksek**

---

[46] Bu sistemler hakkında detaylı bilgi için bkz. Önder, *a.g.y.*, ss. 298-302.

bakiye yöntemi: Artık oylar nedeniyle dağıtılamayan milletvekillikleri bu oyların büyüklük sırasına göre partilere verilir. Bu yöntem küçük partilere avantaj sağlar. Özellikle seçim sayısına ulaşamadığı için milletvekili çıkaramayan küçük partiler ve bağımsızlar bundan yararlanabilirler. Çünkü, aldıkları toplam oy, seçim sayısına ulaşamadığı için, artık oy gibi değerlendirileceğinden, eğer artık oy sayısı seçim sayısına çok yakınsa, bunun sayesinde milletvekilliği kazanabilir. **2) En büyük ortalama yöntemi:** Bu yöntemde, artık oylar nedeniyle dağıtılamayan milletvekilliklerinin partilere verilmesi daha karmaşık bir işlem gerektirir. Partilerin aldığı oy miktarı ve kazandıkları milletvekili sayılarına göre en yüksek ortalama bulunur. En yüksek ortalamaya sahip olan parti boştaki milletvekilliğini kazanır. Eğer boştaki milletvekilliği birden fazla ise, bu yöntem tekrarlanır. Bu yöntem birincisinin tersine büyük partilere avantaj sağlar. **3) Milli bakiye yöntemi:** Bu yöntemde, artık oylar ülke bazında toplanır. Seçim sayısı da ülke bazında belirlenir. Daha sonra da ülke bazındaki artık oylar ülke seçim sayısına bölünerek boştaki milletvekillikleri partiler arasında dağıtılır. Bu yöntem, bir anlamda en yüksek bakiye yönteminin ülke bazındaki türüdür. Küçük partiler açısından en avantajlı yöntemdir, çünkü her seçim çevresindeki küçük miktarlardaki oylar bir yerde toplanır.

İkinci tür nispi temsil sistemi daha basit bir sistemdir. Çünkü, seçim sayısı hesabı gerektirmemekte ve artık oy bırakmamaktadır. Bu sistemin en çok bilinen ve kullanılan örneği d'Hondt yöntemidir. Bu yöntem artık oy bırakmayan basit bir hesaplamaya dayanır. Her partinin aldığı oy miktarı sırasıyla 1'e, 2'ye, 3'e, 4'e.... bölünür. Bu işlem o seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar sürdürülür. Daha sonra elde edilen paylar partiler arasında fark gözetmeden büyükten küçüğe doğru sıralanır ve milletvekillikleri bu paylara göre partilere dağıtılır. Örnek vermek gerekirse; bir seçim çevresinde, A partisi 100.000, B Partisi 80.000, C Partisi de 60.000 oy alsın ve bu seçim çevresinden de 5 milletvekili çıkarılacak olsun. D'Hondt yöntemi kullanılarak partilerin çıkaracakları milletvekilliklerinin sayısı şu şekilde hesaplanacaktır:

	1. Milletvekili	**2. Milletvekili**	**3. Milletvekili**	**4. Milletvekili**	**5. Milletvekili**
A Partisi	100.000	50.000	33.333	25.000	20.000
B Partisi	80.000	40.000	26.666	20.000	16.000
C Partisi	60.000	30.000	20.000	15.000	12.000

Kazanılacak Milletvekillikleri: 1. Milletvekili: A Partisi (100.000); 2. Milletvekili: B Partisi (80.000); 3. Milletvekili: C Partisi (60.000); 4. Milletvekili: A Partisi (50.000); 5. Milletvekili: B Partisi (40.000) olacaktır. Diğer bir deyişle, A Partisi 2 milletvekili; B

Partisi 2 milletvekili ve C Partisi de 1 milletvekili çıkaracaktır. Dikkat edilirse, bu hesaplama da herhangi bir baraj yoktur. Dolayısıyla, partilerin aldıkları oy oranları milletvekili sayılarına doğrudan yansımıştır. Oysa, d'Hondt sistemi çevre ya da ülke barajlı olarak uygulanabilmektedir. Bu durumda d'Hondt sistemi büyük partilere avantaj sağlar. Örneğin yukarıdaki hesaplama da C Partisi'nin seçim barajını geçemediğini varsayarsak, bu takdirde partilerin çıkaracakları milletvekilliği sayısı A Partisi 3 milletvekili; B Partisi 2 milletvekili olacaktır. Oysa, C Partisi 60.000 oy almıştı ve bu sayı A Partisinin aldığı oyların % 60'ına denkti. Bu durum, temsilde adalet açısından seçim barajının sakıncalarını göstermektedir.

Örneğin, Türkiye'de 2002 seçimlerinde uygulanan % 10 seçim barajı dolayısıyla, az oy alan partiler bir tarafa, % 5 ile % 10 arasında oy alan altı partinin milletvekili çıkaramadığı bilinmektedir. Sözü edilen altı partinin toplam oy oranı % 36.4'tür. % 1 ile % 5 arasında oy alan partileri de eklediğimizde, bu oran % 41.2'ye ulaşmaktadır. 2002 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan AKP ise % 34.3 oy almış; bu oy oranı ile de Mecliste ezici bir üstünlük sağlamıştır. Bu durum iki temel sonuç ortaya çıkarmaktadır. Birincisi, seçmenlerin yarıya yakınının görüşleri Meclis'te temsil edilememiştir. İkincisi, % 34.3 oy alan birinci parti AKP Meclisteki sandalye sayısının % 66'sına sahip olarak gücünden daha fazla bir oranda temsil edilmiştir. 2002 seçimlerine benzer bir durum da 1987 seçimlerinde yaşandı ve % 36.3 oy alan ANAP % 64.9 ile Mecliste temsil edildi.

1987 ve 2002 seçimleri sonuçları açısından da değerlendirildiğinde, her ne kadar iki seçim de tek parti iktidarı ortaya çıkararak yönetimde istikrar üretse de, demokratik bir siyasal sistemin yapı taşlarından olan çoğulcu düşüncenin Yasama organında temsil edilmesi açısından yeterli olamadığı belirtilmelidir. Bu durum sonucunda ortaya çıkan azınlık iktidarı aynı zamanda sözü geçen iktidarın meşruiyetinin de sorgulanmasına yol açabilir.

Özetleyecek olursak, nispi temsilin en temel yararı temsilde adaleti sağlaması ve farklı görüşlerin Mecliste yer almasını kolaylaştırmasıdır. En temel sakıncası ise, Mecliste temsil edilen parti sayısını arttırdığı için yönetimde istikrarın zayıflaması ve partilerin bölünmesini kolaylaştırmasıdır. Bu temel sakınca da, temsilde adalet aleyhine seçim barajı konularak giderilmeye çalışılmaktadır. Ancak, yüksek baraj oranları da siyasal partilerin farklı görüşleri temsil işlevini yerine getirmesini zorlaştırmaktadır.

Uygulanan seçim sistemleri açısından Türkiye'deki seçimler incelendiğinde, Osmanlı döneminde ve tek partili dönemde iki dereceli seçim sistemlerinin kullanıldığını; çok partili dönemde ise yedi ayrı seçim sisteminin denendiğini görürüz. Bu seçim sistemleri temsilde adaleti en çok öne çıkaran milli bakiye sisteminden yönetimde istikrarı öne çıkaran çoğunluk usulüne kadar geniş bir yelpazeyi içerir. Ülkede yalnızca dar bölge çoğunluk sistemi ile iki turlu çoğunluk sistemi denenmemiştir. Daha detaylı incelersek, 1946-1960 arasında uygulanan seçim sisteminin **Liste Usulü Çoğunluk Sistemi** olduğunu görürüz. 1960 sonrasında ise **Nispi Temsil Sistemi**ne geçilmiş ve günümüze değin altı değişik türü uygulanmıştır. Bunlar, seçim çevresi barajlı d'Hondt sistemi (1961), milli bakiye sistemi (1965), barajsız d'Hondt sistemi (1969, 1973, 1977), çifte barajlı d'Hondt sistemi (1983), çifte barajlı d'Hondt + kontenjan sistemi (1987, 1991) ve ülke barajlı d'Hondt sistemidir (1995, 1999, 2002).[47]

I. Meşrutiyet'ten Günümüze Seçimler

Osmanlı İmparatorluğu'nda I. Meşrutiyet Meclisi üyelerinin belirlenmesine yönelik ilk seçim 1877 yılında yapılmıştır. O tarihten günümüze değin Birinci ve İkinci Meclis üyelerinin belirlenmesi için 36 genel seçim gerçekleştirildi. Bunlardan 28'i Birinci Meclis (Meclis-i Mebusan ve Millet Meclisi), 8'i de İkinci Meclis (Cumhuriyet Senatosu) üyelerini belirlemek için yapıldı.

Çok partili yaşama geçilmesinden sonra yapılan seçimleri üç döneme ayırmak gerekir. Çünkü her bir dönem hem daha önce sözü edilen birbirinden farklı siyasal koşullar ve farklı seçim sistemleri içermiştir. Bu dönemler, 1950-1960 ile 1960-1980 yılları arasındaki dönemler ve 1980 sonrası dönemdir.

Hemen belirtmek gereklidir ki, çok partili yaşama geçtikten sonra yapılan ilk seçim 1950 seçimleri değildir. Daha önce 1946 seçimleri yapılmıştı. Ancak, bu seçimler çok partili bir siyasal sistemde olması gereken ideal yapıdan uzak bir görüntü sergilemiştir. Çünkü, seçimin yapıldığı tarihte Demokrat Parti'nin kuruluşunun üstünden yalnızca altı ay geçmişti. Parti 16 ilde seçime katılamadı. Meclisteki toplam sandalye sayısı 465 olduğu halde yalnızca 273 milletvekili adayı çıkarabildi. Hatta, Meclise girmelerinin

---

[47] Bkz., Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-1999),* Ankara: TESAV, 2002, s. 100.

garantilenmesi için, partinin kurucuları birden fazla seçim bölgesinden aday gösterildiler.[48] 1946 seçimleri günümüzdeki ilkenin tam tersine açık oy, gizli sayım esasına göre yapıldı.[49] Bütün bu etmenlerin etkisiyle CHP ezici bir çoğunlukla 1946 seçimini kazandı ve DP'nin 61 milletvekiline karşılık 397 milletvekili çıkardı.

1950'de yapılan serbest seçimlerden 1960'a kadar olan dönem Demokrat Parti'nin iktidara damgasını vurduğu dönemdir. Bu dönemde uygulanan liste usulü çoğunluk sistemi temsilde en adaletsiz sonuçları üreten bir sistem olduğu için, bu dönemde yapılan 1950, 1954 ve 1957 seçimlerindeki aşırı/eksik temsil oranları (Mecliste temsil oranı / alınan oy oranı) çok yüksektir. Yani, iktidardaki Demokrat Parti aldığı oydan çok daha yüksek oranda (aşırı temsil) Mecliste temsil edilmiştir. Diğer küçük muhalefet partilerini (CMP, KP, HP) saymazsak, ana muhalefet partisi CHP ise, aldığı oydan çok daha düşük bir oranda (eksik temsil) Mecliste yer almıştır. Aşırı/eksik temsilde tepe noktasını +36.6 ve –29.1 ile 1954 seçimleri oluşturmaktaydı. Bu dönemde uygulanan seçim sistemi sonucunda, Mecliste iktidarı denetleme işlevini yürütecek kuvvetli ve etkin bir muhalefet oluşturulamadı.

1950-1960 döneminde uygulanan seçim sisteminin doğurduğu sakıncalar ve olumsuz sonuçlar seçmenlerin Mecliste adaletli bir biçimde temsili düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, 1961 Anayasası ile başlayan dönemde nispi temsil sistemine geçildi. 1980 askeri darbesine kadar yapılan beş seçimde (1961, 1965, 1969, 1973, 1977) ortaya çıkan genel görüntü, nispi temsil sisteminin kaba hatlarla temsilde adaleti sağladığı yönündedir. Aşırı/eksik temsil oranları 1950-1960 dönemi ile karşılaştırıldığında çok daha düşük oldu. Farklı görüşlerin ve küçük partilerin yasama organı içinde temsil edilmeleri olanağı doğdu. Bu durum özellikle 1969, 1973 ve 1977 seçimleri için daha çok geçerlidir; çünkü sözü edildiği gibi, bu yıllarda yapılan seçimlerde barajsız d'Hondt sistemi kullanıldı. Böylece, örneğin 1969 seçimlerinde % 2.8 oy alan TBP (Türkiye Birlik Partisi) % 1.8 oranında Mecliste temsil edildi. Ancak, seçim sisteminin etkisiyle Mecliste oluşan bu çoğulcu ortam, çeşitli siyasal ve toplumsal olayların, hükümet krizlerinin sonucunda demokrasinin askıya alınmasıyla sonuçlandı.

---

[48] Dönemin seçim sistemine göre bir aday birden fazla ilde seçime girebiliyor ve kazandığında istediği birini tercih edebiliyordu.

[49] 1946 seçimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Ahmet Demirel, "Türkiye'de Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri", (Yayınlanmamış Monograf) ss. 1-6.

1980 askeri darbesinden sonra seçim sistemi düzenlenirken, bu defa temsilde adaletin yerini yönetimde istikrar ilkesi aldı. Bu değişiklik 1970lerde koalisyon hükümetlerinin yarattığı siyasal istikrarsızlığa ve sorunlara karşı gösterilen bir tepki olarak ortaya çıktı. Bu tepki hükümet istikrarsızlıklarının askeri darbelere neden olduğu düşüncesi ile ilişkilendiriliyordu. Yeni oluşturulan seçim sistemi ile bir siyasal model kurgulanmaktaydı. Bu model siyasal yelpazedeki sağ ve sol kanat partilerin çoğulculuğu yerine, iki büyük parti üzerine oturan bir modeldi. Böylece diğer daha sağ ve sol unsurlar bu merkez partiler içinde eritilecekti.[50]

12 Eylül rejimi sonrası yapılan 1983 seçimlerinde çifte barajlı (% 10 ülke ve seçim çevresi) nispi temsil sistemi kullanıldı. Bu sisteme, 1987 ve 1991 seçimlerinde, sırasıyla kontenjan adaylığı ve tercihli oy uygulaması da eklendi. 1995 seçimlerinden sonra da seçim çevresi barajı kaldırılarak ülke barajlı d'Hondt sisteminin uygulanması sürdürüldü. Ancak, bütün bunlara rağmen, istenen istikrar gerçekleşmedi ve 1991 seçimleri ile son 2002 seçimleri arasındaki dönemde, Türkiye koalisyonlar tarafından yönetildi. Ayrıca, uygulanan % 10 seçim barajı seçmenlerin yeteri düzeyde Mecliste temsil edilememelerine yol açtı. Diğer bir deyişle, "ülke barajı uygulaması nispi temsil sistemini kullanırken, çoğunluk sistemine benzer sonuçların ortaya çıkmasına yol açtı."[51]

Türkiye'de Seçim Yasaları

Şu çok iyi bilinen bir gerçektir ki, bir demokratik sistem üç önemli yasa üzerinde yükselir. Bunlardan birincisi Anayasadır. Diğer iki yasa ise en az Anayasa kadar önemli olan siyasal partiler yasası ve seçim yasasıdır. Bunlar "sacayağı"dır[52]. Sacayağının sendelememesi için altındaki zeminin düzgün olması ve ayaklarının denge içinde olması gerekir. Türkiye'de siyasal ve toplumsal zemin sorunlarının ortaya çıkması; çıkan sorunların hızlı bir biçimde çözülememesi sacın ayaklarıyla sürekli oynanmasına yol açmıştır. Daha önce bahsettiğimiz gibi, Anayasa ayağına çeşitli kereler "ayar" yapılmış; aynı şekilde, siyasal partiler yasası ve seçim yasası ayaklarıyla da zaman zaman oynanmıştır. Nispeten daha özgürlükçü bir anayasa olan 1961 Anayasası ile birlikte

---

[50] *Aynı yerde*, s. 34.

[51] Önder, *a.g.y.*, s. 305.

[52] Bkz., Erol Tuncer, "Siyasi Partiler ve Seçim Yasaları", *ASOMEDYA Dergisi*, Nisan 2001.

temsilde adaleti sağlamaya yönelik bir seçim sistemi, 1982 Anayasası ile birlikte de yönetimde istikrarı sağlamaya yönelik bir seçim sistemi oluşturulduğunu belirtmiştik.

Siyasal partiler ve seçim yasaları Anayasanın gerçekleştirmek istediği siyasal hedeflere, öngördüğü temsil düzeyine ve yürütme yapısına uyum sağlayacak biçimde oluşturulur.[53] Sacayaklarının dengeli olmasından kasıt budur. Yönetimde tam istikrarı hedefleyen bir Anayasanın arkasından temsilde tam adaleti hedefleyen bir seçim sistemi oluşturulamayacaktır. Aynı şekilde, görüşlerinin Mecliste temsil edilmesini isteyen küçük partiler de % 10'luk barajı benimsemeyecektir. Tekrar hatırlamak gerekirse, ideal olan zıt ilke arasında dengeli bir seçim sistemi oluşturmaktır. Bu tür bir seçim sisteminin oluşturulması için de yalnızca anayasanın hedeflerine değil, aynı zamanda değişen siyasal koşullara ve parti temsil güçlerine uygun değişiklikler yapmak gerekmektedir.

Yukarıda anlatılanlar açısından değerlendirildiğinde, özellikle çok partili sisteme geçtikten sonra seçim yasalarında sık sık değişiklikler yapılmasının ya da değişiklik talep edilmesinin birincil nedeni, anayasa yapıcıların bir önceki anayasa döneminde benimsenen seçim sistemlerin öngördükleri hedefler açısından **dengeli** ve **istenen biçimde** olmadığını düşünmeleridir. İkinci neden ise siyasal partilerin kendi dinamikleriyle ilgilidir. Her siyasal parti seçim sistemine kendi seçmenlerinin en üst düzeyde temsil edilebilmesi ve aldığı oyun oranının olabilecek en fazla milletvekilini çıkarabilmesi açısından bakar. Örneğin, günümüzde uygulanan seçim sistemi açısından bakarsak, % 6 oranında oy potansiyeli olan bir parti % 10 seçim barajının örneğin % 5'e ya da % 3 oranında oy potansiyeli olan bir parti de barajın % 2'ye düşürülmesini isteyecektir.

Kaldı ki, ideal bir seçim sistemi de yönetimde istikrarı bozmadan olabilecek en geniş temsili sağlayan sistemdir. İşte, seçim yasalarını değiştirme taleplerinin sık sık gündeme gelmesinin ana nedenlerinden biri, küçük partiler açısından bu ideal noktanın değişen siyasal ve toplumsal düşünce dinamiklerine göre sık sık kayarak bu partilerin temsil kapasitelerini etkilemesi ve bunun sonucunda yeni bir referans noktası aranmasıdır. Çoğunluğu ellerinde bulunduran partilerin seçim yasasını değiştirmek istemesinin ise son derece pratik bir nedeni vardır. Bu partiler kendi çıkarlarına yönelik değişiklikler yapmak ve böylece çoğunluğu ellerinde tutabilmek için seçim yasalarının değiştirilmesini ister.

---

[53] Seçim yasaları da Anayasayı ve yasaları yapacak ya da değiştirecek, yani öngörülen hedefleri sürdürecek ya da terkedecek olan Yasama organı üyelerinin bileşimini belirler. Yani, bu ikisi arasında iki taraflı bir ilişki söz konusudur.

1965 seçimleri öncesinde milli bakiye sistemine geçiş ve 1987 öncesinde seçim sistemine eklenen kontenjan bu durumun önemli örneklerindendir. Ancak, seçim yasası değişiklikleri her zaman hedeflenen sonuçları üretmemektedir. Örneğin, bir partinin tek başına iktidar olmasını engellemek için yapılan 1965 seçimi öncesi yasa değişiklikleri, yine de 1965 seçimlerinde AP'nin tek başına iktidar olmasını engelleyememiştir.[54]

Tarihsel açıdan değerlendirildiğinde, Osmanlı döneminde çıkarılan seçim yasası çeşitli değişiklik ve eklemelerle 1942 yılına değin yürürlükte kaldı. Bir diğer seçim yasası da 1942'de tek parti döneminde yapıldı. Cumhuriyetin kuruluşundan çok partili dönemin başlangıcına değin iki dereceli seçim sistemi uygulandı. Bu sistemde ön seçmenler ikinci seçmenleri, ikinci seçmenler de milletvekillerini seçiyordu. 1946'da çıkarılan yasa ile tek dereceli seçim sistemine geçildi. Bu tarihten sonra 1950'de çıkarılan seçim yasası serbest seçimlerin yapılmasına olanak veren ilk milletvekili seçim yasasıdır. 1950'den sonra yapılan seçim yasaları da askeri darbelerin arkasından geldi. 1960 darbesinin hemen sonrasında, 1961'de üç yasa çıkarıldı. Bunlar seçimlerin temel hükümlerini, milletvekili seçimlerini ve Senato seçimlerini düzenliyordu. Diğer yasa ise, 1980 darbesi sonrasında yapılan 1983 tarihli seçim yasasıydı. Bugüne kadar seçim yasalarında 57 kez değişiklik yapıldı; 350'nin üzerinde madde değiştirildi ya da yeniden düzenlendi. Bu değişikliklerin ve düzenlemelerin bir kısmı seçim süreci ile ilgili usulleri düzenliyordu; bir kısmı da seçim sistemleri ile ilgili değişikliklerdi.

Seçim yasalarında yapılan değişikliklerin seçim sorunlarını tek başlarına çözmeye yeterli olmadığı bilinir. Ülkedeki siyasal kültür, siyasal partilerin yapılanması ve tabii ki siyasal partiler yasasının durumu, sivil toplumun kurumsallaşma ve örgütlenme düzeyi ve siyasete yaklaşımı seçim yasasından kaynaklanan sorunların önlenmesinde ve çözümler üretilmesinde büyük rol oynar.[55] Bu nedenle, seçim sistemleri bir ülkede çıkan siyasal temsil ya da yönetimde istikrar bunalımlarının tek sorumlusu olarak değerlendirilmemelidir.

---

[54] Tuncer, *a.g.y.*, 2001.

[55] Bkz., *aynı yerde*.

Seçim Sistemi Tercihleri ve Tartışmaları

Türkiye'nin siyasal açıdan devingen bir toplum yapısına sahip olması ve bu yapıyla etkileşim içinde olan siyasal partiler sisteminin de hızlı bir şekilde değişmesi ülkedeki seçim sisteminin bu hızın gerisinde kalmasına neden olmaktadır.

Günümüzde Türkiye'de uygulanan seçim sistemi % 10 barajlı klasik d'Hondt sistemidir. Bu baraj dünyada pek rastlanmayan oranda yüksek bir barajdır. Diğer ülkelerde bu daha düşüktür. Örneğin, seçim barajı Almanya ve bazı diğer Avrupa ülkelerinde % 5, İsveç'te % 4'tür. 1995 seçimleri öncesinde yapılan son değişiklikle, Türkiye'de milletvekili sayısı 550'ye çıkarılmıştır. Daha önceden bazı adayların çoğunluk sistemiyle seçilmesine olanak tanıyan kontenjan adaylığı ve tercihli oy sistemi[56] terkedilmiştir.

Türkiye'de yeni bir seçim sistemine değişik nedenlerle gereksinim bulunmaktadır. Bu nedenlerin en önemlilerinden biri, ülkedeki siyasal yapının giderek daha çoğulcu hale gelmekte oluşudur. Bu çoğulculuğun içinde aynı zamanda parçalı bir siyasal partiler yapısı bulunmaktadır. Bu durum Türkiye'deki demokratik yapılanma açısından bir değer olarak algılanmalıdır; çünkü parçalı siyaset yapısı aynı zamanda farklı görüşlerin ve çoğulcu demokratik yapının siyaset alanında yerleşmeye başladığının da göstergesidir. 1954 seçimleri sonrasında gördüğümüz Demokrat Parti'nin ezici çoğunluğu gibi bir görüntü sonradan yerini daha dengeli ve çoğulcu bir Meclis aritmetiğine bırakmıştır. 2002 seçimleri bu duruma bir istisna gibi görünse de, sözü edildiği gibi, AKP'nin Meclisteki gücü kuvvetli bir siyasal parti olmasından daha çok 2002 seçimleri öncesindeki siyasal ve toplumsal dinamikler nedeniyle diğer partilerin oy oranlarında yaşanan keskin düşüşten ve % 10 barajlı seçim sisteminin yarattığı temsil sorunundan kaynaklanmaktadır. Barajın çok yüksek olması seçmenlerin önemli bir kesiminin Mecliste temsil edilememesine neden olmaktadır ve olmayı sürdürecektir. Örneğin, şimdiki Meclisin muhalefet partisi CHP 1999 seçimlerinde, % 8.7 oranında oy alarak Meclis dışında kalmıştır. Aynı şekilde, 1999'da koalisyon ortağı olarak siyasal iktidarı elinde tutan üç parti de 2002 seçimlerinde baraj altında kalanlardandır.

---

[56] Tercihli oy sisteminde, seçmenler siyasal parti tercihlerinin yanında, isterlerse parti listesinin altındaki adaylardan birini de tercih edebilmektedirler. Böylece, listenin aşağılarında yer alan adaylar üstlere çıkabilmekte ve seçilebilmektedir.

2002 seçimlerinde barajı geçen siyasal partilerin de durumu pek parlak sayılmaz. Birincisi, Mecliste muhalefet yapma kapasitesi açısından CHP çok güçlü durumda değildir. Ekim 2005'de meclis grubunu kuran ANAP'ın da etkili bir muhalefet yapıp yapamayacağını zaman gösterecektir. İkincisi, bu durum ilk bakışta AKP'nin işine geliyor gibi görünebilir. Ancak, AKP'nin Meclis çoğunluğundan kaynaklanan ve yönetimde istikrar oluşturmuş gibi görünen bu durum seçmen tercihlerinin neredeyse yarısının temsil edilememesi nedeniyle, aksine potansiyel bir istikrarsızlık kaynağını ve meşruiyet sorununu da içinde barındırmaktadır.

Birincisi ile bağlantılı ikinci temel neden ise, ülkedeki çoğulcu siyasal düşüncenin sağ, sol ve merkez kanatlar etrafında değil, aynı zamanda yeni etmenler çerçevesinde yeniden şekillenmekte oluşudur. Bunların içinde eskiden siyasal ve toplumsal sistem için tabu sayılan birçok aidiyet unsurları ve siyasal/toplumsal düşünceler bulunmaktadır. Siyasal yelpaze içinde yer almaya başlayan bu düşünceler ve siyasal yapılanmalar da Mecliste yer almak ve seçmenlerini temsil etmek istemektedirler.

Hal böyle olunca, seçim sisteminin değiştirilmesi konusundaki tartışmalar sürekli gündemde yer almaktadır. Bunlardan bazılarını çok kısaca incelersek, en çok yankı yaratanlardan biri Fransa'da uygulanan iki turlu seçim sistemi gibi seçim sistemi önerisi olmuştur. Bu öneri içinde, ilk turda listeli salt çoğunluk, ikinci turda nispi temsil ya da her iki turda nispi temsil isteyenler gibi değişik görüşler de bulunmaktadır. Bir başka görüş de 1995 yılında TÜSİAD'ın hazırladığı bir raporla ortaya atılmış; dar ve geniş bölge esasına göre yapılabilecek tek turlu bir "çoğunlukçu uzlaşı" yöntemi önerilmiştir. Bu yöntemde daraltılmış seçim bölgeleri esasına göre, partileri tercih sırasına göre (1., 2., 3… tercih) oy kullanma öngörülmüştür. Böylece, en çok istenen parti kadar en çok istenmeyen parti de seçilmiş olur. Bu öneriler yanında, çeşitli diğer sistemler ve karma seçim sistemleri gibi başka öneriler de değişik zamanlarda dile getirilmektedir.

Kadınlar ve Seçimler

Osmanlı döneminin tamamında, TBMM döneminde ve Cumhuriyet döneminin ilk yedi yılında seçme ve seçilme hakkı yalnızca erkeklere özgü bir hak olmuş ve kadınlar bu haktan mahrum bırakılmıştır. 1930ların başından itibaren kadınlar aşamalı olarak seçme ve seçilme hakları elde etmeye başlamıştır. İlk olarak, 1930 yılında kadınlar Belediye Meclisi üyesi seçme seçilme hakkını elde ettiler. Bunu 1933 yılında muhtar ve ihtiyar heyeti seçme

ve seçilme hakkı izledi. Kadınların milletvekili seçme seçilme hakkını elde etmesi ise ancak 1934 yılında olmuştur.

İlk defa 1935 seçimlerinde 18 kadın milletvekili Meclise seçilmiştir. O tarihten sonra yapılan seçimlerin tamamında kadın adaylar Meclise girmişlerdir. 1950 seçimleri sonrasında kurulan Meclis en az (üç); 2002 seçimleri sonrasında kurulan Meclis de en fazla (24) kadın milletvekiline sahipti. Meclisteki toplam milletvekili sayıları sürekli değiştiği için, kadın milletvekillerinin sayısı yerine, bunların erkek milletvekillerine oranı daha anlamlı bir ölçüt olacaktır. Kadın / erkek milletvekili oranları incelendiğinde, en az oranın % 0.62 ile yine 1950 seçimleri; en fazla oranın ise % 4.51 ile 1935 seçimleri sonrasında kurulan Meclislerde olduğu görülmektedir. Meclisteki kadın milletvekillerinin ortalama oranı ise % 2.02'dir. Kadınların seçme ve seçilme hakkını elde etmesinden sonra 18 genel seçim yaşanmış; bu seçimlerde toplam olarak ancak 186 kadın milletvekili Meclise girebilmiştir.[57] Oysa Meclise giren erkek milletvekili sayısı 8.580'dir. 1961-1980 yılları arasında, Cumhuriyet Senatosu'nda da yalnızca 10 kadın üye görev yapmıştır.

Aradaki farkın şaşırtıcı büyüklüğü Türkiye'de siyasal yaşama kadınların katılımının düzeyini ve erkek-egemen siyaset yapısının baskın durumunu hiçbir yoruma yer bırakmayacak biçimde net olarak göstermektedir. Ancak, diğer taraftan iyimser olmak için bazı nedenler de bulunmaktadır. Birincisi, çok partili siyasal yaşama geçildiğinden bu yana Mecliste en çok kadın milletvekili bulunan meclisler 23 ve 24 milletvekili ile 1999 ve 2002 seçimleri sonrasında kurulan meclislerdir. Bu durum önümüzdeki seçim dönemleri için umutla değerlendirilebilecek işaretler vermektedir. Birincisiyle bağlantılı ikinci neden kadınların siyasal alana ilgisinin ve yakınlığının giderek artmasıdır. Siyasal aktörler içinde, partilerde daha az olmakla beraber sivil toplum örgütleri içinde yaygın bir biçimde rol almaktadırlar. Bu açıdan baktığımızda kadınların siyasal aktörlük yolundaki hazırlıkları artarak devam etmektedir. Bu sürecin sağlıklı bir biçimde sürmesi Siyasal Partiler Yasası, Seçim Yasası ve Kadın Kotası ile doğrudan ilgilidir. Siyasal Partiler Yasası ve Seçim Yasası'nın A.B. uyum süreci çerçevesinde değiştirilmesi gündemdedir. KA-DER'in de bu konuda yasa teklifleri bulunmaktadır. Kadın kotası ise kadınların siyasal aktör olabilmelerinin önündeki engellerin aşılmasını sağlayacak en önemli araçlardandır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Türkiye'de siyaset bütün her şeyin yanında maddi kapasite

---

[57] Sözü edilen rakamlar için bkz., Tuncer, *a.g.y.*, 2002, s. 151.

işidir. Oysa, ülkemizde maddi olanakların % 85'i erkeklerin elinde toplanmıştır. Bu bile maddi olanaklara erkekler kadar rahat erişemeyen kadınların siyasete katılımı için kadın kotasının gereğini gözler önüne sermektedir.

Kadın kotasının gerekliliğini kota olmadığı zaman ortaya çıkan sonuçları değerlendirerek vurgulamak gerekir. Kadın kotası olmadığı zaman aday listelerinde kadınlar sadece son sıralara yazılıyor; kadın bilinci olmayan, erkek gibi siyaset yapma eğilimi olan kadınlardan vitrin olarak birkaç kadın aday üst sıralarda oluyor; kadın adayların seçiminde parti örgütü hiçe sayılıyor; kadın kollarının etkin olmamasına özen gösteriliyor. İşte bu ve buna benzer sorunların önlenmesi gereği kadın kotasının önemini ortaya koymaktadır.

Yapılan araştırmalar toplumun kadınların siyasal temsili konusunda olumlu baktığını ve bir zihniyet değişimi yaşandığını göstermektedir. Aynı zihniyet değişiminin erkek-egemen siyasal partilerde de yaşanması gerekmektedir. Günümüzde, dünyada 81 ülkede yerel ve ulusal meclisler için cinsiyet kotası zorunluluğu bulunmaktadır. Aynı durumun Türkiye için de geçerli olması gerekmektedir. Cinsiyet kotasının yaşama geçirilmesi için, KA-DER 2005 yılında toplumsal seferberlik ilan etmiş ve bütün aracı kurumları / sivil toplum örgütlerini bu seferberliğe katılmaya çağırmıştır.

ALTINCI BÖLÜM

YASAMA – YÜRÜTME İLİŞKİLERİ

Yasama ve Yürütme ilişkileri kuvvetler ayrılığı ilkesi üzerine kurulan ilişkilerdir. Yasama bir siyasal sistemdeki yasa yapıcı kurumu, Yürütme ise siyasal iktidarı, yani bir siyasal sistemdeki yürütme organı ya da organlarını anlatır. Örneğin, aşağıda inceleyeceğimiz gibi, Türkiye bir parlamenter demokrasidir. Bu yasa yapıcı kurumun Meclis olduğunu, Yürütmenin de Meclisten türeyen bir hükümet olduğunu gösterir. Ya Cumhurbaşkanı? Ya hükümetlerin yaptığı yasama, yani kanun hükmünde kararnameler, düzenlemeler? Demek ki, Yasama ve Yürütme hem kendine ait dinamikleri içinde barındıran hem kuvvetler ayrılığı ilkesine bağlı olan hem de diğer kuvvetlerle etkileşim içinde bulunan organlardır. Ayrı olan kuvvetler birbirleriyle ilişki içindedir. Bu ilişkinin düzeyi, dönemin siyasal dinamiklerine göre, anayasasına göre ve her iki organın o anki yapılarına göre farklılık gösterir.

Bu bölümde, yukarıdaki ana hatlardan yola çıkarak, Türkiye'de Yasama ile Yürütme arasındaki ilişkiyi inceleyeceğiz. Bu ilişkinin nasıl kurgulandığını, nasıl işlediğini ve varolan sorunları ele alacağız. Bunun için, öncelikle Yasama ile Yürütmenin doğasında varolan bir ilkeden, **kuvvetler ayrılığı** ilkesinden söz edelim.

Kuvvetler Ayrılığı

Kuvvetler ayrılığı ilkesinin temel felsefesinde **sınırlandırma** bulunmaktadır. Yani, siyasal iktidarı kullanan organların her birinin işlev ve iktidarını diğer organlar sınırlar. Kuvvetler ayrılığı ilkesi üç temel işleve ve bu işlevlerin ayrı organlar (kuvvetler) tarafından yerine getirilmesine dayanır. Bunlar **yasama**, **yürütme** ve **yargı**dır. Kuvvetler ayrılığı ilkesiyle bir organın (kuvvetin) bu üç işlevi bünyesinde toplayarak halka ait olduğu varsayılan egemenliği ele geçirmesi önlenir. Böylece, bu kuvvet yetkilerini kötüye kullanarak toplumun özgürlüğünü tehlikeye atamayacaktır.[58]

---

[58] Bkz. Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, 1982, s. 154.

Tarihsel olarak, kuvvetler ayrılığı ilkesi 17. ve 18. yüzyıllarda ortaya çıktı. Amaç mutlak erke sahip olan kralların güçlerini sınırlamaktı. Yapılmak istenen devletin yalnızca yürütme işlevini kralda bırakmak, yasama ve yargı işlevlerini onun yetkisinin dışına çıkarmaktı. Yasama seçilecek; yargı da bağımsız olacaktı. Böylece ortaya sınırlı erke sahip krallar, yani anayasal monarşiler çıkacaktı. Daha sonraları bu sınırlı erke sahip krallar da yerlerini seçilmiş yürütme organlarına bıraktılar. Böylece egemenliğin yeni sahibi olan halk tarafından seçilen, birbirini sınırlandıran, denetleyen yasama ve yürütme organları ortaya çıktı. Her ikisinden bağımsız işlev gören yargı organı da anayasanın çizdiği çerçeveye göre hem yasamayı hem de yürütmeyi denetliyordu.

Baştan çok kısaca belirtmek gerekirse, yasama organı (Meclis, Parlamento) yasa koyan, yani uyulması gereken genel kurallar koyan organdır. Bu devletin işlevleri içinde en önemlisidir. Çünkü, diğer kuvvetler yasamanın koyduğu kurallardan yararlanarak uygulamalarını yerine getirirler. Yürütme ise, yasamanın koyduğu kurallar, yani yasalar çerçevesinde devlet mekanizmasının işleyişini sağlar. Yürütme, aynı zamanda, yasamanın kendisine verdiği yetkinin düzeyine göre yasama faaliyeti de yerine getirir. Hükümetlerin yaptığı kanun hükmünde kararnameler, düzenlemeler bu faaliyete örnek olarak verilebilir. Bu tür yasama faaliyetleri Meclisin oluşturduğu genel kurallardan çok teknik boyutu olan yönetmelik, tüzük ve benzeri faaliyetlerdir. Yargı ise, hem ceza hukukunu uygular; hem de ortaya çıkan anlaşmazlıkları medeni hukuk çerçevesinde çözümler. Aynı zamanda, Anayasa Mahkemesi aracılığıyla Yasamanın çıkardığı yasaların ve Yürütmenin yasama faaliyetlerinin (kanun hükmünde kararnameler, yönetmelikler gibi) anayasaya uygunluğunu denetler; başbakanı ve bakanları yargılar. Ayrıca, Yürütmenin eylemlerinin yasalara uygunluğunu da Danıştay aracılığıyla denetler.

Türkiye'nin de içinde bulunduğu demokratik sistemlerde, kuvvetler ayrılığı ilkesinin temel girdilerinden birini oluşturduğu değişik hükümet sistemleri bulunmaktadır. Bunlar parlamenter demokrasi, başkanlık sistemi ve yarı-başkanlık sistemidir.

Kuvvetler ayrılığı aslında işlevleri farklı olan organlar arasında bir adalet sağlama mekanizmasıdır. Zirvede mutlak egemenliği önlemeye çalışan bir anayasal demokrasi modelidir. Yasama, yürütme ve yargı arasında bu kontrol mekanizması olmaz ise, kuvvetler birliği bütüncül / totaliter modellere yatkınlık yaratabilir.

Demokratik Hükümet Sistemleri

Hemen çok karıştırılan bir konuyu hatırlatmakla başlayalım: Siyasal sistemle hükümet sistemi birbirinden farklı şeyleri açıklar. Siyasal sistem varolan siyasal yapının üzerine oturduğu temel ilkeler, kurallar ve bunlar arasındaki ilişkiler ağıdır. Oysa, hükümet sistemi siyasal iktidarın yapısıyla, örgütlenmesiyle ve çalışma sistemiyle ilgilidir. Hükümet sistemleri birkaç ana sınıfa ayrılsa da, her bir sistemin yapısındaki temel bazı özelliklerinin ve sistemin işleyişinin ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği görülür. Bunun en temel nedeni ülkelerin siyasal, sosyo-ekonomik ve kültürel koşullarının birbirlerinden farklı olmasıdır. Ancak, buna rağmen genel bir sınıflandırma yapabilmek de mümkündür. Buna göre demokratik hükümet sistemleri üçe ayrılır: 1) Parlamenter Sistem; 2) Başkanlık Sistemi; ve 3) Yarı-başkanlık Sistemi.

Türkiye'nin de sahip olduğu parlamenter sistemde temel organ **Meclis**tir. Genel seçimler Meclis üyelerini, yani milletvekillerini belirlemek için yapılır. Yasama yetkisi Meclistedir. Ancak, yürütme işlevi iki ayrı organ tarafından yerine getirilir ki, bu da parlamenter sistemin başlıca özelliklerindendir. Bu organlar devlet başkanı ve bakanlar kuruludur. Parlamenter sistemlerde devlet başkanı genellikle sembolik değer taşır. Eğer devlet başkanı verasetle değil de seçimle geliyorsa, bu takdirde Meclis tarafından seçilir. Devlet başkanının yetkileri sembolik olduğu için **siyasal olarak sorumsuz**dur. Bu nedenle, güvenoyu alamayan ya da güvensizlik oyu verilen bakanlar kurulundan farklı olarak, Meclis tarafından ya da başka bir organ tarafından görevden alınamaz.

Asıl yürütme faaliyetini yerine getiren organ başbakan (hükümet başkanı) başkanlığındaki **bakanlar kurulu**dur. Başbakanın Meclisin üyesi olması gereklidir. Bakanların Meclis üyesi olması zorunlu değildir; ancak uygulamada bakanların büyük çoğunluğunun aynı zamanda milletvekili olduğunu görürüz. Bu da Meclisin yürütme ile olan yoğun ilişkisini ortaya koyar. Bu durum aynı zamanda, daha sonra inceleyeceğimiz başkanlık sistemine oranla, yasama ile yürütme arasındaki kuvvetler ayrılığı ilkesinin etkin bir biçimde uygulanmasının bozulmasına yol açar.

Diğer bir deyişle, parlamenter sistemde yasama ile yürütme organları birbirlerine karşı bir tür **bağımlılık** taşırlar. Örneğin, Türkiye'de devlet başkanını (Cumhurbaşkanı) yasama organı olan Meclis seçer. Ancak, gerekli koşullar oluştuğunda, Cumhurbaşkanı Meclis seçimlerinin yenilenmesine karar verebilir. Siyasal olarak sorumlu yürütme organı olan bakanlar kurulunun görevine başlayabilmesi için Meclisin **güvenoyu**na gereksinim

bulunmaktadır. Aynı şekilde, Meclis yürütmeyi güvensizlik oyuyla düşürebilir. Başbakan başta olmak üzere, bakanlar kurulunun diğer milletvekili üyeleri aynı zamanda Mecliste yasama faaliyetinin içinde yer alırlar.

Bu karşılıklı bağımlılık dolayısıyla, en önemli iki işlevi yerine getiren yasama ve yürütme organları eşgüdüm içinde çalışabilmeli ve sorunsuz işleyen iletişim kanallarına sahip olabilmelidir. Eşgüdümün zayıf olduğu, iletişim kanallarının yeteri kadar düzgün işlemediği durumlarda siyasal krizler kaçınılmazdır.

Parlamenter sistemlerde tek ya da çift Meclis olabilir. Bu durum sistemin genel yapısını etkilemez. Örneğin, günümüzde Türkiye'de bir Meclis (TBMM) bulunmaktadır. Ancak, 1980'den önce ikinci bir meclis olan Cumhuriyet Senatosu da bulunmaktaydı. Yine, Osmanlı döneminde de Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan olarak iki meclisli bir sistem vardı.

Yasama ile yürütme arasındaki organik bağ, aynı zamanda parlamenter sistemin en büyük sakıncasını da içinde barındırır. Hükümet genellikle Meclis çoğunluğuna sahip parti ya da partiler tarafından kurulmaktadır. Böylece, hem yasamada hem de yürütmede Meclis çoğunluğuna sahip partilerin büyük etkisi olur. Bu da yasama organının yürütme organı üzerindeki denetim etkisinin zayıflamasına, bazen de anlamını yitirmesine yol açabilir. Böylesi koşullarda, yürütme keyfi uygulamalara gidebilir ki, çok partili döneme geçildiğinden bu yana, Türkiye'de bunun örneklerine sık sık rastlanmıştır.

Başkanlık sisteminde yürütme organının başı olan başkan seçmenler tarafından doğrudan seçilir. ABD, başkanlık sisteminin en bilinen örneklerindendir. Bu sistemde devlet başkanı-hükümet başkanı ayrımı yoktur; ikisi de aynı kişidir. Başkanlık sisteminde, kuvvetler ayrılığı ilkesi çok kesin ve katı bir biçimde uygulanmaktadır. Bu yüzden, başkan yürütme işlevini sürdürebilmek için Parlamentonun güvenoyuna gereksinim duymadığı gibi, parlamenter sistemde görüldüğü üzere, yasamayı da feshedemez ve yasama organı seçimlerin yenilenmesine karar veremez. Burada başkanın tek üstünlüğü parlamentonun gönderdiği yasaları **veto etme** hakkına sahip olmasıdır. Bu veto yetkisinin düzeyi ülkeden ülkeye değişir. Örneğin, ABD'de bu yetki sınırlıyken, Latin Amerika ülkelerinde daha geniştir. Bunun dışında, yasama ve yürütme yalnızca işlevsel olarak değil organik açıdan da birbirlerinden ayrıdırlar. Başkanla birlikte diğer hükümet üyeleri de parlamento içinden çıkmazlar. Bu üyeler başkana bağlı, doğrudan ona karşı sorumlu üyelerdir. Başkan tarafından atanır ve yine başkan tarafından görevden alınırlar.

Başkanlık sisteminin en önemli avantajı istikrarın sağlanması ve sürdürülebilmesidir. Çünkü, herhangi bir güvensizlik oyu tehlikesi, dolayısıyla hükümet krizi olasılığı bulunmamaktadır. En önemli sakıncası ise, başkanın elindeki yetkileri toplum çıkarlarına ve özgürlüklerine karşı otoriter bir biçimde kullanma olasılığıdır. Dolayısıyla, kuvvetler ayrılığı ilkesinin bir siyasal kültür anlayışına dönüşmediği yerlerde uygulama yozlaşabilir.

Yarı-başkanlık sistemi ise, parlamenter sistem ile başkanlık sistemi arasında yer alan, ikisinin de bazı özelliklerini taşıyan bir sistemdir. Bu sistemde, aynı parlamenter sistemde olduğu gibi yürütme işlevi iki ayrı organ tarafından, yani devlet başkanı ve hükümet tarafından yerine getirilir; ancak, başkanlık sistemine benzer şekilde, devlet başkanının yetkileri yalnızca sembolik yetkiler değildir. Yürütme yetkileri devlet başkanı ve hükümet tarafından ortaklaşa kullanılır. Bunun nedeni, devlet başkanının doğrudan halk tarafından seçilmesidir.

Yarı-başkanlık sisteminin en bilinen örneği Fransa'dır. Bu ülkede Cumhurbaşkanının oldukça geniş yetkileri bulunmaktadır. Yalnızca, dilediği ismi başbakan olarak atamakla kalmaz, aynı zamanda başkanlık sisteminden farklı olarak, parlamentoyu feshetme yetkisine de sahiptir. Cumhurbaşkanı, bakanlar kurulunun da başıdır. Oysa, diğer taraftan, siyasal sorumluluğu taşıyan başbakan ve bakanlar kuruludur. Bu sorumluluğa rağmen, başbakan ve bakanlar kurulunun uygulamadaki yetkileri de çok azdır. Bu yetkilerin çerçevesi net olarak çizilmediğinde, sistemin kilitlenme tehlikesi ile karşı karşıya kalması yarı-başkanlık sisteminin en önemli sakıncalarındandır. Diğer taraftan, yarı-başkanlık sisteminin en önemli avantajı ise, başkanlık sisteminin aksine, başkanın görev ve yetkilerinin daraltılmış olmasıdır. Böylece, başkanlık sisteminin en büyük tehlikesi olan başkanın yetkilerini otoriter biçimde kullanma tehlikesi azalmıştır.

Türkiye'de Parlamenter Hükümet Sisteminin Özellikleri

Daha önce sözü edildiği gibi, Türkiye parlamenter bir hükümet sistemine sahiptir. Yasama işlevi Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından yerine getirilmektedir. Yürütme işlevi de Cumhurbaşkanı ve hükümetin yetkisindedir. Yasama ve yürütme organlarının temel işlevleri ve yapıları aşağıdaki gibidir:

Yasama Organı: Meclis

Meclis (TBMM) doğrudan ve serbest seçimlerle (1950'den bu yana) oluşan yasama organıdır. Meclisin görevleri şu şekildedir: Yasa yapmak, değiştirmek ve kaldırmak; bakanlar kurulunu ve bakanları denetlemek; bakanlar kuruluna belirli konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vermek;[59] bütçe ve kesin hesap kanun tasarılarını görüşmek ve kabul etmek; uluslararası anlaşmaları onaylamak; Anayasanın öngördüğü diğer işlevlerini yerine getirmek.

Görüldüğü gibi, diğerleri yanında, Meclisin en temel iki işlevi yasa yapmak, değiştirmek, iptal etmek ve yürütmeyi denetlemektir. Hemen belirtmek gereklidir ki, Anayasa yasama faaliyetinin sınırlarını da belirtmiştir. Devletin niteliği ve devrim kanunları ile ilgili maddeler Meclisin egemenlik alanının sınırları dışındadır. Yani, Meclis yetkisini bu maddeleri ve yasaları değiştirmek için kullanamamaktadır. Yasama organı ayrıca, yasa yapmak dışında sıkıyönetim, olağanüstü hal, bir bakanın Yüce Divana sevk edilmesi gibi Meclis kararları da verebilir.

Meclisin yasama faaliyeti **kanun tasarısı** ya da **kanun teklifi** vermekle başlar. Bakanlar kurulu tarafından sunulan tekliflere kanun tasarısı, bir ya da birden fazla milletvekili tarafından sunulan tekliflere kanun teklifi adı verilir. Bu teklifler görüşülmek üzere meclis komisyonlarına gönderilir. Tasarı ve teklifi görüşen ve üzerinde çalışmalarını bitiren komisyon, hazırladığı raporu görüşülmek üzere Meclis Genel Kuruluna almak için Meclis Başkanlığına gönderir. Önce maddeler tek tek görüşülür ve oylanır. Daha sonra tasarının ya da teklifin tamamı oylanır. Kabul edilen tasarı ve teklifler yasalaşmış sayılır.

Mecliste kabul edilen yasalar, yürürlüğe girebilmesi ve uygulanabilmesi için, Resmi Gazetede yayımlanmak üzere Cumhurbaşkanına gönderilir. Cumhurbaşkanı yayımlanmasını bütünüyle ya da kısmen uygun bulmadığı kanunları bir daha görüşülmek üzere Meclise geri gönderir. Meclis geri gönderilen yasayı aynen kabul ederse, yasa Cumhurbaşkanınca yayımlanır. Bu durumda, Cumhurbaşkanı Anayasaya aykırılığı iddiasıyla **Anayasa Mahkemesi**nde doğrudan iptal davası açma hakkını kullanabilir. Buradan da anlaşıldığı gibi, kuvvetler ayrılığı ilkesi dolayısıyla yargının yasama üzerinde denetleme yetkisi bulunmaktadır.

---

[59] Kanun hükmünde kararnameler ilk defa 1961 Anayasasında, 1971 yılında yapılan değişiklikle getirildi. Gerekli durumlarda Yasamanın verdiği yetki ile Yürütmenin yasama yetkisi olarak tanındı.

Meclisin yaptığı yasaların Anayasaya uygunluğu Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenmektedir. Ancak, Anayasa Mahkemesinin bu denetleme işlevi kendiliğinden başlayamaz. Cumhurbaşkanı, iktidar ya da ana muhalefet partisi meclis grubu, ya da belirli sayıda (110) milletvekili Anayasa Mahkemesine doğrudan iptal davası açabilir. Bireyler Anayasa Mahkemesine doğrudan dava açamaz. Anayasa Mahkemesi kararları kesindir ve hem yasamayı, hem yürütmeyi, hem de yargıyı bağlar.

Anayasanın değiştirilmesi hakkındaki tekliflerin görüşülmesi ve kabul edilme süreci ise biraz daha farklıdır. Anayasanın değiştirilebilmesi için, en az 184 milletvekili (üye tamsayısının üçte biri) tarafından yazıyla teklif edilmesi gerekir. Anayasanın değiştirilmesi hakkındaki teklifler Genel Kurulda **iki** defa görüşülür. Teklifin kabulü için en az 330 milletvekilinin (üye tamsayısının beşte üçü) oyu gereklidir. Cumhurbaşkanı Anayasa değişikliklerine ilişkin yasaları da, bir daha görüşülmek üzere Meclise geri gönderebilir. Meclis geri gönderilen yasayı 367 oyla (üye tamsayısının üçte ikisi) aynen kabul ederse, Cumhurbaşkanı yasayı **halk oyuna** sunabilir.

Yukarıdaki süreçlerden de farkedileceği gibi, Meclisin yasama sürecinin önemli bir parçasını da **komisyonlar** oluşturmaktadır. Komisyonlar yasama ve denetleme işlevlerinin temelini oluştururlar. Mecliste üç tür komisyon bulunmaktadır. Bunlar, *ihtisas komisyonları*, *denetim komisyonları* ve *uluslararası komisyonlar*dır. Meclisin şu anki yapısında, 17 ihtisas komisyonu vardır.[60] Denetim komisyonları meclis araştırma komisyonu olarak faaliyet gösterirler. Kasım 2005 tarihi itibariyle, Mecliste 14 denetim komisyonu faaliyet göstermektedir. Yine, aynı tarih itibariyle dokuz uluslararası komisyon da Meclis çatısı altında çalışmalarını yürütmektedir. Bunlar AGİT'den Karadeniz Ekonomik İşbirliğine kadar değişik alanlarda kurulmuş komisyonlardır. Bu komisyonların tamamı en önemli yasama ve yürütme alanlarında faaliyet gösterirler. Siyasal partiler bu komisyonlarda Meclis oranlarına göre temsil edilir. Meclis başkanlık divanı ve bakanlar kurulu üyeleri bu komisyonlarda görev alamazlar.

---

[60] Bu komisyonlar ve üye sayıları şu şekildedir: Anayasa Komisyonu (24); Adalet Komisyonu (24) ;Milli Savunma Komisyonu (24); İçişleri Komisyonu (24); Dışişleri Komisyonu (24); Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Komisyonu (24); Bayındırlık, İmar, Ulaştırma ve Turizm Komisyonu (24); Çevre Komisyonu (24); Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu (24); Tarım, Orman ve Köy İşleri Komisyonu (24); Sanayi,Ticaret, Enerji, Tabii Kaynaklar, Bilgi ve Teknoloji Komisyonu (24); Plan ve Bütçe Komisyonu (40); Türkiye Büyük Millet Meclisi Hesaplarını İnceleme Komisyonu (15); Dilekçe Komisyonu (15); Kamu

Bu komisyonlar Meclis içi kurumsallaşmanın önemli parçalarındandır ve aynı zamanda uzmanlık yapılanmalarıdır. Yasa yapım ve değiştirme sürecinin birincil kaynaklarından olmaları komisyonların bileşimi ve kontrolü ile ilgili konuları da beraberinde getirmektedir. Siyasal partilerin Meclis oranlarına göre temsil edilmeleri sonucunda, Mecliste sayısal açıdan baskın olan parti ya da partiler komisyonların çalışma sürecini ve çıkan kararları etkileyebilmekte; görüşleri komisyon raporlarına kuvvetli biçimde yansımaktadır.

Komisyonlardaki kadın milletvekillerinin durumu da bu nokta ile yakından ilintilidir. Komisyonların kadın üyelerinin sayısının artması erkek-egemen yapının kırılmasında ve çıkan kararlara kadın bakış açısının yansımasında son derece önemlidir. Ancak,

Meclisteki 17 ihtisas komisyonunda toplam 19 kadın üye bulunmaktadır. Oysa, komisyonlardaki toplam üye sayısı 414'tür. Aynı şekilde, toplam 87 milletvekili bulunan uluslararası komisyonlardaki kadın sayısı da 7'dir.

Diğer bir deyişle, komisyonlardaki kadın üye oranı % 4 dolayındadır. Erkek üyeler bütün komisyonlarda aşırı derecede baskın durumdadırlar. Dışişleri ve Milli Eğitim gibi son derece önemli komisyonlarda ve uluslararası komisyonların çoğunda kadın üye yoktur.[61] Yani **yüksek politika**yı erkekler yapmaktadır.

Komisyonların varlığı, uzman milletvekillerinden oluşması nedeniyle bir çeşit Meclis içi kuvvetler ayrımı yani denetleme yaratıyorlarsa da, partilerin ve cinsiyetlerin adil bir şekilde temsil edilememesi nedeniyle, bu denetleme vasfı demokrasi aleyhine bozulur.

Meclisin ikinci ana işlevi yürütmeyi denetlemek; bakanlar kurulunun uygulamalarını izlemektir. Bu işlev birkaç yolla yerine getirilir. Bunlar **soru**, **genel görüşme**, **Meclis araştırması**, **gensoru** ve **Meclis soruşturmasıdır**.

İktisadi Teşebbüsleri Komisyonu (35); İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu (24), A.B. Uyum Komisyonu (21).

[61] Dışişleri özellikle kadın bakış açısına gereksinimi olan bir alandır. Çatışma ve savaşların önlenmesi, uluslararası barışın sağlanması gibi konularda kadın bakış açısı daha barışçıl çözümler üretebilir. Milli Eğitimde ise, özellikle ilk ve orta dereceli eğitimde istihdam edilen öğretmenlerin çoğunluğunun kadın olması, Milli Eğitim politikalarının yalnızca erkekler tarafından değil, kadınlar tarafından da belirlenmesini gerekli kılmaktadır.

Soru milletvekillerinin sözlü veya yazılı olarak cevaplandırılmak üzere başbakan ya da bakanlardan bilgi istemesidir. Bu yöntem milletvekillerinin tek başlarına işletebilecekleri ve uygulamalar hakkında ilgili bakandan bilgi alabilecekleri tek denetim yoludur ve bu yüzden önemlidir.

Genel görüşme belirli bir konunun Meclis Genel Kurulunda görüşülmesini sağlar. Sorudan farklı olarak, soran ile cevaplayan arasındaki ikili durumdan çok taraflı bir görüşmeye geçiştir. Genel görüşmeyi hükümet, siyasal parti grupları ya da en az 20 milletvekili isteyebilir. Buradaki 20 sayısı önemlidir; çünkü, bu Mecliste bir parti grubu kurabilmek için gerekli olan asgari sayıdır. Kısaca belirtmek gerekirse, parti grubu demek, seçimler sonrasında Mecliste sandalye kazanan bir siyasal partinin milletvekillerinden oluşan grup demektir. Asgari 20 milletvekili çıkaran her siyasal parti grup kurma hakkına sahiptir. Bir siyasal partinin grup kurması önemlidir. En başta, yukarıda belirtildiği gibi, yürütmeyi denetleyebilmek amacıyla gerekli süreci başlatabilmeyi kolaylaştırır. Ayrıca, sözü edilen siyasal partinin Mecliste daha etkin muhalefet yapmasına yardımcı olur. Bu durum doğal olarak denetleme ve etkili muhalefet yapabilmek için bir önşart değildir; ancak kolaylaştırıcı etmendir. Mecliste grup oluşturamayacak kadar az sandalyesi olan siyasal partiler ya da herhangi bir parti listesinden seçilmemiş bağımsız milletvekilleri de denetleme ve muhalefet işlevini yerine getirebilir. Ancak, bunların hep birlikte asgari grup oluşturma sayısı olan 20'ye ulaşmış olması gerekir. Bu da genel görüşme ya da gensoru gibi bir denetleme sürecini başlatmak isteyen bir partinin ya da bağımsız milletvekillerinin diğer partiler ile ya da bağımsız milletvekilleriyle birlikte hareket etmesini gerektirir ki, bunu sağlamak zaman zaman zor olabilmektedir.

Meclis araştırması belli bir konuda bilgi edinmek üzere Meclis tarafından yapılan incelemedir. Araştırma seçilen özel bir komisyon tarafından yürütülür. Daha sonra da araştırma komisyonunun raporu hakkında Genel Kurulda genel görüşme yapılır. Ülkemizde sıkı sık meclis araştırması yapılmakta ve bunun için komisyonlar kurulmaktadır. Örneğin, 1996 tarihli Susurluk kazası ile açığa çıkan mafya-devlet ilişkileri de Meclis araştırmasıyla incelenen konulardan biridir.

Gensoru ise, bakanlar kurulunun genel politikası ya da bir bakanın kendi bakanlığında izlediği politika ve faaliyetler hakkında yapılan denetimdir. Çok etkili bir denetim yöntemidir; çünkü, bir güvensizlik önergesine, başbakanın, bakanların ya da hükümetin bütünüyle düşürülmesine kadar gidebilir. Gensoru önergesi bir siyasal parti

grubu adına ya da yine en az 20 milletvekili tarafından verilebilir. Gensoru önergesi sonrasında bakanlar kurulunun ya da bir bakanın düşürülmesi üye tamsayısının salt çoğunluğu (günümüzde 226) ile olur.

Yasamanın yürütmeyi diğer bir denetim biçimi de **meclis soruşturmasıdır**. Bu yöntemle yasalara aykırı uygulama yaptığı ve cezai durum gerektiği düşünülen konularda, görevlerini sürdüren ya da ayrılmış başbakan ve bakanlar hakkında Meclis soruşturması istenebilir. Soruşturma açılmasına karar verildiğinde, bir soruşturma komisyonu kurulur. Eğer soruşturma komisyonun Yüce Divana sevk kararını Meclis Genel Kurulu kabul ederse, sözü edilen başbakan ya da bakan Yüce Divanda yargılanmaya başlar. Yüce Divan işlevini Anayasa Mahkemesi görür.

Yürütme Organı: Hükümet ve Cumhurbaşkanı

Daha önce söz edildiği gibi, Türkiye'de yürütme işlevi iki ayrı organ tarafından yerine getirilir. Bunlar Cumhurbaşkanı ve hükümet, yani bakanlar kuruludur.

Cumhurbaşkanı Meclis tarafından yedi yıllığına seçilir. Cumhurbaşkanının görevleri ve kullanacağı yetkiler **Anayasa** tarafından belirlenmiştir.[62] Bunlar arasında yasama, yürütme ve yargı ile ilgili olanlar bulunmaktadır. Yasama ile ilgili olanların en önemlileri yasaları yayınlamak ya da görüşülmek üzere göndermek ile ilgili yetkiler ve Meclis seçimlerinin yenilenmesine karar vermektir. Yürütme işlevi olarak ise, başbakanı ve Bakanlar Kurulunu atar ve istifasını kabul eder; gerekli gördüğü durumlarda Bakanlar Kuruluna başkanlık eder; Milli Güvenlik Kuruluna başkanlık eder; Silahlı Kuvvetlerin kullanılmasına karar verir; Genelkurmay başkanını atar; sıkıyönetim ve olağanüstü hal ilan eder ve kararnameleri imzalar. Cumhurbaşkanının yargı ile ilgili görevleri de Anayasa Mahkemesi üyelerini, Danıştay üyelerinin dörtte birini, diğer yüksek yargı organlarının bazı üyelerini seçmektir.

Cumhurbaşkanının yetkilerinin bazıları sembolik olmasına karşın, 1982 Anayasası güçlü yürütme yaratmak amacıyla, daha önceki dönemlere oranla, Cumhurbaşkanının yürütme yetkilerini arttırmıştır. Cumhurbaşkanının bu yetkileri dışında kalan tüm yürütme işlemleri bakanlar tarafından yürütülür ve başbakan ve ilgili bakan tarafından imzalanır. Cumhurbaşkanının siyasal sorumsuzluğu bulunmaktadır. Tek başına yaptığı işlemlerden

---

[62] Bkz, *1982 Anayasası*, Madde 101-108.

dolayı yargı yolu kapalıdır. Cumhurbaşkanı Anayasaya göre **tarafsızdır** ve bu şekilde davranmak durumundadır. Bu konuda genel kural bir iki istisna dışında bozulmamıştır.

Bakanlar kurulu ise yürütmenin diğer ve asıl kanadını oluşturur. Kurul başbakan ve bakanlardan oluşmaktadır. Sözü edildiği gibi, başbakan Meclis içinden çıkar ve genellikle Mecliste çoğunluğu elinde bulunduran partinin lideridir. Ancak, bu, özellikle koalisyon dönemlerinde farklı olabilir. Bakanlar Kurulu üyelerini seçen başbakan listesini atanmak üzere Cumhurbaşkanına sunar. Daha sonra, bakanlar kurulu listesi Meclisin güvenoyuna sunulur. Bakanlar Kurulunun başkanı olarak, başbakan bakanlıklar arasındaki koordinasyonu sağlar ve hükümetin genel siyasetinin saptanmasında büyük rol oynar. Hatta zaman zaman bu genel siyasete ya da bir bakanın görev alanına neredeyse tek başına ağırlığını koyduğu görülmektedir. 1990-1991 Körfez Krizi sırasında, dönemin başbakanı Turgut Özal'ın izlediği aktif dış politika bu duruma verilebilecek örneklerdendir. Bakanlar da hem hükümetin genel siyasetinden ortaklaşa sorumludur hem de kendi bakanlığından sorumludur.

Bakanlar Kurulunun sözü edilen yürütme işlevleri dışında, **sınırlı** bir yasama yetkisi de bulunur. Meclisin Bakanlar Kuruluna yetki vermesiyle, hükümet **kanun hükmünde kararnameler** aracılığıyla yasa koyucu olarak da işlev görür. Bu kararnameler de aynı yasalar gibi Anayasa Mahkemesinin denetimine tabidir. Sözü edildiği gibi, kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi ve alanı sınırlı olmak durumundadır, temel hak ve özgürlükleri ve bunların içinde olduğu konuları içermez. Ancak, yürütmenin çok güçlü olduğu dönemlerde, özellikle 1980 sonrası Özal döneminde hükümetin çok fazla sayıda kanun hükmünde kararname çıkardığını; daha önce alışılmadık biçimde birçok işin kanun hükmünde kararnamelerle yürütüldüğünü ve bu durumun ciddi siyasal sorunlar yaratabildiğini görmekteyiz.

Türkiye'de Yasama-Yürütme İlişkilerinin Tarihçesi

Osmanlı'dan günümüze anayasalardaki yasama kompozisyonu ile ilgili hükümler incelendiğinde, 1876 ve 1961 Anayasaları dışındaki 1921, 1924 ve 1982 Anayasalarında tek Meclisli sistem olduğu görülmektedir. 1876 Anayasasındaki iki Meclis Meclis-i Ayan (Ayan Meclisi) ve Meclis-i Mebusan (Mebuslar Meclisi) olarak ayrılmıştır. Ayan Meclisi atama ile Mebuslar Meclisi ise seçilerek gelmekteydi. 1961 Anayasasındaki iki Meclis ise Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olarak ayrılmıştır. Milletvekillerinin tamamı,

Senato üyelerinin de önemli bir bölümü seçimle belirlenmekteydi. Diğer Senato üyeleri ise ya Cumhurbaşkanı tarafından seçilen senatörler ya da ömür boyu görev yapan tabii senatörlerdi.

Kronolojik açıdan değerlendirildiğinde,[63] Osmanlı döneminden farklı olarak, 1920 Meclisi her üç kuvveti de, yani yasama, yürütme ve yargı işlevlerini aynı çatı altında toplamıştır. Daha önce sözü edildiği gibi, bu dönemde yapılan 1921 Anayasasının en önemli özelliği Meclisin üstünlüğü ilkesini benimsemesiydi. Aynı durum 1924 Anayasasında da sürdürülmüştür. Yani, kuvvetler ayrılığına değil, kuvvetler birliğine dayanan bir Meclis hükümeti vardı ve karşılıklı denetim yoktu. Yasama ile yürütme arasında bir bütünlük oluşturan ve aslında tek parti sistemine göre hazırlanan 1924 Anayasası bazı değişikliklerle, 1960'a değin çok partili siyasal yaşamın da anayasası olmuştur. Özetlersek, tek partili dönemde, yasama-yürütme ilişkileri açısından kuvvetler birliği bulunmaktaydı. Çok partili dönemde ise, iki organ arasındaki yakın bağ sonucunda olağanüstü yetkilere sahip güçlü bir yürütme görülmekteydi. Çok partili dönemdeki bu tezat uygulanan seçim sistemi dolayısıyla, iktidardaki Demokrat Parti'nin Mecliste aşırı temsil edilmesi ve bu yüzden Mecliste iktidarı denetleme işlevini yürütecek kuvvetli ve etkin bir muhalefet oluşturulamamasından kaynaklanmaktadır.

Demokrat Parti iktidarını sona erdiren 1960 askeri darbesinden 1980 askeri darbesine kadar olan dönem yine siyasal iktidarın yetkilerinin sınırlandırılması sorununun yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde, 1961 Anayasası ile, yürütmenin gücü azaltılmaya, yasama ile yürütme arasındaki ayrım keskinleştirilmeye çalışıldı. Kuvvetler ayrılığı ilkesi yaşama geçirildi. Tek Meclisli yasama yapısı iki Meclisli yapıya dönüştürüldü; birinci Meclisin çıkardığı yasaları denetleyen Cumhuriyet Meclisi oluşturuldu. Ayrıca, bu dönem çok başlı bir yürütmeye de yol açtı. Çünkü, bir askeri darbe sonrasında gelen 1961 Anayasası hükümetin yanısıra, Cumhurbaşkanı ve askeri bürokrasinin iktidara ağırlığını koymasını beraberinde getirdi. Yetkilerinin bu şekilde sınırlandırılması sonucunda, hükümetler siyasal ve ekonomik sorunlar karşısında güçsüz kalmışlar; bu da demokratik siyasal sistemde bir kısır döngüye yol açarak, yeni askeri darbeleri doğurmuştur.

---

[63] Osmanlıdan bu yana Türkiye'de Meclisin yeri ve yasama-yürütme ilişkileri konusunda kapsamlı bir çalışma için bkz., Bülent Tanör, "The Place of Parliament in Turkey", Andrew Finkel ve Nükhet Sirman (der.), *Turkish State, Turkish Society*, London: Routledge, 1990, ss. 139-158.

Bir sarkaç gibi, yetkilerin çok geniş olmasıyla çok dar olması arasında gidip gelen yürütmenin konumu 1980 askeri darbesi sonrasında hazırlanan 1982 Anayasası ile güçlendirilmiştir. Özellikle, Cumhurbaşkanının yetkilerinin bu anayasa ile arttırıldığını görmekteyiz. Ayrıca, yürütmenin diğer kanadı olan hükümette de durum pek farklı olmamıştır. Örneğin, daha önce vurguladığımız nedenlerle, darbe sonrasında rahatlıkla iktidar olan ANAP Mecliste görüşülmeyen Kanun Hükmünde Kararnamelerle ülkeyi yönetmiş ve bu kararnamelere dayanarak olağanüstü yetkiler elde etmiştir. Bu dönem, Demokrat Parti iktidarına benzer biçimde, otoriter bir etkinin ve güçlü hükümet etme geleneğinin yoğun biçimde hissedildiği bir dönemdir. Daha sonra da bu yetkiler farklı hükümetler tarafından değişik düzeylerde kullanılmıştır.

1990'larda, yani Özal iktidarı sonrası dönemlerde, yasama ile yürütme arasındaki ilişkinin biraz daha farklı dengeler üzerinde oluştuğu görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında özellikle uzun süren koalisyonlar döneminin ve yürütmeyi elinde tutan parti ya da partilerin yasamada da baskın konumda olamamasının etkisi olmuştur. Siyasal iktidarı başka partilerle paylaşmak, yürütmenin de yasamanın da siyasal partiler kanadında zorunlu olarak daha uzlaşmacı bir siyasal yapının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yine de, 1960 sonrasında Yürütmede yaşanan Cumhurbaşkanı ve askeri bürokrasi etkisinin aynı parametrelerle sürdüğü gözlenmektedir. Son dönemlerde, Türkiye'nin Avrupa Birliği sürecinin bu parametrelerde değişimlere yol açtığı gözlenmektedir. Örneğin, Milli Güvenlik Kurulu'ndaki sivil üye sayısının arttırılması ve Kurul Genel Sekreterinin asker yerine sivil olması bu değişimlerin örneklerindendir. Ancak, bu değişimin olumlu sonuç vermesi AB etkisi dışında Türkiye'deki siyasal kültürün de dönüşmesine ve sivilleşmesine bağlıdır.

Yasama, yürütme ve yargı alanlarında, yani siyasetin en üst kademesinde, tepesinde kuvvetler ayrılığı deneyiminin olumlu örnekleri demokratikleşmeye katkıda bulunur ve siyasal kültürün dönüşmesine yol açabilir. Koalisyonlar sırasında uzlaşmaya alışmak önemli bir örnektir. Kuvvetler ayrılığının bulandırıldığı ya da yumuşadığı dönemlerde ise demokrasi kültürü olumsuz etkilenmiştir.

YEDİNCİ BÖLÜM

SONUÇ: KADIN VE SİYASET

Neden Siyaset ve Kadın yakınlaşmalı?

Bir tek cevabı var: demokrasinin, yani bugünün istenen demokrasisinin başarısı için.

Hangi demokrasinin?

Artık sadece, kendini tüketmekte olan ve yetersiz kalan temsili demokrasinin değil aynı zamanda katılımcı demokrasinin, hatta onun da ötesine geçebilen bir demokrasinin...

Katılımcı demokrasi ne demektir?

Bireyin özgüveni, katılma iradesi ve sorunlarla sorumlulukları yan yana getirme becerisidir, çözüm üretebilme yaratıcılığıdır. Ayrıca bunu sadece tek bir hedefe yani geleneksel iktidar hedefine kilitlemeden yapabilme yeteneğidir.

Geleneksel iktidara kilitlenmek nasıl olur?

Çoğunlukla, ötekinin pahasına, yani ötekini mat ederek, kenarda bırakarak, ya da onu unutarak, başka bir tarafa atarak kendi yüksekliğini temin edeceğine inanmaktır, makamı fethetmektir, işlevlerini esir almaktır. Bu tür yok edici ihtiraslar bugünkü erkek egemen siyaset yöntemleridir[64] ve öyle bir güç öğesi, demokrasiyi, çoğulculuğu, uzlaşmayı zayıflatır; eritir.

Öyleyse iktidar boş mudur, ahlaken bozuk mudur?

Yukarıdaki biçimiyle iktidar kişiyi ve kadını dışlar. Ancak, farklı bir iktidar tasavvuru da mümkündür. Burada iktidar, yani güç, yani kuvvet, aslında "öteki"nin pahasına sağlanan bir üstünlük değildir, "öteki" ile birlikte sağlanan dengedir, adil bir duruştur, kadın ile erkeğin farklılık temeline dayanan ortaklığıdır, ikincil farklılıkları da içinde barındırır. Yani kadınların bütünü, son derece siyasallaştırılmış olan din, dil, etnisite, kültür farklarının hepsini kapsar. Bu demografik özellik kadınların katılımcı demokrasi için anahtar rol oynama potansiyelini ortaya koyar.

Tabii ki tasavvur ettiğimiz bu siyasal iktidar en zor olan zanaattır, dolayısıyla kolayına kaçana sık rastlanır.

* * *

---

[64] Tansu Çiller gibi örnekler bu kategoridendir yani kadın bakış açısıyla siyaset yapamayanlardandır.

Siyasal anlamda kadınlar, doğrudan demokraside hiçbir şekilde, temsili demokraside de erkek egemen siyasetin izin verdiği kadar (ülkemizde % 5'e varmamıştır) karar mekanizmasının içinde yer almışlardır. Temsili demokrasi, birçok ülkede bir temsil edilmeme sorunuyla karşı karşıyadır ve dolayısıyla sistem olarak sakattır. Dünya ortalaması olarak kadınların temsil oranı ise ancak % 14'dür. İsveç'te bu oran kadın kotası uygulaması ile başlayarak bugün bütün partilerin kullandıkları **fermuar uygulaması**[65] sayesinde % 45.3'ü bulmuştur.

Dünya nüfusunun yarısını teşkil eden farklı cinsten insanların siyasal anlamda, yani farklılıklar nedeniyle varolan bir faaliyet alanında temsil edilmemesinin veya edilememesinin yarattığı sorunlar demokrasinin ve halihazırdaki siyasetin sorunudur. Bu sorun yalnızca kadınların sorunu değildir. Egemen formuyla liberal demokrasinin çok ciddi bir sorunudur. Çünkü sadece bireysel düzeyde fırsat eşitliğini öğütler liberalizm. Eşitlikçilik farklıya yasa önünde verilen fırsat eşitliği değildir; bireyin veya topluluğun farklılığı kabul edilerek ortak düzleme erişmesini kolaylaştırmak eşitlikçiliktir. Kadın bakış açısı kıyasıya bir rekabet için eşitliği değil teşvik ve kollama için eşitliği önde tutar. Dolayısıyla kendi mensup olduğu grubu, topluluğu elverişsiz konumda gören, haklarının eksik ve tutarsız olduğunu algılayan herkes ve her oluşum siyasi katılımını aktif hale getirme olanağına sahip olmalıdır. Ve dünyada nüfus olarak en büyük fark kadınlara aittir çünkü diğer yüzde elli tarafından elverişsiz konumda tutulmaktadırlar. Bu çerçevede kadınlar için 1. yasal koruma; 2. haktan yararlanma olanaklarının sağlanması; 3. statü ve refah paylaşımının temini; 4. özel önlem alarak fırsat önceliği; ve nihayet, 5. sonuçlara ulaşmada eşitlik ilkelerinin sağlanması gerekmektedir.[66]

Kadınlar bireysel rekabet ilkelerine değil, kadınlar lehine yaratılan özel önlemlere ihtiyaç duymaktadırlar çünkü farklı bir iktidar tasavvur etmek ve gerçekleştirmek tüm insanlığın yararına olacak, militarizm karşısında diyalog üstünlüğü sağlanacaktır. Gerçek siyasal meşruiyet bu tedbirleri gerektirmektedir.

---

[65] Fermuar uygulaması: Aday listeleri oluşturulurken, iki adaydan birinin mutlaka kadın olmasını tarif eden bir sistemdir.

[66] Eşitlik, iktidar ve kotanın gerekliliği ve kota biçimleri için bkz., Zeynep Kılıç, *Eşitlik için Kota Politikaları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2000 (AB katkısıyla Kader tarafından desteklenmiştir).

Liberalizmin bu rekabetçi bireysel eşitlik saplantısı, tarafsızlığı, evrenselciliği, cinsiyet farklarının görünürlüğünü engelliyor, onların üstünü örtüyor, bireyi yasa önünde tekil bırakıyor ve karşılıklılık, birliktelik ilkesini gözetmiyor. Ayrıca liberalizm en üst değer olarak ekonomik rekabeti ve serbest piyasa girişimciliğini gördüğünden kişisel yetenek farkını esas alıyor. Bunun için toplumlarda anlaşmazlık veya dengesizlik yaratan kimlik farklılıklarını, dil, din, etnik fark gibi, bireysel girişimci rekabet lehine kötüye kullanabiliyor.

Muhafazakârlık ise kadını kapalı mekânda tutarak bireye değil aileye dayanıyor; ancak aileyi de siyasal alandan koparır. Kadını ailede geleneğin, düzenin taşıyıcısı sayan bu siyasal düşünüş, böylece kadını toplum ve siyaset dışı tutar. Kadının gelenekler içinde kamu alanı dışında varlığını savunarak geleneksel erkek egemen siyasal yapıları muhafaza eder. Çünkü aile dinamizmini kamu alanı ve siyaset dışı görmeyi tercih eder dolayısıyla kadın emeğini ikincil dereceden emek olarak görür. Ayrıca namus kavramı arkasına gizlenerek kadını mülk dokunulmazlığı derecesine düşürüp pasifleştirir.

Sosyalizm kadını bu sefer işçi sınıfının önder rolü içinde eritir, yani aslında sosyalizm de kadını örtülü konuma sokar. Çünkü en büyük siyasi değer olarak işçi sınıfını görür ve diğer farklılıkları ancak bir tek ezilen sınıf lehine kötüye kullanabilir. Sosyalizmin bu konudaki en aldatıcı yanı ise kadın ile erkek arasında görmek istediği mutlak eşitliği, bu en büyük sosyal farkı kabul etmeden eritmesiyle ilgilidir. Başka bir deyişle son tahlilde sosyalizm kadına fırsat önceliği ve farklılığa dayanan sonuç eşitliği tanımaz.

Liberal demokrasi, muhafazakâr demokrasi ve sosyalist demokrasi yerine tek bir ideolojiye dayanmayan katılımcı demokrasinin, özel alanla kamusal alan ayrımına karşı çıkışı[67] nedeniyle kadına en geniş yeri veren demokrasi türü olduğu söylenebilir. O da şimdilik…

Siyaset odakları tarafından işlenmeyen farklılıkların temsili olma niteliği gözden kaçabilir, bu noktaya çok dikkat etmek gerekiyor; katılımcılı demokrasinin en önemli özelliği temsili vasfı da ortaya çıkarabilmesidir, daha başka bir deyişle temsili vasfı da kapsamasıdır. Aksi takdirde yalın kişisel veya grup katılımı yetersiz kalacaktır. Örneğin kuşak farklarının siyasi temsili yeterince ele alınmış bir konu değildir, katılımcı demokrasi ile siyasal karar mekanizmasına girecek kadınların bu konuyu da temsil açısından teşvik

---

[67] Anne Phillips, *Demokrasinin Cinsiyeti*, (çeviren Alev Türker), İstanbul: Metis Yayınları, 1995, s. 28.

etmesi gerekecektir. Ya da bir toplumda çok özgün bir çevresel sorun veya bir doğal afet durumu yeni tür farklılıklar yaratabilir ve bunun da siyasal olarak temsili gerekebilir. Tsunami sonrası Güneydoğu Asya için belki on yıllarca sürecek toplumsal dönüşüm yeni farklı toplumsal değerler ve grup farklılıkları yaratabilir. Bu tür dinamiklerin dolaylı temsilcileri sadece dünya hayır cemiyetleri olamaz. Yerel anlamda yani yerinde aktif olarak siyasete özendirilmeleri gerekecektir. Yeni farklı oluşumları dikkate almak gerekecektir.

Feminist ütopya tartışmalarını düşünelim. Geçen yıl İsveç'te yapılan bu tartışmalarda bazı düşler dile getirilmişti: örneğin evin özel alan olmaktan çıkarılması ve daha çok paylaşılabilmesi; örneğin iş yerlerinde para karşılığı kendini öldüresiye çalışmak yerine para karşılığı olmayan bazı işleri de bu mekânda yapabilme; en genel olanı da pederşahi siyaset kültürünün dünyada tümüyle yıkılması. Ama en önemlisi feminist ütopyanın aslında alternatif küreselleşmenin esası olduğunu düşünenlerdi. Onlar yarım küreyi temsil ediyorlar ve dolayısıyla bütün farklılıkları, en büyük elverişsizlik durumunu düzelterek yani kadının siyasete katılımını arttırarak tüm farklılıkları temsil etme potansiyeline sahipler.

Katılımcı demokrasiyi öğütlerken şimdilik dedik, çünkü bu ütopyayı kurgulamaya en yaklaşan durum katılımcı demokrasidir. Katılımcı demokraside işyeri demokrasisi de aile demokrasisi de komşuluk demokrasisi de devreye girer. Başka bir deyişle daha özel gibi görülen ve insanların her gününü ilgilendiren sorunlar gündemdedir. Dolayısıyla karar anı, karar hedefi ya da karar makamının prestiji değil karar süreci ve üslubu daha çok dikkate alınmak zorundadır. Kadınların katılımı bu üslubu yerli yerine oturtmak açısından yani gerçek iktidarı yaratabilmek açısından önemlidir.

* * *

Elinizdeki bu kitabı yazma amacımızı başında, giriş bölümünde belirtmiştik: kadın bakış açısıyla bir siyaset bilimine giriş, bir Türkiye siyasal yaşamı özeti sunarak bilgilendirme-iletişim işlevi görmek… İlk bölümde **siyasetin temel kavramlarını** anlatı içersinde vermeye çalıştık. İşte bu nedenle bu son bölüme, kadının siyasetle ilişkisini irdelemek istediğimiz bu bölüme **iktidar kavramını sorgulayarak** ve tasavvur ederek başladık.

Klasik çağdan beri kadının biyolojik cinsiyeti üretim için önemli görüldüğünden bu cinsiyet toplumsallaştırılmaya başlanmış ve bununla birlikte kadınlara önemli kısıtlamalar getirilmiştir. Kadına karşı bu denli yüksek bir ayrımcılığın toplumların yaşantısına ne gibi bir menfaat getirdiği ve getirebileceği düşünülmelidir. Eğer kadınlar böylesi yüklü sosyal siyasal ekonomik kısıtlamalar yaşamasalardı acaba kadın erkek arasındaki ilişkiler ve dolayısıyla siyasal iktidar ilişkileri daha mı normal olacaktı? Bu sorunun henüz net bir cevabı yoktur ama şurası bilinmelidir ki, kadının biyolojik cinsiyetinin toplumsal cinsiyet platformuna taşınması kadınları ucuz emekle, ücretsiz emekle meşgul etmenin zeminini de hazırlamıştır. Dolayısıyla dünya ucuz emek piyasasının tüm olumsuzluklarının yaşandığı en geniş kesimler kadınlardan oluşmaktadır ama bunun sermaye piyasasına katkısı sadece ufak bir azınlık için menfaat oluşturmaktadır. Doğal kaynakların paylaşımı konusunda, yeni ekonomik modellerin düşünülmesi konusunda kadın bakış açısı çok tayin edicidir. Yeni sağın kadını dışarıda tutma eğilimi özellikle bu açıdan çok barizdir.

Yetki, sorumluluk ve iktidar kavramlarını yeniden düşündüğümüzde şu kadarını rahatlıkla ileri sürebiliriz: kadının özel alandaki sorumluluğu çok gelişkin olduğundan kamu alanında bu aynı kuvvetle devam eder, etmektedir ve edecektir. Kendisine verilen yetkiler yasal anlamda kısıtlı olduğundan potansiyel olarak sahip olduğu değerleri, mesleki ve örgütleyici yetkilerini çoğunlukla yaygın kullanamaz, ancak bunlara sahiptir: Sahip olduğu değerler arasında, erkeklerinkinden çok farklı olanlar, fedakârlık, uyum, birbirini anlama, siyaseti herkesin birlikte kazanabildiği bir uğraş haline getirebilmek vardır. Bu değerlerin siyasete taşınması çok önemlidir. Ama iktidar kavramını bugün liberal, muhafazakâr ve sosyalist ideolojiler açısından değerlendirdiğimizde kadın gücünün üstünün örtülü olduğunu biliyoruz. Bu örtüyü kaldırarak iktidarın (gücün, kuvvetin) yukarda anlatmaya çalıştığımız paylaşımcı şekliyle toplumlara hizmet edebileceğini yeniden vurgulamalıyız.

*Feminist ütopyada **iktidar insani ortaklıktır**, karar alma sürecinde uygulanması gereken kuvvetler ayrılığıdır, diyaloga dayanan anti militarist bir tutumdur. Mağdur ve mazlum konumunda olan tüm farklılıkların özlemi ve kendini ifade biçimidir. Dolayısıyla bu bir kurtuluş türküsü değil klasik çağdan beri uygulanması ertelenen bir siyasal gerçekliktir.*

İkinci bölümde ele aldığımız konu **Türkiye'de siyasal kültür**dü. Kadının siyasete katılımını somut anlamda % 5'e bile vardırmayan kültür. Bu zafiyet kadınların sesini hiç duyurmamasından kaynaklanmıyor. Tam tersine 19. yüzyılın ortalarından beri kadınlar

haklarını arıyorlar. Osmanlı'da aradılar, Cumhuriyet Türkiye'sinde devam ettiler. Türkiye'de kadın hareketi dünyadaki feminist hareketten pek farklı olmayan bir biçimde gelişmiştir. Sosyal ve siyasal hayata katılmak talebi, kendi dergilerini çıkarmak, örgütlerini kurmak, bir dizi sosyal faaliyette bulunmak, boşanma hakkını elde etmek Osmanlının son dönemlerinde anayasal gelişmelerle birlikte olmuştur.

Kadın haklarının örgütlenmesi içinde en somut adımlardan biri Müdafaa-i Hukuki Nisvan'ın 1913 de kurulmuş oluşudur. Hemen ertesi yıl ilk bilinç yükseltme çalışmaları ve İstanbul Üniversitesinde eğitim konferansları düzenlenmeye başlanmıştır. Aynı yıl kadınlara yüksek eğitim hakkı da tanınmıştır. Bu gelişmeler haklarını talep eden bazı kadınların öne çıkarak örgütlenmeleri sayesinde olmuştur.[68] Hukukun oluşumuna katılım bugün de kadınlar için aynı derecede önemlidir çünkü elde edilmiş ulusal ve uluslararası hakların takibi iktidar üslubunun değişmesi alanında önemli adımlar sağlar ve sağlamaktadır.

Sonraki aşamada yani Cumhuriyetin kurulmasından kısa bir süre sonra ise kadınlar seçme ve seçilme hakkını elde etmiştir. Dünyadaki birçok ülkeden daha önce verildiği sıklıkla ileri sürülen bu hak birçok nedenden dolayı aktif siyasal katılım sağlamamıştır. Bütün dünyada olduğu gibi temsili demokraside de kadın ev ve aile çerçevesinde tutulmuştur veya iş yerinde verdiği emekle yetinmek zorunda kalmış, idareci ve karar alıcı konumlara pek ulaştırılmamıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse, 1914de başlayan bilinçlendirme amacıyla eğitim çalışmaları yaygın bir biçimde uygulanmamıştır.

Cumhuriyet rejimi ve temsili demokrasi kurulmasına rağmen kadınlar neden parlamentoya, parti yönetimlerine veya yerel yönetim kademelerine girememişlerdir? Bunun nedenlerinin en önemlilerinden biri seçim sisteminin zaten iki dereceli (dolaylı) bir seçim sistemi oluşu (1946ya kadar) idi, yani kimlerin seçim yapacak yurttaş oldukları önceden belirleniyor ve ikinci turda sadece onlar oy kullanıyordu. Tabii ki babaların, kocaların, ağabeylerin, erkek kardeşlerin, amcaların, dayıların, eniştelerin, kendi yakınlarındaki kadınları bu 'bol erkekli' ortama özendirmeleri düşünülemezdi.

İkinci neden ise kadınları, bazı olağanüstü lider erkekler gibi kahramanlaştırma yoluna giderek onları çok küçük bir oranda öne iterek vitrine taşımak olmuştur. Kadınlar Kurtuluş Savaşı sırasında önemli toplumsal bir dinamik güç olarak görülmüş ("erkeklerle

---

[68] Serpil Çakır, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 13*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 751.

omuz omuza") ancak Cumhuriyet devleti kurulduktan sonra bu geniş taban birkaç kahraman kadınla simgeleştirilmiş ve "erkek kardeşler" egemenliğinin[69] yanı sıra birer sembol olarak kalmışlardır; Partilerin kadın kolları yaratmasının sonuçları da buna benzer. Maksat "kadın kollarımız da var" ama "kadınlar aktif siyasete girmek istemiyorlar" diyebilmek. Sosyalist ideolojiye inanan İşçi Partisi ise ana çelişkiyi emekçi kesimin temsilinde gördüğünden kadın kollarına gerek bile görmemişti.

Ülkemizde, kadına da erkeğe de aslında kendine güven eğitimi verilmez. Bu eğitimi almayan kuvvetli bir ego ile siyasal alandaki işe sarılma cesaretini gösteremez. Oysa, sürekli tercih ve karar gerektiren siyasal faaliyet ürkeklik çekingenlik kaldırmaz. Erkeklerin bu tür zaaflarını biraderlik, aşiret bağları, iş ortaklıkları bir nebze gizleyebilmektedir. Kadınların bu tür zaafları ise sürekli parmakla gösterildiğinden (duygusal, cesaretsiz, kararsız) ve kız kardeşler dayanışması bulunmadığından kadınlar baştan saha dışı kalmaktadır.

Anayasallaşma ile ilgili bölümün son kısmında kadının statüsünün iyileştirilmesi açısından öngörülen uluslararası düzenlemelerin öneminden söz ettik. Gerçekten de CEDAW eski insan hakları bildirgesinin tamamlanmış halidir ve Türkiye ve diğer birçok ülkeyi etkisi altına almıştır. Başka bir deyişle birçok ülke bu ilkelerle uyum sağlama zorunluluğunu hissetmekte ve bunun için resmi düzeyde bazı kurumsallaşmalara gitmektedir. Türkiye'de bu açıdan eksik kalan en önemli boyut KOTA kullanımı ile ilgili boyuttur.

Kadının Statüsünden Sorumlu Genel Müdürlük 1990 yılında kuruldu ve 1991 yılında Başbakanlığa bağlandı. Bugün bu örgütün yararlı çalışmalarını izleyen sivil kadın kuruluşları, Müdürlük daha özerk bir statüye kavuşturulursa kadın hareketlerinin ve örgütlerinin bir çeşit danışma kurulu haline getirilmesi temin edilebilirse, yukarıda sözünü ettiğimiz iktidar üslubunun değişmesi yolunda önemli bir adım atılmış olacağını savunmaktadırlar. Bu genel müdürlüğün dışında 1985 yılından bu yana Kadın Sektörü çalışmaları DPT bünyesinde sürdürülüyor. Devlet İstatistik Enstitüsü de 1993te Toplumsal Yapı ve Kadın İstatistikleri oluşturdu. Bu çalışmalar, somut verilerin ulaşılabilir olmasını, dolayısıyla kadının görünürlüğünü sağladı. Ayrıca Üniversitelerde Kadın Araştırma

---

[69] Fatmagül Berktay, "Osmanlıdan Cumhuriyete Feminizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 1 Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 348-361.

Merkezleri ve Yüksek Lisans Programları açıldı. Bugün 5-6 büyük üniversitede bu tür çalışmalar araştırmalar sürdürülmektedir.[70] Tüm bu gelişmeler de ulus aşırı anayasallaşma dönemine Türkiye'yi de hazırlar niteliktedir.

Kota tedbiri üç ana ideolojinin yani liberalizmin, muhafazakârlığın ve sosyalizmin kadını örtülü kimlik haline getirmesinin, temsili demokrasinin temsil buhranı yaşamasının neticesinde **eksik temsil olgusu**nu dengelemek için alınan yerinde bir tedbirdir. Avrupa Birliği 1997 yılında imzalanan Amsterdam anlaşması ile, pozitif ayrımcılık yönündeki aktivizmin yasal bir atılım olduğunu belirtiyor ve şu noktalara dikkat çekiyordu: 1. kadınlara kota uygulandığında gelişigüzel bir seçim yapılmamalı; 2. bu iş otomatik bir durum gibi ele alınmamalı; 3. adayın nitelikleri objektif ve bireysel olarak ve birçok ölçüt göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Çünkü esas ilke, yeteneklerin kadın ve erkek arasında eşit dağılmış olduğu ilkesidir.

Kota tedbiri yalnızca siyasete girerken, kadınların eksik temsilini engellemek için olmamalıdır. Siyasete, Meclise girdikten sonra da kadınlar eksik temsilden nasibini almaktadırlar. Meclisin temel komisyonlarındaki kadın milletvekili sayısı, örneğin son 2003 seçimlerinde % 3'tür. Meclis siyasetinde eksik temsil olduğu gibi, hatta aynı oranda bu durum, yasamanın en önemli birimlerinden olan komisyonlara da yansımıştır. Ayrıca, "erkek işi" olan dış politika komisyonunda kadının adı yoktur. Milli eğitim komisyonunda kadının adı yoktur. Dolayısıyla kadının adının, siyaset yapma tarzının var olabilmesi için yalnızca seçimlerde değil, seçim sonrası oluşturulan birimlerde de kadın kotası uygulaması gerekmektedir. Artık her bakımdan birbirlerine bağımlı olan dünya ülkelerinin genel politik tasarımları, kısaca erkeklerin "yüksek politika" olarak gördüğü dünya siyaseti kadın bakış açısına sahip olan insanlarla da paylaşılmak zorundadır. Siyaset konuları arasında hiyerarşi yaratmak önemli altyapı konularını göz ardı etme hedefiyle ilgilidir. *Bu alt konular çevre felaketleri, açlık, işsizlik, sosyal travmalar, yoksulluk, tabii afet travmaları gibi konulardır. Dünya siyasetini futbol maçını nakledenlerin sahip olduğu üslupla yapmak ne yazık ki "erkek egemen yüksek politika" faaliyetinin en belirgin göstergesidir.*

Siyasal yaşamın aktörleri adlı bölümde hem partileri hem de yaygın bir biçimde çeşitlenen ve artan aracı kurumları sivil toplum örgütlerini ele aldık. Doğrudan demokrasi

---

[70] Fatmagül Berktay, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 13*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 764.

(tüm yetişkin erkeklerin katıldığı) temsili demokrasi (kadınları da temsil ettiklerine inanan yetişkin erkeklerin varlığını ağırlıklı bir biçimde sürdürdüğü) ve katılımcı demokrasi (dışarıda kalanların veya bırakılanların çok çeşitli alanlarda yetki ve iktidar kapılarını zorladığı) aşamalar içinde günümüzde en dinamik olan katılımcı demokrasidir. Gereksinimlerin çok çeşitlenerek artması, aracı ve sivil kurumların çok yaygınlaşması siyasal aktörlük alanlarını da çok genişletmiştir. Dolayısıyla artık sadece partilere aktif üye olmak veya meclise seçilmek ya da belediye başkanı olmak veya belediye meclisine seçilmek siyasetin alanları değildir. Bunlar dışındaki birçok sivil faaliyet kadınların siyasal faaliyete doğrudan ya da dolaylı katılımını arttırmaktadır. Hatta sivil toplum örgütleri ya da başka bir deyişle aracı kurumlar farklı uluslarla karşılıklı bağımlılığı arttırmanın aracıları haline gelmiştir: örnek Avrupa Birliğine girme yolunda Türkiye'nin sivil projelerini esas olarak Avrupa ile birlikte yapma, ya da ABD Türkiye ilişkilerini düzeltmek için sivil toplum örgütlerinden ABD işbirliklerine özendirme gibi. Bu tür tercihler daima katılımcı demokrasi bilinciyle yapılmalıdır, yani kadınların toplumda gördüğü aksaklıkların altı çizilerek...

1980lerde gelişen feminist hareket çok çeşitli örgütlenme biçimleriyle yurt çapında yayıldı: Hem dernek vakıf, şirket olarak kurulan kadın örgütlenmeleri hem meslek kuruluşları içinde ve üniversiteler içinde yapılan çalışmalar karma yapılanmalarla kadın bakış açısını kamu alanına taşımayı başardı. Tabii bu kazanım devlet hükümet düzeyinde alınan yukarıda sözünü ettiğimiz bazı kurumsal tedbirlerle de kuvvetlenmiş oldu. Yurt çapında 200'ü bulan bu kadın örgütlenmeleri sadece büyük şehirlerdeki oluşumlarla da kalmadı, doğuya güneydoğuya da yayıldı.[71] Dahası, kadın hareketinin dinamizmi, katmerli ezilmişlikten dolayı bu yörede ya da bu yörenin sorunlarının yansıdığı siyasi oluşumlarda daha ileridir. Örnek: en son kurulan Demokratik Toplum Partisi'nde eş başkanlık artı merkez yönetimde % 40 kota uygulanmıştır.

Ne var ki bu olumlu durum halen varlığını sürdüren geleneksel siyasal iktidar makamlarının tamamen erkek kardeşlerimize terk edilmesini meşrulaştırmaz. Aşağıdan gelen hareketlenmenin üst makamların zihniyetine yansıması zorunludur. Zaten bu hareketlilikten etkilendikleri için meclis içinde, parti içinde yerel yönetimler içinde sivil toplum örgütlerinin çalışma biçimlerini andıran alt kuruluşlar dikkat çekmektedir. Birçok

---

[71] Uçan Çubukçu, *a.g.y.*, ss. 99-119.

uzman olmayan bürokrat, örneğin çevre konusunda, doğal ve kentsel alanların kullanımı konusunda, sivil toplum örgütü uzmanlarına başvurmakta ve onlarla beraber çalışmalar yapmaktadır. Bu tür çalışmalardan birine son örnek azınlıklar konusu ile ilgilidir. Bağımsız bilim adamlarına yaptırılmış olan bu çalışma sivil toplum örgütü içi veya örgütleri arası türden tartışmalara eleştirilere yol açmıştır. Bakanlıkların bile kendilerini açıkça eleştirebilen kurumlara iş vermesi ihtiyacını su yüzüne çıkarmıştır.

Kadınlar bugün daha çok yukarda sözü edilen ikinci alanda, yani sivil toplum örgütlerinde ve sivil hareketlerde kendilerini göstermektedirler. Bunun nedeni sadece erkek egemen iktidarların kısıtlamaları değildir. Buna ek olarak, kadın hareketinin geleneksel siyasal kurumların çalışma biçimlerini veya yozlaşmalarını sorgulama gereği duymalarının da bir sonucudur. İşte özellikle bu açıdan kadınların geleneksel iktidar alanlarına talip olmaları zorunludur çünkü ancak o zaman katılımcı demokrasi üslubunu gerekli noktaya taşımış olacaklardır.

Seçimler bölümünde anlatıldığı gibi siyasal yaşamda aktif olarak yer alan kadın oranı çok düşüktür. Siyasal alandaki azlık ve dolayısıyla etkisizlik böyle olmakla beraber dünya feminist hareketin geçirdiği evreler, yani önce yasal eşitlik talebi, sonra fırsat eşitliği ve eşit işe eşit ücret talebi daha sonra da fırsat önceliği yani sonuç eşitliğini sağlama talebi ve tartışmaları, aynen Türkiye'de de yaşanmıştır. Ancak bu evrelerin 1980lerden bu yana gerçek anlamda örgütlü bir varlık olarak hissedildiğini söyleyebiliriz. Ancak bütün dünyada da olduğu gibi eşit işe eşit ücret hakkı dahi sağlanmış değildir. Bu siyasal alanın kullanılmasıyla olacaktır. Daha doğrusu bu sorunların çözümü için atılacak adımlar fırsat önceliği dediğimiz sonuç eşitliği örneğin seçimlerde kadın kotası uygulamasının talep edilmesiyle ilgilidir. Bugün Türkiye'de kadınların eğitim, sağlık, bankacılık alanlarında % 50lere yakın iş sahibi olmaları ancak karar alanlarında % 5'i dahi bulamamış olmaları nasıl açıklanmalıdır? Dünyada birçok ülke kota uygulamasına geçmiştir, olumlu önlem ya da olumlu ayrımcılık anlayışı benimsenerek bu Türkiye'de de yasallaşmak ve uygulanmak zorundadır.

Yasama yürütme alanında kadının aktif olarak varlığını ortaya koyabilmesi kota anlayışının yaygınlaşmasına bağlıdır. Kadının siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel alanlara tam katılımı evrensel bir ilkedir. Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Dünya Kadın Konferansları bu ilkelerin hükümetler tarafından uygulanması için çeşitli önerileri etraflıca yapmışlardır. 1997 Kadın Erkek Eşitliği Deklarasyonu hem

hükümetlere, hem siyasal partilere hem de sivil toplum örgütlerine düşen sorumlulukları belirlemiştir. Buna göre **en az temsil oranı % 33** olarak kabul edilmiştir. Türkiye'de kadının siyasete girmesi için mücadele eden örgütlerin de önerisi budur. Eşitlik politikasının Anayasası olarak da kabul edilen CEDAW, "kadınların, hükümet politikalarının hazırlanması ve uygulamasına katılma, hükümetin her düzeyinde her tür görev alabilme hakkını temel bir insan hakkı saymaktadır.(madde 7)".[72] CEDAW'ın getirmek istediği, siyasetin tayin edici faaliyetlerinden biri olan gündemin belirlenmesi ile bağlantılıdır. Çiçero'nun sözünü hatırlamak lazım; siyaset gerçekten tüm toplumsal faaliyetleri yönlendiren ana faaliyettir.

CEDAW'ın son gölge raporunda Türkiye'de siyasi yetkililerin üzerinde durması gereken konular belirtiliyor. Anayasa, ceza kanunu ve medeni kanunda "kadınlara karşı ayrımcılığın" daha iyi bir şekilde tanımlamasından tutun da sığınma evlerinin sayısının arttırılmasına, savcı ve hâkimlerin eğitilmesine kadar, köylerde anaokulları açarak cinsiyetle ilgili önyargıların ele alınması ve düzeltilmeye çalışılmasına kadar birçok konu esas olarak siyaset eğitimi ile ilgilidir. Başka bir deyişle, hangi konulara hangi öncelikle olanak yaratılması ile ilgilidir. Kadın bakış açısıyla siyaset eğitiminin her alanda sürdürülmesi Türkiye'nin hemen ele alması gereken konudur. Zaten CEDAW da kadın örgütleriyle işbirliği halinde siyaset yapmayı ve özellikle parlamentoda, işgücü ve kamu alanlarında ve dış politika alanında kadınlarının sayısının ve niteliğinin arttırılması gereğinin altını çiziyor. Çünkü ülkemiz bu konuda toplum dinamizmine ve üretkenliğe zarar verecek kadar yetersiz bir durumdadır. Alınan bazı önlemler ve kararlar uygulama alanının genişletilmesiyle yavaş da olsa, durumu iyiye doğru değiştirecektir.

Siyasi iktidar kavramıyla başladık ve bu kavramın kadın bakış açısıyla gerçek anlamını kazanacağını belirterek bitirmek istiyoruz. ***Siyasal faaliyetin kadın değerleriyle pekiştireceği en üstün vasfı, yani siyasetin paylaşılan kuvvet olabilmesi, ancak diyalog üstünlüğü ile yaşanabilir ve yaşatılabilir. Bu diyalog mutlaka eğitimli diyalog şeklinde olmalıdır. Kadınları tasavvur edilen kuvvet alanına taşımaya başlayan en etkin siyasal faaliyet düzeyi de özellikle ülkemizde, yerel yönetimlerdir, yani demokratik idare tecrübesinin en eski olduğu kentleşme alanlarıdır. Yerel idareler işlevlerinden dolayı, ihtiyaçların topluca en görünür olduğu(yol, su, temizlik gibi) alan üzerinde var olur.***

---

[72] Kılıç, *a.g.y.*

Yakınlık ve bir arada bulunma açısından eve benzer, aslında bir bakıma evin anonim olmayan havasını kısmen merkeze taşıyan ara kademedir.

Kadının yerel yönetime atlayışı aslında özel alanın kısıtlayıcı duvarlarını yıkmasıdır, özel alanın gündelik sorunlarını kamu alanına taşımasıdır, kendi üzerinde kurulmuş özel mülkiyet tasarrufunu kırmasıdır. Merkezi olanı katılımcılığa hazırlama faaliyeti yerel yönetişimdir. Asli aktörleri de doğaları ve elverişsiz konumları gereği kadınlardır.

KAYNAKÇA

Açıkel, Fethi, "Mapping the Turkish Political Landscape through November 2002 Elections", *Journal of Southern Europe and Balkans*, Cilt. 5, Sayı. 2, Ağustos 2003, ss. 185-203.

Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976.

Belge, Burçin, "Encourage Women for More Active Participation", http://www.bianet.org./ 2005/02/01_eng/news54593.htm, 17.02.2005.

Berktay, Fatmagül, "Osmanlıdan Cumhuriyete Feminizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 1 Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Berktay, Fatmagül, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 13*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Bomberg, Elizabeth ve Alexander Stubb, *European Union: How does it Work?,* New York: Oxford University Press, 2003.

Cizre, Ümit, "Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel bir Analiz", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm, Cilt 2*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Coşkun, Süleyman, *Türkiye'de Politika (1920-1995)*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.

Çakır, Serpil, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 13*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

Çam, Esat, *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, 1982.

Çarkoğlu, Ali, "Turkey's November 2002 Elections: A New Beginning?", *Middle East Review of International Affairs*, Cilt. 6, Sayı. 4, Aralık 2002, ss. 30-41.

Demirel, Ahmet, "Türkiye'de Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri", (Yayınlanmamış Monograf).

Doğan, Erhan, "Modernite, Türkiye ve AB", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Aralık 2004.

Duman, Fatih, "Sivil Toplum", Mümtaz'er Türköne (der.), *Siyaset* içinde, İstanbul: Lotus Yayınevi, 2000, ss. 347-377.

Ersanlı, Büşra, "Aracı Kurumlar: Toplumsal Hareketler", *Diyalog Avrasya*, Sayı. 14, Güz 2004, ss. 12-17.

Esmer, Yılmaz, *Devrim, Evrim, Statüko: Türkiye'de Ekonomik, Siyasal ve Kültürel Değerler*, İstanbul: TESEV Yayınları,1999.

Heywood, Andrew, *Politics*, London: Macmillan, 1997.

Jalali, Rita, "Civil Society and the State: Turkey after the Earthquake", *Disasters*, Cilt. 26, Sayı. 2, 2002, ss. 120-139.

KA-DER, *Kadın Siyasetçinin El Kitabı*, İstanbul. KA-DER Yayınları, 2002.

Kerestecioğlu, İnci Özkan, "1990larda Kadın Hareketi: Demokrasi ve Eşitlik Talebi", Fatmagül Berktay (der.), *Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar* içinde, İstanbul: KA-Der Yayınları 2004, ss. 75-97.

Keyman, Fuat ve Ahmet İçduygu, "Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey: Actors, Boundaries and Discourses", *Citizenship Studies*, Cilt. 7, Sayı. 2, 2003, ss. 219-234.

Kılıç, Zeynep, *Eşitlik için Kota Politikaları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2000.

Koçak, Cemil, "Tek Parti Yönetimi" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm Cilt 2*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Önder, Tuncay Önder, "Seçim Sistemleri", Mümtaz'er Türköne, *Siyaset* içinde, İstanbul: Lotus, 2003 ss, 293-314.

Mardin, Şerif, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi* (derleyenler: E. Kalaycıoğlu ve A.Y. Sarıbay), İstanbul, BETA, 1986.

Moten, Abdul Rashid, *Political Science, An Islamic Perspective*, Londra, Macmillan Press, 1996.

Öniş, Ziya ve Umut Türem, "Business, Globalization and Democracy: A Comparative Analysis of Turkish Business Associations", *Turkish Studies*, Cilt. 2, Sayı. 2, Güz 2001, ss. 94-120.

Parla, Taha, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 11*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

Phillips, Anne, *Demokrasinin Cinsiyeti*, (çeviren Alev Türker), İstanbul: Metis Yayınları, 1995.

Saybaşılı, Kemâli, *İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.

Sosyal, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1986.

Şimşek, Sefa, "The Transformation of Civil Society in Turkey: From Quantity to Quality", *Turkish Studies*, Cilt. 5, Sayı. 3, Güz 2004, ss. 46-74.

Tanör, Bülent, "The Place of Parliament in Turkey", Andrew Finkel ve Nükhet Sirman (der.), *Turkish State, Turkish Society*, London: Routledge, 1990, ss. 139-158.

Terzi, Özlem, "Avrupa Birliği'nde Toplumsal Cinsiyet Politikaları", Fatmagül Berktay (der.), *Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar* içinde, İstanbul: KA-DER Yayınları, 2004, ss. 123-138.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler: 1859-1952*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1952.

Tuncer, Erol, "Siyasi Partiler ve Seçim Yasaları", *ASOMEDYA Dergisi*, Nisan 2001.

Tuncer, Erol, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-1999)*, Ankara: TESAV, 2002.

Uçan Çubukçu, Sevgi, "1980 Sonrası Kadın Hareketi: Ataerkilliğe Karşı Meydan Okuma", Fatmagül Berktay (der.), *Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar* içinde, İstanbul: KA-DER Yayınları, 2004, ss. 55-73.

EKLER

<u>EK-1:</u> Siyasal Partiler Açısından Cumhuriyet Dönemi Siyaseti

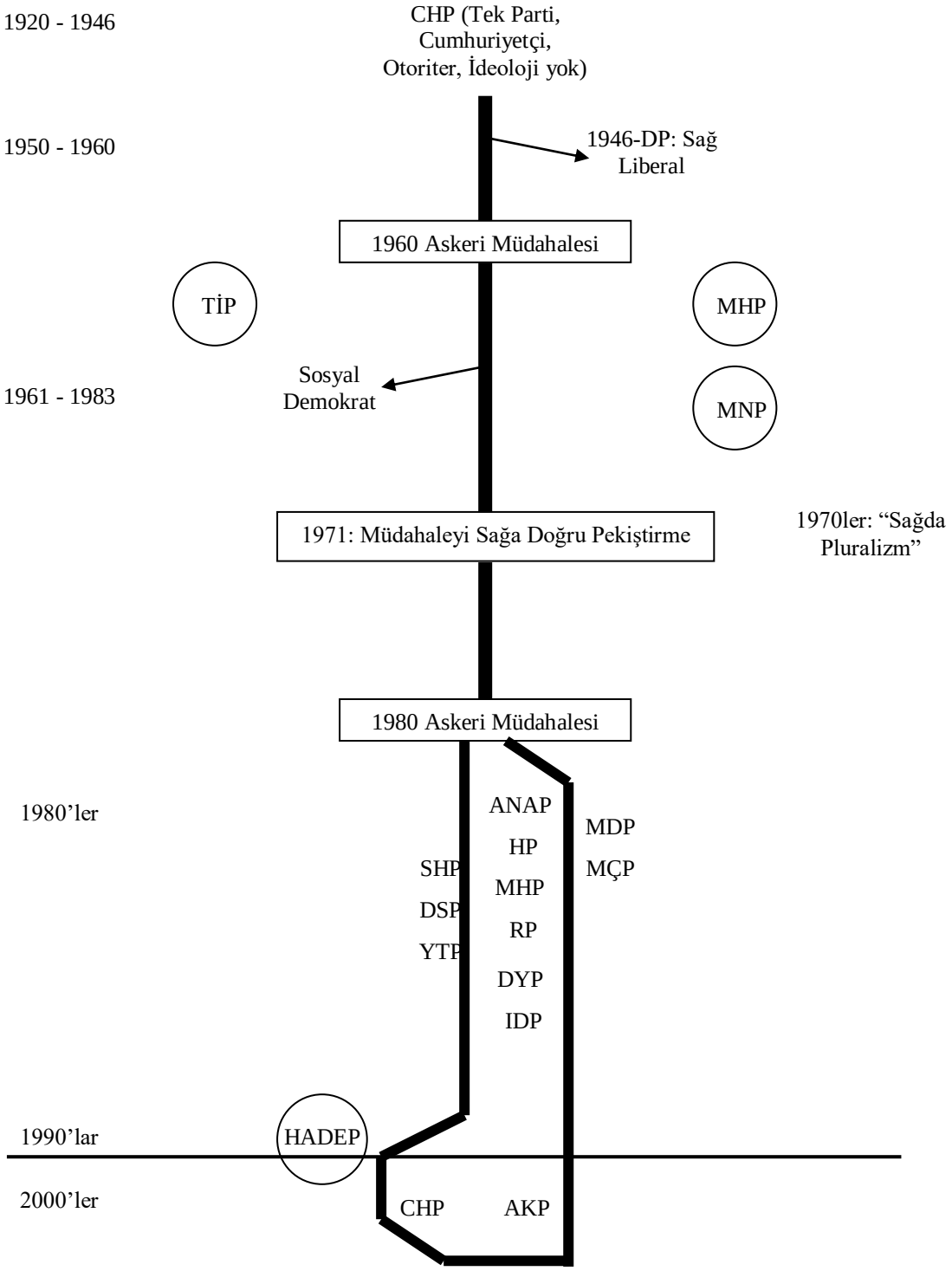

EK-2: 1999 ve 2002 Genel Seçimleri Sonrası TBMM Sandalye Dağılımı

1999 Genel Seçimleri

Siyasal Parti	Oy Oranı (%)	Çıkarılan Milletvekili	Meclisteki Sandalye Oranı (%)
DSP	22.2	136	24.7
MHP	18.0	129	23.4
FP	15.4	111	20.2
ANAP	13.2	86	15.6
DYP	12.0	85	15.5
Bağımsızlar	0.9	3	0.6

Kaynak: Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler: 1877 – 1999,* Ankara: TESAV Yayınları, 2002, s. 334, Tablo 6.1-N'den uyarlanmıştır.

2002 Genel Seçimleri

Siyasal Parti	Oy Oranı (%)	Çıkarılan Milletvekili	Meclisteki Sandalye Oranı (%)
AKP	34.28	363	66
CHP	19.4	178	32.4
Bağımsızlar	1.0	9	1.6

Kaynak: Ali Çarkoğlu, "Turkey's November 2002 Elections: A New Beginning?", *Middle East Review of International Affairs*, Cilt. 6, Sayı. 4, Aralık 2002, s. 32, Tablo-1'den uyarlanmıştır.

EK-3: Genel Seçimlerde TBMM'ne Giren Kadın Parlamenterler

Dönem	Toplam Üye Sayısı	Kadın Üye Sayısı	Oranı (%)
1935 – 1939	399	18	4.51
1939 – 1943	424	16	3.77
1943 – 1946	455	16	3.52
1946 – 1950	465	9	1.94
1950 – 1954	487	3	0.62
1954 – 1957	541	4	0.74
1957 – 1960	610	8	1.31
1961 – 1965	450	3	0.67
1965 – 1969	450	8	1.78
1969 – 1973	450	5	1.11
1973 – 1977	450	6	1.33
1977 – 1980	450	4	0.89
1983 – 1987	399	12	3.01
1987 – 1991	450	6	1.33
1991 – 1995	450	8	1.78
1995 – 1999	550	13	2.36
1999 – 2002	550	23	4.18
2002 – ...	550	24	4.36
TOPLAM	**8580**	**186**	**2.02**

Kaynak: Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler: 1877 – 1999*, Ankara: TESAV Yayınları, 2002, s. 290, Tablo 3.4.